

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İRAN-IRAK SAVAŞI
(1980-1988)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

HAZIRLAYAN
Hüseyin ÇAKIRTAŞ

ELAZIĞ-2018

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İRAN-İRAK SAVAŞI
(1980-1988)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

HAZIRLAYAN
Hüseyin ÇAKIRTAŞ

Jürimiz, 29/06/2018 tarihinde, yapılan yüksek lisans tezini oybirliği / oyçokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
2. Dr. Öğr. Üyesi Ergünöz AKÇORA
3. Dr. Öğr. Üyesi Turgay MURAT

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**İran-İrak Savaşı
(1980-1988)**

Hüseyin ÇAKIRTAŞ

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Elazığ – 2018; Sayfa: X+119

Çalışma 1980 ve 1988 yılları arasında yapılan İran-İrak Savaşı ekseninde taraf devletlerin savaştan önceki durumları, savaşa gerekçe oluşturan sebepler, savaş sırasında yapılan muharebeler, devam eden savaş sürecinde diğer devletlerin politikaları ve son olarak savaşın sonuçları üzerinde durmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümü taraf devletler olan İran ve Irak hakkında genel bilgiler içermektedir. Bu bölümde bu devletlerin tarihsel süreçlerine, siyasi, ekonomik ve toplumsal özelliklerine kısaca değinilerek savaşa etki eden hususların irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda ikinci bölüm içeriğinde başlıklar halinde savaşın temel sebepleri incelenecektir. Üçüncü bölümde savaş sırasında taraflarca yapılan askeri taarruzlar ve harekâtların nasıl olduğu ve nasıl geliştiğine değinilecektir. Dördüncü bölümde savaş devam ederken ve bitiminde gerek bölge ülkelerinin gerekse bölge dışındaki devletlerin yürüttüğü politikaların neler olduğuna bakılacaktır. Son bölümde ise savaşın sonuçları ve bölgeye etkilerinin neler olduğunun ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran, Irak, İran-İrak Savaşı, Saddam Hüseyin, Humeyni, Ortadoğu, Şii, Baas, Petrol, Şattülarap.

ABSTRACT

Master Thesis

**Iran-Iraq War
(1980-1988)**

Hüseyin ÇAKIRTAŞ

Fırat University

Institute of Social Sciences

Department of History

Elazığ – 2018; Pages: X+119

This study is focused on the situation in the countries of conflicting parties before the outbreak of war, reasons behind the war, battles fought in the war, policies of other countries during the ongoing war and at the end, the consequences of the war within the context of Iran-Iraq War between 1980 and 1988.

The first chapter of the study contains general information on parties of the war which are Iran and Iraq. In this chapter, the objective is to examine the aspects having impact on the outbreak addressing the historical background, political, economical and social characteristics of these countries. In this scope, the reasons of war is analyzed under the topics in second chapter. In the third chapter, the military attacks and operations by parties are reviewed. Fourth chapter is mainly focused on the policies of other countries not only in the same region but also outside of the region both during the war and after the war ended. It is aimed at presenting the consequences of the war and its impacts on the region in the final chapter.

Keywords: Iran, Iraq, Iran-Iraq War, Saddam Hussein, Khomeini, The Middle East, Shia, Baas, Petroleum, Shatt al-Arab.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
TABLolar LİSTESİ	VI
HARİTALAR LİSTESİ	VII
RESİMLER LİSTESİ	VIII
ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAVAŞ ÖNCESİ TARAF DEVLETLERİN DURUMU.....	9
1.1. İran	10
1.2. Irak	25

İKİNCİ BÖLÜM

2. SAVAŞIN GENEL SEBEPLERİ	31
2.1. İran'daki Devrimin Etkisi	34
2.2. Saddam Hüseyin'in Politikalarının Rolü	38
2.3. Ekonomi-Petrol ve Dış Politikanın Durumu	41
2.4. Kürtlerin Talepleri.....	44
2.5. İran'ın Irak'taki Şiileri Kullanma Politikası	46
2.6. Irak'ın İran Sınırındaki Arapları Kullanma Politikası	49
2.7. Şattularap Su Yolu Sorunu.....	50
2.8. Sovyetler Birliği'nin Rolü.....	54
2.9. Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SAVAŞ SIRASINDAKİ MUHAREBELER.....	58
3.1. Savaş Öncesi Gelişmeler.....	59
3.2. Muharebeler	62
3.2.1. Kara Muharebeleri.....	62
3.2.2. Deniz Muharebeleri	72
3.2.3. Hava Muharebeleri	75
3.3. Savaşın Sona Ermesi ve Sonuçları.....	79

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SAVAŞ SIRASINDA DEVLETLERİN POLİTİKALARI	86
4.1. Arap Devletlerinin Politikaları	86
4.1.1. Suudi Arabistan'ın Politikası.....	86
4.1.2. Kuveyt'in Politikası.....	87
4.1.3. Ürdün'ün Politikası	88
4.1.4. Mısır'ın Politikası.....	88
4.1.5. Suriye'nin Politikası	89
4.2. Diğer Devletlerin Politikaları	90
4.2.1. Türkiye'nin Politikası	90
4.2.2. Amerika Birleşik Devletleri'nin Politikası	94
4.2.3. Sovyetler Birliği'nin Politikası.....	98
4.2.4. Avrupa Ülkelerinin Politikaları	100
SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	110
EKLER	118
Ek 1. Orjinallik Raporu	118
ÖZGEÇMİŞ	119

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Şah Dönemi İran Toplumunda Sınıfsal Katmanlar	16
Tablo 2. Saddam Hüseyin İktidarına Kadar Irak'ta Başlıca Darbe Girişimleri.....	27
Tablo 3. Savaş Öncesi Tarafların Kara ve Hava Kuvvetleri Yönünden Durumu.....	61
Tablo 4. Savaş Sonrasında Tarafların Kişi Bazlı Kayıpları.....	79
Tablo 5. İran ve Irak'ın 1970-1990 Arası Askeri Harcamaları.....	83

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. 1980'lerde Irak ve İran	34
Harita 2. Irak-İran ve Şattularap Su Yolu	51
Harita 3. Hürmüz Boğazı	74
Harita 4. Savaşın Yaşandığı Bölgeler	78

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. Ruhullah (Ayetullah) Humeyni	36
Resim 2. Saddam Hüseyin	39

ÖNSÖZ

Tarih boyunca sürekli sorunların merkezi olmuş olan Ortadoğu, özellikle I.ve II. Dünya savaşlarından sonra çok daha karmaşık hale gelmiştir. Özellikle bölgede çıkarı olan büyük devletlerin politikaları Ortadoğu'yu yakın tarihimizde de rahat bırakmamıştır.

Dünya enerji kaynaklarının merkezinde yer alan ve sürekli mücadele alanı olan Ortadoğu'nun en önemli savaşlarından biride İran-İrak savaşıdır. Yaklaşık 1 milyon insanın ölümüne ve 150 milyar dolar maddi hasara yol açan İran-İrak savaşı bölgenin en kanlı savaşlarından biri olmuştur.

Bu çalışmada öncelikle savaşın nedenleri üzerinde durulmaktadır. Bu nedenlere bakarken İran ve Irak devletinin tarihsel süreçten alıp geleceğe aktardığı mirası ve toplumsal, siyasi ve ekonomik yapısı da incelenmiştir. Savaş öncesi ve sırasında Ortadoğu coğrafyasını etkisi altına almaya çalışan devletlerin bölge ve taraf devletler üzerinde uyguladığı politikalar ele alınarak büyük resmin görülmesi amaçlanmıştır. Savaş sırasında cereyan eden kara, deniz ve hava muharebeleri ve yaşanan gelişmelere bakılarak savaşın askeri ve stratejik anlamda nasıl yürütüldüğüne ilişkin çıkarımlar yapılmıştır. Son olarak da bu bağlamda savaşın neticelenmesi ve akabinde ortaya çıkan sonuçların neler olduğuna ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışma Asya ile Afrika arasında stratejik bir köprü olan Ortadoğu coğrafyasının yaşadığı ve ilk olmayan, sonu da gelmeyen gelişmelerin ve bu gelişmelere etki eden aktörlerin bölgeyi kendi çıkarları için nasıl yönettiklerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca günümüzdeki güncel gelişmeler ışığında Türkiye'nin de içinde bulunduğu bu topraklar üzerindeki mücadelelerin gerekçesinin ortaya çıkarılması amacıyla da bu çalışma önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında yaptıkları düzeltmelerle tezimin gelişmesine yardımcı olan çalışma arkadaşlarım Hasan İlker EROĞLU ve Cüneyt GERÖĞLU'na ve benden hiçbir konuda yardımını ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ömer Osman UMAR'a teşekkür ediyorum.

Hüseyin ÇAKIRTAŞ

Elazığ-2018

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
Çev.	: Çeviren
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
IPC	: Irak Petrol Şirketi
IRCICA	: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İHH	: İnsani Yardım Vakfı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler (Organization of Petroleum Exporting Countries)
ORSAM	: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
SAVAK	: (İran) Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü (Eski)
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TASAV	: Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TODAİE	: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

GİRİŞ

Ortadoğu'nun stratejik, jeopolitik, ekonomik önemini ortaya koyacak bir çalışma İran-İrak savaşı konusunu işlemek açısından oldukça önem arz etmektedir. Coğrafi konumlar, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin ortaya çıkardığı faktörler ve bunlar dolayısıyla olayların tarihsel süreçleri, gelişimleri, karşılıklı birbirlerinden etkileşimleri olayların meydana gelmesine neden teşkil etmektedir. Bu durum önceki yüzyıl boyunca, günümüzde ve özellikle ikinci dünya savaşından sonra uygulanan sömürgeci politikalar ve bunları uygulayan çıkarıcı politikacıların karşılıklı olarak menfaatleri doğrultusunda aldıkları kararların bölgeye yansımalarında en açık şekilde görülmektedir. Egemen güçlerin Ortadoğu politikaları yakın tarihte hep stratejik olmuştur. Ortadoğu süper güçler için ticari menfaatlerinin ehemmiyeti, kara ve deniz ulaşım yolları üzerinde olması ve nihayetinde bölgenin sahip olduğu zengin petrol rezervidir (Behlivan, 2006: 201).

Ortadoğu olarak bilinen ve adlandırılan bölgeye sadece İran, Irak ve Türkiye'nin içinde bulunduğu dar bir alan olarak bakılmaması gereklidir. Balkanlardan, Pakistan ve Afganistan'a kadar, Kafkasya'dan Kızıl Deniz ve Basra Körfezi ve Kuzey Afrika'da Fas sınırlarına kadar geniş bir coğrafyayı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu geniş coğrafyada 20'den fazla devlet ve çok çeşitli etnik ve dini temelli toplumsal bir yapı bulunmaktadır (Kocaoğlu, 1995: I).

Bu bölgenin jeopolitik ve stratejik öneminin anlaşılması gerek araştırma konumuzun gerekse tarihsel süreç içinde bu bölgede yaşanan olayların, savaşların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ortadoğu üç kıtayı birleştiren ulaşım yollarının ve su geçitlerinin birleştiği noktada bulunmaktadır. Örneğin Ortadoğu petrollerini Avrupa'ya ulaştıracak en kısa yol Basra Körfezi ve Irak-Suriye üzerinden geçen hattır. Yine Süveyş Kanalı Atlantik'ten ve Karadeniz'den gelen ticaret yollarını Akdeniz üzerinden Hint ve Pasifik Okyanusuna bağlayan tek su geçididir. Ancak en önemlisi dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin yarısından fazlası bu bölge topraklarından çıkarılmasıdır. Bu oranın yüksekliği sebebiyle bu topraklar, emperyalist güçlerin ve diğer çıkar guruplarının hedefi ve ilgi odağı olmuştur. Bu bağlamda tarih, menfaatleri doğrultusunda bu kaynaklardan pay almak için harekete geçen emperyalist güçlerin bölüşüm kavgasına ve oynadıkları gizli ve açık oyunlara sahne olmuştur. Bu güçlerin başka bir özelliği de birbirleri ile yaptıkları mücadeleler bir yana söz konusu Ortadoğu

topraklarından gelebilecek bir tehdit veya çıkarlarına ters düşen bir gelişme olduğunda birlikte hareket etme duygusu içinde birleşmeleridir (Kocaoğlu, 1995: 171-175).

Bunun en canlı örneklerini geçmişte de günümüzde de görmekteyiz. Osmanlı Devleti'ne yönelik yapılan planlar ve hazırlanan tuzaklar şu an Türkiye ve yakın çevresi için kurgulanmış ve bu coğrafyada güçlü bir devlet olmaması için dış mihraklar tüm güçleri ile seferber olmuşlardır.

Ortadoğu devletlerini ve halkını bir araya getiren ve tutan Osmanlı Devleti dışında bir devletin bulunmaması emperyalist çıkar guruplarının işine gelmekte ve bu coğrafyadaki devletler ve halklar arasında yaşanan rekabeti ve çekişmeleri körüklemek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Böl, parçala ve yönet prensibi ile hareket eden dış mihraklar çıkarlarını korumak için bölgedeki devletler arasında ve toplumsal düzeyde bir uzlaşma kültürünün gelişmemesine her zaman hizmet etmişlerdir. Anlaşılacağı üzere bu bölüşüm kavgası temelinde bu coğrafyadaki toplum ve devletler istismar edilmiş ve gerek dini ve etnik unsurlar gerek ekonomik ve siyasi baskılar, darbeler kullanılarak birlik ve beraberliğin tesisini engellemek için emperyalist güçler ve onlara hizmet eden yerli unsurlar her fırsatı değerlendirmiştir. Bu bağlamda asıl meselenin Ortadoğu'daki petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının paylaşım mücadelesi olduğu bilinmelidir. Özellikle ABD'nin bölge üzerindeki politikaları kendisi dışında herhangi bir gücün, Ortadoğu'da hâkim güç olmasının engellenmesi üzerine kurulmuştur. ABD'nin özgürlük, insan hakları ve demokrasi vurgusu ile Ortadoğu'da attığı askeri ve siyasi adımlar bu çerçevede değerlendirilmelidir. İran-İrak Savaşı sürecinde ABD iki ülkenin de savaşı kazanmaması ve güçlenmemesi için sinsi bir politika gütmüştür. ABD ve Batılı devletlerin sanayileşmesinin kaynağını ve ham madde ihtiyacının büyük bölümünü Ortadoğu petrolü karşılamaktadır (Kocaoğlu, 1995: I).

Ortadoğu coğrafyası, tarihsel süreç içinde yaşadığı savaşlar, karışıklıklar, bölge üzerinde oynanan oyunlar ve bunlara bağlı geleceğe taşınan problemler sebebiyle sürekli bir karmaşanın içinde bulunmuştur. Ortadoğu'ya ve yakın çevresinde yaşanan çatışmalara bakıldığında dünyadaki çıkan çatışmaların yoğunluğu açısından ilk sırayı almaktadır. Bu çatışmaların ve karmaşanın yaşanmasında yukarıda belirtildiği gibi çıkar guruplarının etkisi olduğu gibi bölge devletlerinin güç dengesini kendi lehlerine çevirmek ve lider ülke konumunda olmak için güdülen çabalarda etkili olmuştur. Ancak bu karmaşanın çözülmesi noktasında bu topraklarda kurulan devletler ve rejimler, maalesef başarılı olamamış aksine geçmişten gelen ve çözülemeyen sorunlar geleceğe

taşınmıştır. Bu tablonun neden böyle karamsar olduğuna yönelik birçok gerekçe sunulmaktadır. Bunların en başında bu toprakların dini ve inanış açısından kutsal sayılan yerleri barındırması ve inanç ve mezhep farklılığı temelinde bir mücadelenin varlığıdır. Bölge ülkelerine genel açıdan bakıldığında, bu mezhep ve inanış farklarının devlet yönetimlerine yansıtıldığı ve “düşman” olarak gördüğü karşı inanışa hayat hakkı tanınmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu’da yaşanan savaşların çıkış noktasının anlaşılmasında, din ve inanış faktörünün önemli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu faktörle doğru orantılı şekilde işin içine milliyet ve ırk faktörünün de girmesi durumda da bu savaşların toplumsal hayata ve insanlığa verdiği zararın kaçınılmaz olduğu sonucuna varılacaktır. Irk ve inanış yönünden çok farklı kabile ve gurupların yaşadığı bir coğrafya, bu olumsuz tablo sebebiyle tarihte talihsiz ve tarifsiz acılar yaşamış, günümüzde de maalesef bu süreç halen devam etmektedir.

Ayrıca bölge ülkelerinden özellikle İran, Irak, Suriye, İsrail ve Libya gibi devletlerin silahlanma yarışına girmesi yaşanan mücadelelere etki eden diğer bir faktör olmuştur. Ancak silahlanma yarışına girilmesine emperyalist güçlerin kirli oyunlarının büyük etkisi olacaktır. Bu bağlamda silahlanmayı Ortadoğu’daki savaşların asıl nedeni olarak görmek büyük resmin görülmesini engelleyecektir. Çünkü emperyalist güçlerin silah ticareti ekonomik bir sömürü aracı olarak kullanılmaktadır (Kocaoğlu, 1995: 205-210).

Konunun çok önemli bir tarafı da bu toprakların petrol ve petrole bağlı diğer yer altı madenleri yönünden zengin olmasıdır. Bu zenginlik bölgenin sosyal ve ekonomik gelişmişliğinin ve yaşayan insanların refah ve gelir düzeylerinin artırılması amacıyla kullanılamamıştır. Bölge devletleri farklı zamanlarda farklı yöntemlerle bu kaynakları kullanmak için girişimde bulunmuş ancak karşılarında devlet ve şirketler düzeyinde çıkar gurupları ve bunların bölge üzerinde yaptıkları planlar çıkmıştır. Bu topraklara ait olan kaynaklar, başkalarını zengin etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Büyük çıkar guruplarının başında uluslararası şirketler ve tabii ki süper güçler denilen büyük devletler gelmektedir. Çıkarları için hiçbir kuralı tanımayan ve hiçbir kutsalı olmayan bu doğrultuda kanlı savaşlara göz yuman hatta bu savaşların meydana gelmesinin bizatihi sebebi olan bu guruplar, konumuz kapsamında ele alınan İran-Irak (1980-1988) Savaşı’nın başlamasında ve gereksiz bir şekilde uzamasında en etkili rolü oynayacaklardır. Savaş ekonomisi tabiri ile tarafların her ikisine de aynı anda silah satmaktan ve çıkarları için destek olmaktan geri durmamışlardır. Örneğin ABD’de

yaşanan “İrangate” skandalı bu kapsamda değerlendirilebilir. Tabii çıkar guruplarının etkisi altında kalan taraf devlet yönetimlerinin de mevcut durumları ve politikalarının bu yaşanmışlığa katkısı inkâr edilemez. Vizyon ve stratejik açıdan dar görüşlü politikalar üretmek bölgenin içinde bulunduğu kötü sürecin aşılmasında devlet adamlığı kimliği öne çıkan bir lider bulunmaması aslında bahse konu coğrafyanın bir şanssızlığıdır. Dönemin aktörleri olan Saddam Hüseyin ve Humeyni’nin bu çerçevede yürüttüğü siyasi ve ekonomik politikaları, hırsları ve faydasız güç gösterileri aslında sorunun çözümünü kolaylaştırmamış tam aksine galibi ve mağlubu bilinmeyen sekiz yıllık bir savaş sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu aktörler başlangıçta ifade edildiği gibi kendinden olmayan dini ve mezhebi farklılıkları kabul etmeyerek savaşın çıkmasına zemin hazırlayan sebeplerin fitilini ateşlemişlerdir. İran, Şii devriminin çevre ülkelere ihracını kendine görev edinmiş, Irak Arapların liderliğine soyunmak istemiştir. Bu arzulara ulaşılması için her yolu mubah gören bir anlayış içinde hareket ederek kendilerine yakın gördükleri gurupların ayaklanması noktasında her fırsatı değerlendirmişlerdir. Bu gelişmeler gelecekte Türkiye’yi de etkileyecek hem göç dalgalarına hem de bir terör çemberinin oluşmasına da sebep olacaktır. Bu bağlamda, gelişmelerin Türkiye’nin bölge politikalarına, sınır güvenliğine, ekonomik ilişkilerine etkisi her zaman öncelikli ve güncel olacaktır.

Türkiye ve Ortadoğu coğrafyasının en önemli özelliği nüfusu kalabalık ve geleceği olan Asya ile Afrika arasında önemli bir köprü oluşturmasıdır. Gelecekte nüfusun %70-80’ni bu bölgede yaşayacak ve lojistik geçiş noktası geçmişte olduğu gibi bu bölge olacaktır. Bu sebeple bu bölge özellikle İran ve Irak’ın birlikte oluşturduğu hat tarihi derinliği ve sahip olduğu hinterlandı açısından düşündüğümüzde savaşların ve sorun alanlarının merkezi olması anlaşılabilir bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bölge ülkelerinin sahip oldukları etnik, kültürel ve mezhepsel farklılık oluşturan yapıları maalesef tarihsel süreç içerisinde sağlam bir yönetim anlayışına sahip olmalarını engellemiştir.

Sahip oldukları ekonomik ve kültürel zenginlikleri toplumları oluşturan farklı yapıların birbirleri ile yaşamalarını sağlayacak bir ortam oluşturmak, sağlıklı bir yönetim şekli inşa etmek yerine, ister kendi tabii oldukları etnik ve dini yapıları ön plana çıkarmak ve gerekirse diğer ülkeler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanarak etki altına almak amacıyla kullanmak olsun, isterse sahip oldukları yeraltı zenginlikleri özellikle petrolü ve jeopolitik konumlarını dünyanın süper güçlerinin kullanımına sunmaları bu

bölgenin tarih boyunca özellikle yakın tarih boyunca kanlı savaşlarla ve karışıklıklarla karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Özellikle İran ve Irak'ın petrol zengini ülkeler olmaları, petrol bölgesi olan Basra bölgesine geçiş yolu üzerinde bulunmaları ayrıca her iki ülkenin Sovyetler Birliği için ulaşım yolları üzerinde olması uluslararası petrol kartellerinin ve süper güçlerin bölgeye ilgisini her zaman canlı tutmuş ve iştahlarını kabartmıştır. 1800'lü yıllardan başlayan ve devam eden süreçte özellikle Rus ve İngilizlerin ekonomik ve stratejik olarak ilgileri artmaya başlamıştır. 1900'lerin ortalarına geldiğimizde bu devletlere ABD ve Almanların dâhil olması ile bölge tam olarak bu güçlerin hem çıkarlarının çakıştığı hem de bölgeye ve dünyaya hâkim olma açısından çıkarlarının çatıştığı bir alan olmuştur (Arı, 2007/a: 202).

Yukarıda da değindiğimiz gibi savaşın tarafı olan devletlerin yöneticilerin gerek beceriksizlikleri gerekse basiretsizlikleri de bu durumun ortaya çıkmasına çanak tutmuştur. Burada şunu da unutmamak gerekir ki bu bölgede bulunan bütün devletlerin en büyük handikapları İsrail devletinin kurulmuş olmasıdır. Batılı devletler özellikle ABD için önemli olan sebeplerden biri İsrail devletinin güvenliğini sağlamaktır. Bu amaca hizmet etmek için batılı devletler ve uluslararası güçler bölgede her türlü karışıklığı çıkarmak, bölge devletlerinde istikrarlı yönetimlerin başa gelmesini engellemek için her türlü tedbiri almaktan çekinmemişlerdir. Bugün de aynı doğrultuda davranış sergilemektedirler gelecekte de muhtemelen böyle olacaktır.

Savaşın gerektirdiği her türlü mali ve teknolojik desteği sağlamak adına taraf devletler, kaynaklarını savaş sürecinde askeri alımlara aktarması, bölgenin fakirleşmesi ve gelişmemesini isteyen güçlerin ekmeğine yağ sürecektir. Yaklaşık 150 milyar dolarlık bir savaş maliyeti düşünüldüğünde taraf devletler, bu derece korkunç bir miktarı dediğimiz gibi galibi belli olmayan bir savaşa aktararak, Ortadoğu coğrafyasının geleceğini ipotek altına almışlardır. Devletlerin birbirleri ile savaşması ancak ülkelerinin ve halklarının yaşamına kast eden bir durumla veya düşmanla karşılaşması halinde mümkün olabileceği düşünüldüğünde, İran-Irak Savaşı'nın ne kadar gereksiz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yaklaşık bir milyon insanın ölümü ve yine yüz binlerce insanın etkilendiği bir ortamda bu savaşla Ortadoğu'da ki insan potansiyelinin ve geleceğinin etkilendiğini söylemek çok anlamlı olmayacaktır.

Gerek Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin gerekse İran Dini Lideri Ayetullah Humeyni savaşı bitirecek iradeyi çok geç göstereceklerdir. Bu iradenin oluşması aslında birazda mecburiyettendir. Çünkü iki devletinde sekiz yıllık savaş sürecinde yaşadığı

maddi ve manevi kayıplar her geçen gün artarak devam etmiştir. Artık sürecin ekonomik açıdan yürütülmesinde ve galibiyeti getirecek hamlelerin yapılmasında imkân ve olanak kalmaması, tarafları anlaşma masasına oturmaya mecbur edecektir. Sekiz yıl bir savaşın yönetilmesi hiçte kolay görünmemektedir. Savaş sonunda iki devlette ekonomik açıdan zor durumlar yaşamıştır. Çünkü savaş sırasında borçlanarak tedarik edilen silah ve mühimmatların ödeme zamanı geldiğinde iki devlette kaynak arayışına gireceklerdir. Irak kaynak bulma noktasında yaşadığı büyük sıkıntıyı çözmek için bu kez Kuveyt petrollerine yönelerek bu ülkeye saldıracaktır. Saddam Hüseyin, İran savaşındaki yaraların sarılmasını beklemeden iki yıl sonra devletini ve milletini bu kez süper güçlerin taraf olduğu bir savaş sürecine sokacaktır. Konu petrol olunca bu savaşla birlikte Irak bir yandan çok ciddi uluslararası yaptırımlara maruz kalacak bir yandan da ABD ile uğraşmak zorunda kalacaktır. İran ise yaşadığı savaş sonucunda askeri ve teknolojik alt yapının önemini daha iyi anlamışçasına “nükleer güç” kavramını gündemine alacak ve bu yönde çalışmalarına daha ciddi şekilde eğilecektir (Akçay 2013: 118). Bu yön değişikliği İran’ın gelecekte ve uzun dönemde yalnızlaşmasına ve uluslararası baskılarla karşı karşıya kalmasına neden olacaktır. Görüldüğü üzere iki devlete bu savaş hiçbir şekilde yarar sağlamamıştır. Savaş sadece taraf devletleri değil bölge ve çevre ülkelerini de olumsuz etkileyecektir. Bunların başında Türkiye gelmektedir. Ülkemizin 1980’lerden bu yana gündeminde olan bölücü terör örgütü ile mücadelesi, Kuzey Irak bölgesinde bulunan Kürt nüfusun İran-İrak Savaşı ile birlikte kışkırtılması ve silahlandırılmasıyla başlamıştır. İran savaşı kazanmak için Irak’ın heterojen toplum yapısını fırsat olarak görmüş ve buralardaki etnik yapılara ve dini guruplara çeşitli vaatlerde bulunarak Irak’a karşı silahlandırmış ve ayaklandırmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Irak’la olan sınırimızın güvenliği ve sınırdan geçişler noktasında sorunlar bu dönemlerde başlayacaktır. Türkiye savaş sürecinde aktif bir tarafsızlık politikası izlemiştir. Çünkü Türkiye bu iki devleti de kardeş ve dost olarak gördüğünden savaşın sonlandırılması ve dökülen kanın durması için gerek ikili ilişkilerle gerekse uluslararası arenada fırsat buldukça girişimlerde bulunmuştur. Ancak Türkiye’nin iyi niyetli telkinleri ve çabaları olumlu bir sonuç vermeyecektir (Armaoğlu, 1994: 33).

Bu kapsamda ele aldığımız İran-İrak Savaşı (1980-1988) çok boyutlu incelenmesi gereken bir savaştır. Savaş belki Ortadoğu coğrafyasında yaşanmamış olsaydı bu kadar fazla aktörün rol almasına ve değişik sebeplerin varlığının sorgulanmasına gerek kalmayacaktı. Ancak bölgenin stratejik ve jeopolitik konumu,

toprak zenginlikleri, insan varlığı, dini anlayıştaki ve uygulamadaki farklılıklar ve ayrıca taraf devletlerin rejimleri ve liderlerinin özellikleri konu kapsamını genişletmiştir. Çalışmada bu sebeplerin her birine değinilerek konunun anlaşılmasında çok yönlü bir bakış açısının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Her dönem içinde barındırdığı unsurlara göre kendi konjonktürü çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğinden ve çalışma bir tarihi olgunun incelenmesinden ibaret olduğu için çıkarımlar mevcut duruma göre yapılmıştır. Ancak bu çıkarımların zamanımıza bakan etkileri varsa bunlar da ayrıca belirtilmiştir. İran-İrak Savaşı'nın görünürdeki sebeplerinden daha çok perde arkasındaki sebeplerinde irdelendiği bir çalışma ortaya çıkarılmak istenmiştir. Bu amaç doğrultusunda bölgenin kendi tarihsel süreç içinde yaşadığı ve günümüze kadar süre gelen çatışma ortamının neden hala durulmadığının sorgulanması çalışmanın temel amaçlarından birini teşkil etmektedir. İki devletinde savaşın bitmesi akabinde yürüttükleri gerek ülke içi gerekse uluslararası stratejilerine bakıldığında savaş süresinde yaşadıklarından ders çıkarmadıkları gayet iyi anlaşılmaktadır.

İrak'ın Saddam Hüseyin liderliğindeki politikaları Körfez Savaşı'nın yaşanmasına sebep olmuş, İran ise Humeyni liderliğinde içine kapanarak kendini dış dünyadan soyutlayacak ve gündemine aldığı nükleer enerji çalışmaları sebebiyle batılı devletler ve ABD için tehdit olarak algılanmaya devam edecektir. Günümüzde halen devam eden bölge ülkeleri arasındaki çatışma ve uzlaşmazlık iklimi, Ortadoğu'nun istikrarsızlaştırılması stratejilerine ve bu bölgede güçlü ve demokratik bir devlet istenmemesine dair yürütülen gizli ve açık çalışmaların amaçlarına ulaşıldığı fikrini güçlendirmektedir. Türkiye'nin de içine çekildiği bu ateş çemberi maalesef bölge ülkelerinin gerek ekonomik gerekse sosyal ve siyasi açıdan güçlenmesine engel olmaktadır. Burada Türkiye'nin uyguladığı politikalar için ayrı bir parantez açılması gerekmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere İran-İrak Savaşı süresince Türkiye'nin yürüttüğü stratejiler hep insan odaklı olmuş ve iki dost ve kardeş ülke olarak gördüğü İran ve Irak'ın birbirlerine karşı acımasız bir şekilde saldırılarına engel olmak için tüm gücüyle gayret göstermiştir. Bu gayretlerin neticesini, savaşı bitirme noktasında alamasa bile karşılıklı güven tesisinin oluşmasında ve sonraki dönemler de yine bölgenin içinden geçtiği kritik süreçlerde verdiği kararlar ve yürüttüğü politikalar ekseninde Türkiye'nin bölge için örnek ve lider bir ülke olma potansiyelini geliştirmesi noktasında alacaktır. Bunun en bariz örneği Ortadoğu'da barışı ve istikrarı sağlamak için Türkiye'nin yakın zamanda yürüttüğü aktif dış politikasında görülecektir.

Özellikle Suriye ve Filistin sorununa bakışı ve çözüm için uluslararası platformlarda yüksek sesli uyarıları, bölgedeki etnik ve dini mozağin bozulmasına sebep olacak girişimleri engelleyici tavırları, bölge halkına ve özellikle mağduriyet yaşayan halklara kapılarını açması, bölge devletleri arasında birleştirici ve aracı olma noktasında hakemlik vazifesi, çıkar guruplarına ve dış mihraklara karşı bölge siyasetindeki stratejik hamleleri bu kapsamda değerlendirilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAVAŞ ÖNCESİ TARAF DEVLETLERİN DURUMU

Üzerinde kavramsal ve coğrafi açıdan mutabakat sağlanan bir tanımı olmayan Ortadoğu, tarihi anlamak ve analiz etmek için önemli bir bölgedir. Ortadoğu, Avrupa'da ilk önce "Şark" daha sonra "Yakın Doğu" olarak adlandırılmıştır. Ortadoğu ifadesi ise ilk kez 1902 yılında Amerikalı bir denizci ve jeopolitik uzmanı Alfred Thayer Mahan tarafından Arabistan ve Hindistan arasındaki bölgeyi tanımlamak için kullanılmıştır. 1909 yılında Angus Hamilton ile Ortadoğu kavramı Avrupa'ya taşınmış ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler ile yaygınlık kazanmıştır. Coğrafi açıdan ise İngiltere tarafından Yakın Doğu, Balkanları kapsayacak şekilde tanımlanmış Ortadoğu da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez Bölgesi, İran ve Irak'ı da içine alacak şekilde tanımlanmıştır. Ayrıca Ortadoğu Arapların bulunduğu yerler olarak belirtilmiş ancak Türkiye, İran, İsrail, Afganistan dışarda bırakılmıştır. Bu bağlamda Ortadoğu dar anlamda, Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez Ülkeleri ve Mısır'ı içine alan, geniş anlamda da bu sayılan ülkelere Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Eritre, Sudan, Cibuti ve Afganistan'ın eklenmesi ile oluşan bir bölgedir (Akçay, 2013: 106).

İlk uygarlıkların ve büyük dinlerin başlangıç noktası olması ve enerji kaynakları konusunda zengin rezervlerin bulunması bölgenin önemini artırmıştır. Sümer, Akad, Babil, Pers, Roma, Emevi, Abbasi ve Osmanlı gibi devletlerin hüküm sürdüğü bu topraklarda 18 inci yüzyıl ortalarına doğru Avrupalı devletlerin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Özellikle petrolün bulunmasıyla birlikte sömürgecilik politikalarının da etkisiyle bölge çıkar çatışması sahasına dönmüştür.¹

¹ Petrol kaynaklarının verimliliği Ortadoğu'nun gelişim çizgisinde en önemli etken olmuştur. Bölge içi mücadelelere, sosyal, ekonomik ve siyasi yapının şekillenmesine, bölgenin istikrarsızlığına, dış güçlerin ilgisine bakıldığında petrolün önemi daha çok anlaşılacaktır. Dış güç olarak ifade edilen emperyalist devletler çıkarlarını korumak ve devam ettirmek için bölgede aktif şekilde yer almışlardır. Ayrıca bölgede kırılma yönetimlerinin oluşmasında petrolün bu çekiciliğinin de rolü vardır. (Aygül vd., 2013: 141). Davutoğlu bu konuyu şu şekilde özetlemiştir: "Petrolün uluslararası ekonomi-politik güçler açısından taşıdığı hayati önem bu doğal kaynağa dayalı bir stratejik planlamanın geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Öyle ki, petrol uluslararası politikanın modern dönemdeki iki önemli çatışma alanı olan jeopolitik ve ekonomi-politiğin kesişim alanında son derece belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Daha önce çorak ve önemsiz alanlar olarak görülen coğrafi alanlar petrolün bulunmasından sonra klasik jeopolitik yaklaşımları dönüştüren merkezi bir jeostratejik önem kazanmışlardır. Bu yeni jeostratejik önem, petrolün ekonomi-politik güç rekabeti içinde rolünün olağanüstü bir tırmanış göstermesi ile birlikte uluslararası ilişkiler arenasının temel parametrelerinden birisi olmuştur" (Davutoğlu, 2008: 333).

II. Dünya Savaşı sonrasında bölgeye ABD ve Sovyet Rusya egemen olmak istemiştir. 1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla birlikte Arap-İsrail Çatışması, 1980-1988 İran-İrak Savaşı, 16-17 Ocak 1991 Körfez Savaşı gibi mücadeleler ve yakın zaman önce Irak ve Suriye'de yaşanan gelişmeler sebebiyle bölgenin dünya gündemindeki yeri korunmuştur. Ortadoğu üzerinde söz sahibi olmak isteyen gerek bölge ülkeleri gerekse diğer ülkeler arasında yaşanan çıkar çatışmalarına bu topraklar sahne olmuş yaşanan gelişmeler sebebiyle bölge coğrafyası üzerinde ciddi sonuçları olan gelişmeler yaşanmıştır (Akçay, 2013: 106).

Yaşanan bu mücadele sebebiyle Ortadoğu toprakları, 1980-1988 yıllarında tarafları İran ve Irak olan tarihinin en önemli savaşlarından birine tanıklık etmiştir. Şii ve Sünni rekabeti içinde olan iki ülke bölgede liderlik için mücadele etmiş ve bu rekabet gerek bölge coğrafyası gerekse insanlık için çok ciddi sonuçlar meydana getirmiştir.

Bu bağlamda bu bölümde Ortadoğu'nun en önemli iki devleti olan İran ve Irak'ın sosyal, ekonomik, siyasi ve toplumsal durumları gibi genel özellikleri incelenecektir.

1.1. İran

İran coğrafyasının daha geçmişte yaşadığı gelişmelere bakılır ise 1800'lü yılların başlarındaki İran-Rus savaşları karşımıza çıkmaktadır. Bu savaşların neticesinde İran ekonomisi zayıflamış, 1813 ve 1828 Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları, 1856 Anglo-İran savaşı ve Paris Antlaşması (1857) sonrasında İran bağımsızlığını tamamen yitirmiş ve Aglo-Rus güç mücadelesinin dövuş arenasına dönüşmüştür (Sarıkaya, 2012: 9). 1828 yılında İran, Rusya ile olan mücadelesi sonucunda yenilmiş olması; Osmanlı İmparatorluğunun Fransızlara vermiş olduğu kapitülasyonlara benzer ayrıcalıkları, İran Türkmençay Antlaşması ile Ruslara imtiyaz olarak vermiştir. Rıza Şah döneminde ise tüketim mallarının vergilerini ve gümrük vergisini arttırarak ülke ekonomisine kaynak oluşturmaya çalışmış ve yapılan ekonomik imtiyaz antlaşmaları olan kapitülasyonlar iptal edilmiştir. Şah 1928'de yabancı sermayeli bazı şirketleri millileştirmiştir. İngiliz sermayeli Imperial Bank'ın banknot basma yetkisini iptal ederek bir merkez bankası (Bank-ı Milli İran'ı) kurmuştur (Somel, 2016: 381).

Batılı devletler özellikle İngiltere ve Rusya, Kaçar hanlığı döneminde İran devletini ham madde pazarı olarak görmüştür. Kaçar hanedanlığı döneminde İngiltere imtiyaz elde etmek için Rusya ile rekabete girmiştir. Nasıreddin Şah 1890 yılında

İngiltere'yi ziyaretinde ülkenin tütün imtiyazını bir İngiliz şirketine verdiği için toplumun geniş kitleleri tarafından protesto edilmiştir. Ulema başta olmak üzere, esnaf, zanaatkârlar ve tüccar kesimi seslerini yükseltmeye başlamış ve ayaklanmışlardır. Neticede 1892 yılında imtiyaz sözleşmesi fesh edilmiştir. Bu İran tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Ülke tarihindeki ilk siyasi hareket olarak görülen bu gelişme meşrutiyet devrimi için başarılı bir hazırlık olarak değerlendirilmiştir (Mokhtapour, 2012: 25-27).

1901 yılında petrol bulunması neticesinde batılı ülkelerin dikkati İran'a yönelmiştir. Bu durumdan yararlanmak için başta Sovyet Rusya ve İngiltere, İran devleti üzerinde denge kurmaya çalışmışlardır. İngiltere, Orta doğu petrollerini tümüyle kendi tekeli altına almak istemektedir. 1901'de İran petrollerinin imtiyazını ele geçiren İngiltere 1907'de Ruslarla İran petrolünün paylaşımı konusunda nihai anlaşmaya varmıştır (Gürbüz, 2003: 140).

İran devleti binlerce yıldır Asya kıtası ile Ortadoğu coğrafyası arasında köprü görevi görmüş stratejik bir öneme sahip durumunu korumuştur. 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimine kadar geçen süre zarfında milattan önce Medler, Pers İmparatorluğu milattan sonra da Sasani Devleti hâkimiyetinden sonra İslam Devletinin hâkimiyetine girmiş yüzyıllar boyunca da İslam coğrafyasının bir parçası olarak kalmıştır. İran adını 1935 yılında resmen almıştır. Tarihinde kurulan en güçlü devlet II. Kiro tarafından milattan önce 557 yılında kurulan ve Makedonya Kralı Büyük İskender tarafından yıkılan Pers İmparatorluğu'dur. İran önceleri pers ülkesi ve fars memleketi olarak da anılmıştır (Memiş, 2006: 42).

Afgan istilasından sonra 1736-1796 yılları arasında Afşar Hanedanı İran'da hükümranlığını sürdürmüştür. 1750- 1796 yılları arasında Zend Hanedanı ile 1796-1925 yılları arasında Türk asıllı Kaçar Hanedanlığı ve 1925-1979 yılları arasında Pehlevi hanedanı yönetimi İran Devrimi ile son bulmuştur. 1979 yılına kadar süre gelen yönetimlere bağlı olarak 1979 İran Devrimi neticesinde eski yönetimlerden farklı bir yönetim anlayışı tesis edilmiştir. Yeni yönetim siyasi, ekonomik ve sosyal hayat alanında evrim geçirmiştir. 01 Nisan 1979 tarihinde kurulan İran İslam Cumhuriyeti, kendine özgü bir yönetim biçimine sahiptir. Anayasada egemenliğin yasama, yürütme ve yargı organları tarafından, Dini Liderin himayesi altında kullanılacağı belirtilmiştir.² İran 1979 Devrim öncesinde kendi ideolojisini Ortadoğu ülkelerine yayma politikasına

² <http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

sahip değilken 1979 Anayasası ile birlikte İran yönetimine rejim ihracı görevi verilmiştir. İran'ın kendi içinde yaşadığı bu siyasal ve ideolojik değişimlere rağmen ulusal çıkar kavrayışına dönük hareket etmesinde bir değişim yaşanmamıştır. (Tangör, 2016: 3).

1919 yılında İran'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tanıyan bunun yanında etkin bir İngiliz üstünlüğünü de öngören bir İngiliz-İran anlaşması sağlanmıştır. Anlaşmayı onaylamak üzere toplanan İran Parlamentosu ise bunu kabul etmemiştir. (Lewis, 1995: 432). Akabinde Rıza Han 1921 yılında iktidarı ele geçirerek kendi diktatörlüğünü kurmuştur. İran siyasetine yıllarca etkisi olacak Rıza Han 1923 yılında başbakanlık görevini üstlenecek ve Şah Ahmed'in 1925 Ekim'inde Avrupa'ya sürgüne gönderilmesinin ardından ülkeyi tek başına yönetmeye başlayacaktır (Arı, 2007/a: 321).

1925 yılında yapılan darbe sonucunda Kaçar Hanedanlığına son verilmiş ve bir anayasa hazırlanması için Rıza Han tarafından başlatılan girişimlerin ardından toplanan Kurucu Meclis'in hazırladığı anayasa ile Rıza Han Şah unvanını alacak ve Kaçar Hanedanlığı yerini Pehlevi Hanedanlığına bırakarak monarşinin devam etmesi kararlaştırılacaktır (Arı, 2007/a: 321).

Rıza Pehlevi döneminde İran'da bulunun mevcut durum, devlet yönetiminin yine hanedanlar tarafından yönetilmeye devam edilmesi şeklindeydi. Rıza Pehlevi döneminde Batı her ne kadar göstermelik olarak örnek alınsa da kendi otoritesini korumak için muhalif guruplara yönelik politikalar sert olmuştur. Şahlığı döneminde muhalif siyasi partiler ve sendikalar kapatılmış, meçhul cinayetler ve tutuklamaların sayısı artmıştır. Şah'ın otoritesinin kurumsal temeli ordunun ve bürokrasinin tamamen kendi denetiminde bulunmasına dayanmaktaydı (Arı, 2007/a: 322).

Rıza Şah Pehlevi, 1927 yılında Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasında kalan toprakların resmen İran³ olarak adlandırılmasını ilan eden bir kanun çıkarmıştır. Buradaki amaç bu topraklarda yaşayan çeşitli din inancına sahip ve etnik yapıdaki halkın "İranlı" olarak adlandırılmasıdır. Pehlevi sonrası İslam Cumhuriyeti döneminde ise bu çeşitliliğe yönelik politikalar geliştirilecektir (Kartal, 2016: 11). Ancak İran'da yaşayan toplulukların Pers (Persian) veya Acem halkı olarak adlandırılması ortak bir kimliğe sahip olmadığının göstergesidir. Yine İran'da Farşlılar ile Araplar arasında

³ İran'ın yüzölçümü 1.648.196 km²'dir. Bu yüz ölçüm ile Ortadoğu ülkelerinin en büyük ikinci ülkesidir (Özey, 1996: 189).

yıllarca yaşanan çekişme ortak bir kimlik kazanılmasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur.

İran coğrafyasında yüzlerce yıldır farklı hanedan ve yönetim anlayışları egemen olması sebebiyle toplumsal yapıda çeşitli kültürler barındırmaktadır. Çoğunluğu Farisi (Farslar) olmak üzere çeşitli boylardan gelen Türkler, Kürtler, Araplar, Beluciler, Ermeniler, Yahudiler, Süryaniler, Lorlar, Zerdüştler, Hindular, Sihler ve Afganlardan oluşan etnik yapılar bulunmaktadır. Konuşulan dillerin başında Farsça gelmekte ve ayrıca Türkçe, Kürtçe, Arapça, Ermenice ve Beluci dillerini farklı bölge veya eyaletlerde görmek mümkündür. Dini açıdan ülkenin büyük çoğunluğu Şii olmakla beraber geri kalanı Sünni'dir. Çoğunluğu Şii olan Araplar İran'ın güneyinde ve Körfeze, Irak'a ve Hürmüz boğazına komşu bölgelerde yaşamaktadırlar. Arap nüfusu genellikle tarım ve petrol sanayiinde istihdam edilmiştir. Arapların İran'daki tarihleri İslam fetihlerinin öncesine dayanır. İran'daki Arap nüfusunun genel olarak İran nüfusunun %2'si yani 1,5 milyon kadar olduğu kabul edilmektedir (Sarıkaya, 2016: 57).

Dinsel anlamda devrimden sonra Şiiliğin en yoğun şekilde hâkim olduğu ülkeler arasında ilk sırada İran vardır. İran, Şiiliğin devlet dini olduğu ve gerçek bir İslam Devrimin yaşandığı tek ülkedir (Roy, 1992: 220).

İranlı Şiiler (Farslar, Araplar, Azeriler) hangi etnik kökene bağlı olurlarsa olsunlar, kendilerini İranlı olarak hissederken Sünniler (Kürtler, Beluciler) ise kültürleri İranlı olsa bile kendilerini İranlı hissetmemişlerdir. SSCB'nin dağılmasından sonra Azeriler ve Türkmenler kimliklerini daha çok muhafaza etmeye başlamışlardır. Ayrıca Kürt ve Afgan sığınmacılar sebebiyle Sünni nüfus bir atış sürecine girmiştir. İran'ın en büyük eyaleti Horasan'da bugün çoğunluk Sünni'dir. Afgan sığınmacılar Farsça konuşmalarına rağmen asimile olmamışlardır. Bunlar Suudi Arabistan'ın yardımlarıyla kurulan özel okullarda eğitim almaktadırlar (Roy, 1992: 234-235). Ayrıca 1927 yılında çıkarılmış olan bir yasa ile aynı ülke çatısı altında Farsça zorunlu hale getirilmiştir. Böylelikle ulusal ve merkezi devlet anlayışının tesis edilmesi ve Farsçanın diğer dillerden arındırılarak sadeleştirilmesi hedeflenmiştir. Pehlevi Hanedanı yönetiminde (1929-1979) ulus inşası ve modernleşme politikaları bağlamında etnik, dini ve mezhepsel azınlıklar fars merkezli İran milliyetçiliği ile bastırmıştır (Kartal, 2016: 21). İran'da resmi devlet milliyetçiliği sebebiyle bazı dil grupları, Beluciler, Azeriler ya da Araplar da marjinalleştirilmiş ve azınlık olma haline itilmişlerdir (Bozarlan, 2011:

148). Ancak İnan-İrak savaşı sırasında etnik azınlıkların İnan saflarında savaştığı gözlemlenmiştir (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 47).

Sosyal hayatta Rıza Pehlevi dönemindeki İnan toplumu batı medeniyetini temel olarak modernleşme hareketi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Batıdan alınan çağdaşlaşma argümanları neticesinde giyim alanı başta olmak üzere Farsça dili eğitiminin ve soyadı kullanımının zorunlu hale getirilmesi, unvanların ve lakapların kaldırılması, şehir, kasaba ve köy adlarının tekrar düzenlenmesi gibi konularda yasalar çıkarılmıştır. Özellikle 1927-1930 yılları arasında batı tarzı reform hareketlerinde, erkeklerin pantolon giymesine ve şapka takmasına yönelik kadınların ise peçe takmalarının ve örtülü giyimlerinin yasaklanmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca 1935'te Tahran Üniversitesi kurulmuş ve bu yıldan itibaren Avrupa üniversitelerinde eğitimi teşvik amacıyla devlet tarafından burslar verilmeye başlanmıştır (Arı, 2007/a: 324). Din konusunda Rıza Pehlevi'nin ülkenin tüm kamusal ve içtimai hayatında batıyı örnek alan bir toplum inşa etme hedefi söz konusudur. Resmi ulema kurumu oluşturularak şahlara bağlı olanlara sadru'l ulema ve sultanu'l ulema unvanları verilmiştir. (Kartal, 2016: 14) Şii dini liderler her ne kadar ülkede etkin olmaya çalışsalar da İnan yönetimi bunları etkisiz hale getirip seküler bir toplum anlayışı ile batı medeniyeti seviyesine yükselebileceği fikrini savunmuştur. Seküler bir hukuksal yapı oluşturmaya çalışan Şah, şariat yasalarının yanında Fransız hukukunun da esas alındığı yeni bir kurumsallaşmaya gitmiştir. Ayrıca seküler anlamda oluşturulan devlet hiyerarşisi içinde ulemanın rolü önemli ölçüde azaltılmıştır (Arı, 2007/a: 323). Vakıfların 1936 yılında kamulaştırılması dini ulema sınıfının etkisini hem ekonomik hem de siyasi anlamda azaltmıştır. Şah ayrıca bazı toplumsal grupları kendi safına çekmeyi başarmıştır. Başta sivil bürokraside görev alanlarla beraber, ordu mensupları, yatırımcı sınıfı ve toprak reformunu gerçekleştirerek köylü sınıfını kendi yanında tutmayı başarmıştır. Bunun neticesinde kendi otoritesini sağlamlaştırmıştır. Rıza Pehlevi baskı yoluyla görevini bırakana kadar ülkeyi merkezileştirme ve sekülerleşme çabası içinde olmuştur.

Rıza Şah Döneminde üniter devletin oluşması ve merkezileşme ile birlikte siyasi üstünlükleri zayıflayan toprak sahiplerinin, 1962'deki toprak reformuna kadar ekonomik güçleri devam etmiştir (Kartal, 2016: 13). Ekilebilir toprakların mülkiyeti çok az sayıda ailenin elinde bulunmaktaydı. 1961-1971 yılları arasında uygulanan toprak reformu ile toprak sahipliğinin bir köyle sınırlandırılması, geri kalan toprakların

ortakçılara aktarılması planlanmıştır (Kartal, 2016: 13). Toprak reformu ile asıl amaçlanan, köylü sınıfını üretimin bir unsuru haline getirebilmek toprak aristokrat sınıfını zayıflatma hedefi söz konusudur. İlerleyen zamanlarda 1979 İran İslam Devriminden sonra toprak reformu tekrar gözden geçirilerek toprak mülkiyetine yönelik sorunlar düzeltilmeye çalışılmıştır.⁴

İran'ın toplum yapısı ele alındığında toprak zenginleri, ruhani liderler, esnaf ve zanaatkârların yanında köylüler bulunmakla birlikte, orta sınıfla beraber işçi sınıfı yer almaktadır. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)'nın yayınlamış olduğu ve Yegin'in İran Siyasetini Anlama Kılavuzu Raporu'nda (2013: 32) Şah Dönemi İran toplumunda sınıfsal katmanlar Tablo 1'de belirtildiği üzere:

En üst sınıfta yer alanlar:

- ✓ Yönetici aileler
- ✓ Eyalet eşrafları
- ✓ Yerli Toprak Sahipleri
- ✓ Ekonomik Seçkinler
- ✓ Askeri Seçkinler
- ✓ Sistem Yanlısı Üst Düzey Din Adamları
- ✓ Topraksız, Ranta Dayanan Zenginler

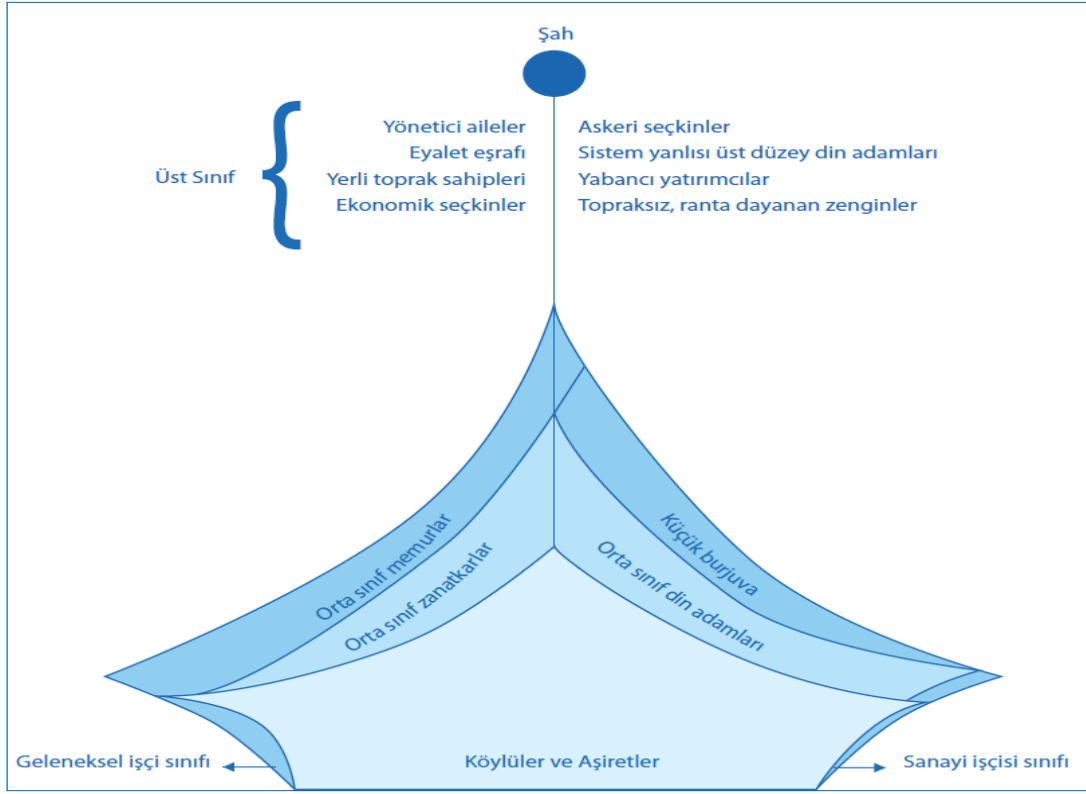
Orta tabakada yer alanlar:

- ✓ Orta Sınıf Memurlar
- ✓ Orta Sınıf Zanaatkârlar
- ✓ Küçük Burjuva
- ✓ Orta Sınıf Din Adamları

En alt tabakada yer alanlar:

- ✓ Geleneksel İşçi Sınıfı
- ✓ Köylüler
- ✓ Aşiretler
- ✓ Sanayi İşçi Sınıfı

⁴ Dönemin Şahı, iktidarını daha da sağlamlaştırmak amacıyla 1962 yılında toprak reformu yasasını çıkarması, siyasal ve toplumsal desteği sağlamak amacıyla yapılan bir girişim olarak görülebilir. Toprak sahipleri bu durumda sadece köyleri kalırken, araziler ise topluma paylaştırılmıştır. Buna tepki gösterenler başında ulema ve köylüler karşı çıkmıştır. İran İslam Devriminden sonra 1962 yılında çıkarılan toprak yasasını tekrar ele almış mağduriyetleri gidermeye yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Tablo 1. Şah Dönemi İran Toplumunda Sınıfsal Katmanlar⁵

Belirtilen tabloya bakıldığında üst tabakaya doğru gidildikçe sınıfsal ayrışmanın ve sınıfsal katmanlar arasında uçurum arttığı görülmektedir. Şah döneminde köylüler zamanla işçi sınıfına kaymaya başlamıştır. 1979 yılında ülke nüfusu 33,7 milyon olup nüfusun yüzde 46,9'u kentlerde yaşamaktaydı. İran-İrak savaşı, dış-göç ve ekonomik istikrarsızlık gibi olumsuz koşullara rağmen devrimi izleyen yıllarda yaşanan nüfus artışı ve hükümetin doğumu teşvik eden politikaları, 1985'ten itibaren geniş bir kesim tarafından sorgulanmıştır (Kartal, 2016: 29).

İran topraklarında çıkarılan petrol sahaları kuzeyde Sovyet Rusya'nın güneyde İngiltere'nin hâkim olduğu bölgeler olarak ikiye ayrılmıştır. İngiliz ve Sovyet etkisini dengelemek için Rıza Şah Almanya ile ilişkileri geliştirmek istemiş ve bu kapsamda yürütülen politikalar neticesinde 1930'larda Almanya İran'ın en büyük ticari partneri haline gelmiştir (Arı, 2007/a: 323). 1941-1953 yılları arasında İngiltere, Rusya ile ekonomik ve politik ilişkiler devam ederken ilerleyen zamanlarda ABD, İran'ın üzerinde ekonomik yardımlar sayesinde etkisini arttırmıştır. 1953-1979 yılları arasında ABD'nin desteği sürekli artış göstermiştir. Bu dönemde, 400 ABD firması İran ekonomisinden pay almış ve ABD İran petrolünün %40'undan pay elde edebilmiştir.

⁵ http://file.setav.org/Files/Pdf/20130610163244_iran-siyaseti_web.pdf, s:32 (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

Toplam devlet gelirleri içinde petrolün payı ise 1954'de %11, 1963'de %45, 1971'de %56 ve 1977'de %77 olmuştur (Akbulut, 2016: 330-331).

Petrol gelirinin sürekli artış göstermesinde devletin kontrol mekanizması etkili olmuştur. Yıllar itibariyle ülke gelirindeki petrolün oranı artmasına rağmen, toplum refahına fazla katkısı olmamıştır. Toplumun büyük bir çoğunluğu fakirlikten kurtulamamıştır. Ekonomiyi canlandırmak adına Muhammed Rıza Pehlevi devletin ekonomiyi kontrol altına almaya çalışması, girişimciliğin yaygınlaşmasına etken olan unsurların teşvik edilmesini sağlamıştır. Ayrıca sanayi teşviki adı altında yeni burjuva sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde burjuva ailelerinin sayısının 150 civarında olduğu ve bunların tüm sanayi ve mali işletmelerin %67'sine sahip oldukları ortaya konulmuştur (Akbulut, 2016: 333).

Şah rejimi 1955 yılında bir Yabancı Sermaye Cezbetme ve Koruma Kanunu çıkarmıştır. Kanun yabancı firmalara İran'da İranlı firmalarla eşit ve bazı alanlarda daha çok hak tanımaktaydı (Somel, 2016: 391). 1961 yılında kötü giden ekonomiyi düzeltmek adına Ak devrim adı verilen Toprak Reformunun ön planda olduğu finansal program yapılmıştır. Ekonomiyi canlandırmak adına bazı işletmeleri özelleştirerek fayda sağlanmaya çalışılmıştır. Anılan devrim kapsamında; toprak reformu, devlete ait fabrikaların özelleştirilmesi, kadın haklarını da koruyan yeni seçim kanunu, ormanların millileştirilmesi, köylü eğitim birliklerinin kurulması ve işçilere sanayi karlarının bir bölümünün paylaşılması gibi hazırlıklar yapılmıştır (Çitlioğlu, 2015: 38).

1970'li yıllarda ise ağır sanayiden öte ara maddeyi üretebilme olanağı vardı. Ağır sanayi anlamında yüksek düzeyde bir gelişme yaşanmamıştır. Öte yandan montaja dayanan ithal ikameci sanayileşme ithal girdilere bağımlılığı arttırmıştır (Somel, 2016: 409). Bu durum 1970'li yıllarda İran ekonomisini geliştirmemiştir. Ayrıca bir kısım büyük toprak sahiplerinin arazileri, vakıf arazileri ve ulemanın toprakları topraksız köylülere dağıtılmıştır (Somel, 2016: 392).

İran II. Dünya Savaşı öncesi 1930-1941 yılları arasında Almanya'yı kendine müttefik olarak edinmişti. Ancak İkinci dünya savaşı başladığında İran savaş sürdüğü müddetçe tarafsız kalmayı tercih eden ülkeler arasında yer almasına rağmen, batılı devletlerin işgaline uğramıştır. İran 1939 paktına rağmen 1941 Haziran'ında Almanya'nın saldırısına uğrayan Sovyet Rusya'ya yardımın ulaştırılması amacıyla 1941 Ağustos'unda İngiltere ve Sovyetlerin ortak işgaline uğramıştır (Arı, 2007/a: 325). Bu işgal neticesinde hükümet değişikliği olmuş ve dönemin başbakanı Muhammed Ali

Farughi'nin emri ile ordu teslim olmuştur. Alman elçiliğini kapatması isteğine Şah'ın karşı gelmesi üzerine işgal güçleri Tahran'ı işgal etmişler ve Şah Rıza Pehlevi, oğlu Muhammed Rıza Pehlevi adına tahtı bıraktığını meclise bildirerek ülkeyi terk etmiştir (Arı, 2007/a: 326).

1942 yılından sonra Rusya, İngiltere ve İran arasında yapılan ittifak sonucunda ülke batılı devletlerin güdümüne girmiştir. Daha sonra bu ittifaka ABD dâhil olacaktır. 1940'lı yıllara kadar Ortadoğu bölgesinin temel aktörleri İngiltere ve Fransa olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD'nin ise Ortadoğu düzleminde ortaya çıkması 1940'lı yıllardan itibaren görülmeye başlanmıştır (Çevik, 2005: 93).

Batılı ülkelerin tek amaçları vardı o da imtiyaz sahibi olmak ve bu imtiyazlarını uzun yıllar İran'ın petrol havzaları üzerinden devam ettirmektir. Bunun için ABD ve Sovyet Rusya, İran'dan imtiyaz kazanmak için 1979 yılına kadar birbirleri ile kıyasıya yarıştılar. İngiltere, 1900'lü yılların başında İran'da petrolün bulunması ve sömürgelerine giden yolda İran'ın stratejik öneme sahip olması; Sovyet Rusya, İran'ın kendisi için stratejik öneme sahip olması ve yer altı kaynakları bakımından zengin olması sebepleri dolayısıyla İran toprakları üzerinde aktif olmak istemişlerdir. ABD ve İngiltere, 1940'ların sonlarına doğru Sovyet Rusya'nın İran içindeki askeri ve politik gücünü bertaraf ederek sonlandırdılar. ABD tarafından Ortadoğu'ya verilen önemin temel nedenleri stratejik konum, zengin yer altı kaynakları (petrol) ve İsrail'in varlığı olarak sıralanabilir (Çevik, 2005: 91). ABD Ortadoğu coğrafyasında kendi stratejik ve ekonomik çıkarlarını korumak adına siyasi ve ekonomik desteğini kullanarak İran devletini kendi denetiminde tutmaya çalışmıştır. Bu durum Şah dönemlerindeki kapitalistleşme ve modernleşme süreçleriyle de uyumlu bir gelişim sergilemiş, buna karşılık bu yapı 1979 İslam Devrimi ile son bulmuştur (Akbulut, 2016: 326). 1950'li yıllara kadar İran'da, Kaçarlar döneminde verilen ve Rıza Şah'ın 1933'te imzaladığı anlaşmayla da devam ettirilen petrol imtiyazından dolayı İran'ın uğradığı ekonomik zarar ve dışa bağımlılığı dolayısıyla karşı karşıya olduğu yabancı müdahalesi, İran'ın egemenliğini tartışılır hale getirmişti (Arı, 2007/a: 333).

1940 Muhammed Rıza Pehlevi döneminde, anayasal monarşi yönetim anlayışı hâkim olduğu için toplumun tüm alanlarında reform isteyen çok sayıda baskı grupları bulunmaktaydı. Reform isteyen gruplar arasında en geniş desteğe sahip ve en etkin olan muhalefet örgütlenmesi bir grup Marksist genç tarafından 1941'de kurulmuş olan Tudeh (kitle) Partisi'ydi (Arı, 2007/a: 328). Tudeh Partisi mensupları sahip oldukları

misyon gereği komünist partiden farklı bir yapı olarak kendilerini görmekte ve köylü ve işçi sınıfı ile kadın haklarının savunucusu bir partiydi.

İran tarihinin önemli siyasi aktörlerinden birisi de yurt dışında üniversite eğitimini alan ve kendini iyi yetiştirmiş olan Muhammed Musaddık'tır. Musaddık valilik ve milletvekilliği yapmıştır. Radikal ya da sosyalist değil yurt sever ve demokrat bir politikacıydı. Ayrıca Rıza Şah'ın döneminde 1920'li yılların başlarında Maliye Bakanı olarak görev yapmıştı. Musaddık İngilizlerin ve onların oyuncağı olan Şah'ın muhalefetine karşın halkın ve meclisin desteğini alarak Şah tarafında mecburen Başbakan olarak atanmıştır. İran petrolünün millileştirilmesine ve dış güçlere olan bağımlılığın azaltılmasına, yolsuzlukla mücadele ve demokrasiye dayalı bir program uygulayacaktır (Gerger, 2006: 45-46). 1949'da tüm siyasal partiler ve çıkar grupları Musaddık'ın önderliğinde Ulusal [Milli] Cephe'yi oluşturarak dışarıdan desteklenen Şah'a karşı güçlerini birleştirdiler (Arı, 2007/a: 333). Adı milliyetçilik ile özdeşleşen Musaddık, temsil ettiği 'anayasacılık', 'halk egemenliği', 'emperyalizm karşıtlığı' değerleri ile bugün de İran'ın milli lideri olarak tanınmaktadır (Arıkan, 2016: 19).

Bu cephe partiye döndürülmeden önce İran'ın milli çıkarları için herkesi kendi bünyesine davet eden bir yapıydı. Farklı sosyal gruplar, siyasi gruplar kendi aralarında görüş farklılıkları olmasına rağmen Musaddık'ı desteklemişlerdir. Bu desteğin en temel sebepleri arasında yabancı devletlerin İran yönetimine müdahaleleri, merkezi monarşinin aşırı otoriterleşmesiydi. Milli Cephe'nin programı sosyal adaletin tesisi, anayasa ve kanunların korunması, serbest seçimler ve siyasi görüş ifade etmede özgürlüğün sağlanması ve ekonomik durumun iyileştirilmesi amaçlarını içeriyordu (Arıkan, 2016: 20).

İran'da bulunan İngiliz menşeli petrol şirketi (Anglo Iranian Oil Company) gün geçtikçe etkinliğini arttırmakta, mevcut yönetimden bağımsız hareket eden bir yapı haline gelmişti. Şah yönetimine karşı artan muhalefet neticesinde 1949 yılında yapılan seçimde İran parlamentosunun çoğunluğunu Musaddık almıştı. İran petrolünün millileştirilmesi için Musaddık'ın önderliğinde mecliste bir petrol komisyonu oluşturuldu. Musaddık ve Milli Cephe'nin kararlı çabaları sonucunda komisyon, Mart 1951'de petrol sanayisinin millileştirilmesine dair tasarıyı kabul etmiştir. Öneri 13 Mart 1951'de Meclis üyelerinin oy birliğiyle yasalaşmış ve İran petrol sanayisi millileştirilmiştir (Arıkan, 2016: 20) Bu durumda çıkarları tehlikeye giren İngiltere bu kararı tanımadığını bildirmiştir (Gerger, 2006: 46). Musaddık'ın İran petrolünü

millileştirmesinin sebebini dünya kamuoyuna şöyle açıklamıştır: “Vatandaşlarımın var olmak için gerekli ihtiyaçları asgari düzeyde. Yaşam kaliteleri belki dünyada en kötü olanı. En büyük doğal zenginliğimiz petrol. Bu zenginlik İran halkının iş bulması ve beslenmesi için gerekli. (...) son elli yılda toplam üç yüz on beş milyon ton petrol üretmesine rağmen yabancı şirketlerin kayıtlarına göre tüm kazancı sadece yüz on milyon pound olmuştur. (...) Anglo Iranian Petrol Şirketinin hesaplarına göre 1948 yılında şirketin net geliri altmış bir milyon pounddur; fakat İran bu kârdan ancak dokuz milyon pound gelir elde etmiştir. Birleşik Krallık hazinesine sadece vergi olarak giren ise yirmi sekiz milyon pounddur. (...) İşte bütün bu sebeplerden dolayı İran Parlamentosunu- Meclis ve Senato’yu- petrol şirketini kayıtsız şartsız millileştirmesi için oylama yapmaya teşvik ettik.” (Gerger, 2006: 47-48). Musaddık bu açıklamaları sebebiyle ilerleyen zamanlarda ABD ve İngiltere tarafından istenmeyen siyasetçi olarak ilan edilecektir. Ancak dış yardım alamayan İran, millileştirme denemesi süresince ham petrol üretimini sürdürmekte güçlüklerle karşılaştı. 1950 yılında yaklaşık 220 milyon varil petrol üretimi 1953 yılında 9,5 milyon varile düştü. Bu düşüşün nedeni özellikle yabancı teknisyenlerin millileştirmeden sonra üretim ve rafinaj işlerinin kilit noktalarındaki görevlerini sürdürmeyi reddetmeleridir. Ayrıca üretilen petrolün pazarlanması noktasında güçlükler yaşanmıştır. Bunun sebebi de büyük petrol şirketlerinin izlemiş olduğu politikalardır. Bazı bağımsız şirketler tarafından satın alınan İran petrolü çalınmış petrol olarak nitelendirilmiş ve yabancı ülkelerde bu petrole el koymak için yasal yollara başvurulmuştur. Nihayetinde millileştirme denemesi Başbakan Musaddık’ın devrilmesiyle sona ermiştir (Yılmaz, 2004: 75).

Musaddık, Şah yönetimini zayıflatmak adına yasal yollardan ordunun yönetimini hükümetin emrine bağlamış ayrıca artık devlet yönetimi parlamentonun elindeydi. Köylülere yönelik toprak reformunu tekrar gözden geçirmişti. Bu durum neredeyse Şahlığı sembolik bir yapı haline getiriyordu. Çıkarları elden gidecek olan toprak aristokratları ve seküler yönetim oluşturulması endişesini taşıyan ulema sınıfı ile mücadeleye girmişti. 1951 yılından beri uygulanan ekonomik ambargo nedeniyle Musaddık, yeni ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower’a İngiltere’nin koymuş olduğu ambargonun kaldırılmasına ve millileştirme sonucunda ilgili şirkete makul düzeyde tazminat ödeneceğine ilişkin bir mektup gönderdi. Bunun karşılığında ABD Başkanı Eisenhower İran’ın eski duruma dönmesi gerektiğine yönelik cevabi bir mektup aldı.

Petrolün millileştirilmesi batılı devletlerin başta ABD ve İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmüş bunun neticesinde "Ajax Operasyonu" olarak Ortadoğu tarihine geçen ve Musaddık'ın 1953'te deviren bir CIA-MI6 darbesinin başlatılmasına yol açmıştır (Sarıkaya, 2012: 16). Darbeye giden süreçte ABD basını, İran hükümetine ve Musaddık'ın şahsına yönelik olumsuz algı yaratmıştır. İran yönetiminin Sovyet Rusya'ya yaklaşması yüksek olası bir durum olarak yansıtılarak yapılacak darbe için gerekli nedenlerden birisi oluşturuldu. ABD'nin maddi yönden desteklediği, ordunun içinde yer alan muhalif askerler ile birlikte bazı dini liderlerin taraftarları, politikacılar, polisler, gazeteciler kimi soylu zenginler ve aşiret liderleri ile Şah yanlıları sokağa inerek mitingler düzenlenmiş ve protestolar ile kaos ortamı yaratılmış akabinde 19 Ağustos 1953 tarihinde ikince defa Muhammed Musaddık'a yönelik bir darbe girişimi yapılmıştır. Böylelikle Musaddık başbakanlık görevinden alınmıştır. Musaddık'ın milliyetçi siyasetinin yarattığı uluslararası kriz gerekçe gösterilerek istihbarat servisleri aracılığıyla yapılan darbe sonucunda darbeyi organize eden Amerika ve İngiltere amacına ulaşmıştır (Arıkan, 2016: 21).

Darbeden sonra Şah İran'a dönüş yapmış ve Muhammed Musaddık'ın yerine General Zahedi'yi başbakan olarak atamıştır. Bu ise İran petrolünün artık milli olmaktan çıkışının habercisi demektir. Darbeden sonra ABD, 1979 İran İslam Devrimine kadar İran üzerinde önemli bir hegemonya kurmuş olacaktır. Soğuk Savaş döneminde 1945-1950'li yıllarda ABD ve SSCB'nin ortak hareket ettiği dünya üzerindeki tek nokta ise Ortadoğu'ydu (Çevik, 2005: 97). 1970'li yıllardan itibaren İngiltere'nin Ortadoğu sahnesinde zayıflaması neticesinde, ABD Ortadoğu'da önemli bir aktör haline gelmiştir. ABD, İran darbesiyle başlayan süreçten on yıl kadar sonra bölge petrol kaynaklarının yüzde 65'ini eline geçirecektir (Gerger, 2006: 59). Ayrıca İran'da, ABD'nin desteği ile SAVAK⁶ isminde bir istihbarat örgütü kurulmuştu. Bu örgüt için yapılan eğitimler ve yardımlar ABD tarafından finanse ediliyordu. Bu durum ABD'nin İran'daki etkinliğinin artmasına ayrıca etki etmiştir. ABD Başkanı Eisenhower döneminde Sovyet Rusya ve Marksizm saldırılarına karşı, Ortadoğu ülkelerine yönelik müdahale gerektiğinde silahlandırma politikasını benimsemiştir. Bu çerçevede ABD tarafından Ortadoğu bölgesinin Sovyet tehdidine karşı savunulmasında

⁶ 1970'li yıllardan sonra İran'daki ekonomik gelişmelerin olumsuz olması halkı rahatsız etmekteydi. Mevcut Şah rejimi ekonomiyi düzeltme ve enflasyonu düşürme adına büyük iş adamlarını eleştirmekteydi hatta bazılarını tutuklayacaktır. SAVAK'ın teftiş heyetleri pazarlarda bazı dükkânları basarak malları yerle bir etmişlerdir. Yine SAVAK'ın kurduğu lonca mahkemeleri işletmeleri yargılamışlardır. Bu yargılamalar sonucunda işletmeler vurguncu damgası yiyerek ceza almışlardır.

önemli rol oynayacağı düşünölen İran ve Suudi Arabistan'a çok ciddi manada önem vermiş ve bu devletlere 1979 yılına kadar silah satışı artarak devam etmiştir (Çelik, 2014: 26).

Batının sömürü anlayışı ve İran'da bulunan batı temsilcilerinden yıllar içinde halkın rahatsızlığı artmaya başladı. Ülkenin dış politikasında özellikle batı ile sıkı bir ilişki içerisinde olunması ve batılı devletler tarafından özellikle ABD tarafından devletin yıllarca sömürölmesi, ekonomik ve sosyal sorunlar, petrol ihraç eden İran'da 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin sebepleri arasındadır. 1970'li yıllardan itibaren fiyat ayarlamalarına karşı ayaklanmalar ve zenginlik ile Batılılaşma belirtilerine karşı artan saldırılar yaşanmaktaydı (Roy, 1992: 83). Kapitalist batılı ölkeler, gelişmekte veya yoksul ölkelerin ekonomilerini istedikleri gibi yönlendirmekte, kendi çıkarları doğrultusunda o ölkelerin iktidarları diktatör dahi olsa desteklemişlerdir. Bunun en somut örneği İran ve Ortadoğu ölkeleridir. 1901-1952 yılları arasında İngiltere, İran ekonomisini sömürürken, 1953-1978 yılları arasında İran ekonomisi ABD'nin güdümünde istenildiği şekilde yönlendirilmiştir. İran'ın merkezi feodaliteye dayalı mutlakiyetçi yapısının dönüşerek bir siyasal temsil sisteminin oluşturulması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasal partilerin bu dönüşümün bir ürünü oldukları açıktır. Bununla birlikte, söz konusu dönüşüm sürecinin emperyalist ilişkiler bağlamında yürütölmüş olması 1979 İslam Devriminin de nedenlerinden birini oluşturmuştur (Akbulut, 2016: 330). Devrimi hazırlayan süreçte ise haksız tutuklamaların artması ve İran Şahını istibdat yönetiminin etkisi büyüktür. Toplumda yer alan gruplar STK'lar oluşturarak hürriyet ve demokrasiyi talebinde bulunmaya başlamıştır. 1977 sonunda polislerin bir üniversitede öğrencilerin şiir kıraat toplantısını dağıtırken insan öldürmesi ve 1978 Ocak ayında rejimin gazetelerde ulemayı ve sürgünde bulunan Humeyni'yi tahkir eden yayınlar yapması, 1978 boyunca nümayiş dalgalarına ve polisin kan dökmesine yol açtı (Somel, 2016: 415). 1978 yılında gösteriler sıkça artmaya başladı. Şah bu gösteriler karşısında kimi zaman taviz verdi; kimi zamanda şiddet yoluyla gösterileri bastırdı. Şiddet karşısında geri atmayarak daha çok gösterileri arttırdı. Bu durum göstericilerin Şahın iktidarı bırakmasına yönelik protestolar yapmalarına kadar vardı. Şah ve yönetimine karşılık protestolar tek bir ses olarak çıkmaya başlaması, bütün İran halkının Şahın iktidarına karşı olduğunun göstergesiydi. İslami rejim talepleri söylemleri yükselmesi Tudeh, Milli Cephe ve Özgürlük Hareketini ulemayı destekleme konusunda geri adım attırmamıştır. Bu yıllarda mağdur olan hapse giren

veya öldürülen kişilerin ailelerine ekonomik anlamda destek verildi. Basılı yayın yoluyla gösteriler desteklendi. Gösteriler karşısında zamanla askeri kesimde çözümler oluşmaya başladı. Her ne kadar Şah olayları yatıştırmak adına çaba gösterse de sürgünde olan Ayetullah Humeyni Şah devrilene kadar gösterilere devam edilmesi gerektiği çağrısını yaptı. Çağrı üzerine grevler ve gösteriler daha çok artmaya başladı. 16 Ocak 1979'da Şah ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Aslında ABD'nin Şahı gözden çıkarmasının altında yatan nedenler mevcuttur. Bu nedenlerin başında Fransa'nın garantörlüğünde Şah yerine gelecek olan Humeyni yönetiminin ABD ile eskisi gibi ilişkiler kurabileceği söylemiydi. Bu durum ABD'nin İran petrolünden vazgeçmeye niyetinin olmadığını göstergesiydi. Hegemonyasını devam ettirmek adına ABD, İran'da İslami bir yönetim kurulmasına bakmaksızın devletlerarası ilişki kurabileceğinin gösteriyordu. Devrimden önce yönetimdeki Şahın politikaların halkın benimsenmemesi Devrim'in en önemli sebebiydi. Devrim'in başarısı aslında Şahın politikalarının başarısızlığıdır. Genellikle iktidarını güçlendirerek kalıcılaştırmak üzere yoğunlaşmış "Şah politikalarının" meşruiyeti ve işlevselliğinin önemli bir bölümünü Batı ile uyumlu ilişkilere dayandırması, gelenekselci halk arasında sözü edilen hoşnutsuzluğun temel nedenlerinden biri olarak görülebilir (Çitlioğlu, 2015: 37).

İran İslam Devrimini sosyolojik açıdan da değerlendirmek gerekmektedir. Roy'a göre; Devrim sadece İran'da oldu çünkü mustazafların "zayıf düşürülmüş olanlar" -bu kategori tam da yeni kentlilere tekabül ediyor- kadrolaşması, iyi örgütlenmiş Şii ruhbanın özerkliği ve eylem özgürlüğü sayesinde tam anlamıyla gerçekleşebildi (Roy, 1992: 84). İran'da gerçekleşen devrim sadece belirli bir kesimin hareketi değildi. Bütün kitlelerin Şaha karşı bir arada hareket etmesi ile gerçekleşen bir hareketti. İran'da yaşayan halkın yarısından fazlasının kentli nüfus olduğu düşünüldüğünde kentli nüfusun devrimin gerçekleşmesine öncülük ettiği bir gerçektir. Kentli nüfus, kırsal alandan göç edenler sonucunda artmıştır. Köyden kente göç olgusunu tetikleyen önemli unsur geçim sıkıntısıdır. Şah döneminde İran devleti petrol ihraç eden ülke olmasına rağmen ve toplam devlet gelirleri içinde petrol büyük bir paya sahipken elde edilen gelir halkın refahına yansımamış olması hem kentli hem köylü nüfusu geçim sıkıntısına sokmuştur. Ayrıca üniversite okumak için büyük kentlere giden genç nesil düşük ekonomik gelire sahip olsa da şehir hayatı daha cazip gelmiştir. İran Devrimi'nin özgün yanı toplumu, dayanışma ruhuyla olduğu kadar ikna yoluyla da seferber edebilen İslamcı aydınlarla din adamlarının bir bölümü arasında ittifak

kurulmuş olmasıdır (Roy, 1992: 225). İran'da şehirlere göç edenleri dini gruplar etkilemiş, özellikle ekonomik anlamda zayıf olanlara maddi yardım yapılması dini gruplara olan aidiyet duygusunu arttırmıştır. Din adamlarının sayesinde sadaka ve zekât toplanması zayıf ekonomiye sahip köyden göç etmiş olanların bir kısmını, dini gruplar etrafında toplanmasına sebep olmuştur. Nüfusları artan dini grupların İslam devrimini gerçekleştirmesinde onlara kolaylık sağlamıştır. İran Devrimi, din adamları sınıfının belirleyici bir rol oynadığı tek İslamcı, aynı zamanda en açık şekilde ideolojik harekettir (Roy, 1992: 221).

İran Devrimi siyasal anlamda ele alındığında Şahın bazı grupları dışlaması özellikle dini grupları bertaraf etmeye çalışması, İslami grupları siyasi anlamda daha çok mücadele etmeye sevk etmiştir. Ayetullah Humeyni altmışlı yıllarda Nəcəf'teki dersleri sırasında velayet-i fakih (fıkıhçıların yönetimi) kavramını geliştirdi. Velayet-i fakih ile amaçlanan dini siyasallaştırmaya yönelik bir adımdı. Bu kavram devletin İslami olması gerektiğini ve İslam Devleti olmadan da İslam toplumu olamayacağını ileri sürüyordu. İlerleyen zamanlarda velayet-i fakih kavramı Şii dünyasında ve siyasal anlamda önemli bir yere sahip olacaktır (Roy, 1992: 226).

Muhammed Rıza Pehlevi, ülkede yasal muhalefete imkân bırakmamıştır. Kendi ifadesiyle monarşiyi, anayasayı ve beyaz devrimi benimseyen İranlılar, illegal örgüt üyesi, hain ve vatansızdı (Somel, 2016: 411). Baskıcı ve dayatmacı bir yönetim anlayışı sonucunda kimi hapis haneye atılırken, Ayetullah Humeyni gibi kimileri de sürgüne gönderilmiştir. Ayetullah Humeyni, sürgün yıllarında bile İran'da yer alan dini grupları bir arada tutmayı başarmıştır. Bu durum anti-empyralist, İran milliyetçiliğine bağlı İslami olduğu kadar Şiiliği benimseyen bir muhalefet ortaya çıkarmıştır. Şah idaresinden hoşnut olmayanlar Milli Cephe hareketi, Tudeh Partisi, Ali Şeriatî'nin kurucularından olduğu İran Özgürlük Hareketi (Nahdat-i Azadiyi İran) ve çeşitli ideolojik eğilimlerde gerilla hareketlerinde mücadele etmişlerdir (Somel, 2016: 411).

1979 İslam Devrimi, İran'ı bölge tarihinde görülmemiş bir alt üst oluşla ön plana çıkarmıştır. O zamana kadar ister solcu ister sağcı olsun dışarıdan gelen devrimci modellerin "ithalatçısı" durumundaki Ortadoğu, artık kendi bağrından çıkan bir devrime sahiptir (Bozarşlan, 2011: 51). İslam devrimine Şiiler ve Sünniler farklı gözle bakmışlardır. Sünnilere göre devrim İslam tarihinin gerçekleri ile bağdaşmazken, Şiilere göre tam tersi olup devrim, yeryüzünde adaletin sağlanmasına yönelik inancın bir gereği olarak gaib olan imamın ortaya çıkması ile sağlanacak düzenin habercisidir.

1.2. Irak

Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan [Mezopotamya] toprakların kuzeyi Güneydoğu Anadolu, güneyi Basra körfezinde biten verimli Mezopotamya ovasını bünyesinde barındıran Irak⁷, kadim bir tarihe sahiptir. Binlerce yıldır Irak topraklarında farklı etnik yapı ve dini inanışta olan topluluklar yaşamıştır. Sünni Araplar, Şii Araplar, Türkmenler, Kürtler, Asuriler ve Yezidiler bu coğrafyada yaşayan toplumlardandır. Irak'ın güneyinde Basra bölgesinde Şiiler; Orta Irak özellikle Bağdatta, Sünniler ve azınlıkta olan Asuriler; kuzeye gidildikçe de Türkmenler ve Kürtler, yaşamaktadır. Yaklaşık 27 milyon nüfusa sahip olan Irak'ın %97'si Müslüman (%65 Şii, %32 Sünni), %3'ü Hristiyan'dır. Etnik dağılım ise %65 Arap, %17 Kürt, %10 Türkmen, %5 Asuri, %2 Arami (Süryani) ve diğer etnik unsurlardır (Yeşilbursa, 2009: 1331). Güney Irak, kadimden bu yana Şii İslam'ın kutsal mekânlarına ev sahipliği yapmasına rağmen, geç bir tarihte yani 19 uncu yüzyılda kitlesel olarak Şii mezhebine geçmiştir (Bozarslan, 2011: 145). Irak Devleti kurulduğunda çok etnik yapılı bir ülke olmasına rağmen, resmi dilin Arapça olduğu anayasaya eklendi. Irak'ta Arapça dışında konuşulan diller, Türkçe, Kürtçe, Asurice, Aramice ve Ermenice'dir. Coğrafi yapısı ve verimli toprakları üzerinde çok sayıda devlet ve imparatorluk hüküm sürmüştür. M.Ö. 7. Yüzyıla kadar Sümer, Akad, Babil ve Asurların elinde kalmış, bu yüzyılda ise Perslerin eline geçmiştir (Yeşilbursa, 2009: 1316). Pers ve Roma İmparatorlukları arasında el değiştirmiş bir coğrafyadır. Tarihin ilk yazılı eserleri, Hammurabi'nin hukuk kanunları ve ilk ziggurat ve tarihi yapı inşasının yapıldığı coğrafya olması hasebiyle medeniyetin beşiği olarak addedilir. Romalılar ve Bizans imparatorluğundan sonra Sasanilerin eline geçmiştir.

Irak, 637 yılında Müslümanlar ile Sasaniler arasında yapılan savaşta fethedilmiştir. Hz. Ali döneminde İslam'ın merkezi haline getirilmiş ve başkent Kufe'ye taşınmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1316). İslam tarihinde ayrılıkların en belirgin olarak yaşandığı tarihi Kerbelâ Vakası, Irak coğrafyasında yaşanmıştır. 1258'de Irak'a giren Moğollar Bağdat'ı ve diğer şehirleri yakıp yıkmış, binlerce Müslümanı öldürmüştür (Yeşilbursa, 2009: 1316). Abbasilerden sonra, Büyük Selçuklu, Timur imparatorlukları

⁷ Irak Arapçada, damar, asıl, kök, çorak yer, yüksek mekân, sarplığından tepesine çıkılamayan dağ, gövde, süt, küçük dağ, maden cevheri gibi anlamlara gelmektedir. Söz konusu bu anlamlar ile Irak'ın fiziki durumu benzerlik göstermektedir. Fırat ve Dicle nehirleri ülkeyi kuzeybatıdan güneydoğuya doğru bir damar şeklinde böler. Bu iki nehrin kolları ülkeyi adeta bir ağacın kökleri gibi sarmıştır. Öte yandan batı ve güneyde geniş yer kaplayan çorak ve kurak bölgeler ile çöller bulunmaktadır. Kuzeydoğudaki dağlar sarp ve yüksektir. Ayrıca birçok İslam büyüğünün makamlarına ev sahipliği yaparak "yüksek mekân" kavramını haklı çıkarmaktadır. Yüzölçümü 435.052 km²'dir (Özey, 1996: 180-181).

ile Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi devletlerinin egemenliğinde kalmıştır. Şiilik ve Sünnilik arasındaki fark Safevi devleti döneminde özellikle yaratılmış ve abartılmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1316). Osmanlı İmparatorluğu ile Safevi devleti arasında 1534 yılında yapılan savaşta Osmanlı egemenliğine girmiştir. Birinci Dünya Savaşından sonra 1918 yılında kadar Osmanlı devleti cihan harbini kaybedince Ortadoğu'da yer alan ülkeleri tek tek kaybetmiştir. Kaybettiği topraklardan biride petrol yatakları bakımından zengin Irak coğrafyasıdır. I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı bölgeden çekilince Irak tamamen İngiltere'nin işgaline uğramıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında toplanan San Remo Konferansında (19-26 Nisan 1920) Irak'ın İngiliz mandası altına girmesi kararlaştırıldı (Yeşilbursa, 2009: 1317). 3 Ekim 1923'de bağımsızlığını kazanan Irak, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye oldu (Aydın vd., 2007: 6). Irak devletinin ilk kuruluş yıllarında ve daha Irak parlamentosu oluşmadan Kurucu Meclis tarafından 21 Mart 1925 tarihinde Irak'ın ilk anayasası ilan edilerek yürürlüğe girdi. Anayasada milliyet, din ve dil ayrımı gözetmeden Iraklıların kanun önünde eşit olduğu belirtilmiştir (Kahraman, 2008: 10).

1921-1932 yılları arasında sürekli İngiltere ve Irak arasında şartlı bağımsızlık antlaşmaları meydana geldi. Irak, 1932 yılına kadar İngiltere'nin manda yönetiminde kaldı. 1932-1945 yılları arasında ise Irak'ta yoğun bir şekilde iktidar değişikliği yaşandı. Kral Faysalın 1933 yılında ölmesinden sonra Nuri Said Paşa, General Cafer Askari ve Cemil Madfai Irak siyasetinde etkin oldular ancak İngiliz yanlısı bir politika izlediler. 1937 yılında Türkiye'nin de içinde yer aldığı Sadabat Paktına Irak'ta dâhil olmuş ancak Alman yanlısı politikalar izleyen Raşid Ali Geylani'nin iktidara gelmesiyle Irak pakttan ayrılmıştır. Irak dış politikasında Nuri Said Paşa'nın iktidarda olduğu dönemlerde İngiltere yanlısı bir politika izlenirken, Raşid Ali Geylani döneminde ise Almanya yanlısı politikalar benimsenmiştir.

Tablo 2'de görüleceği üzere Irak, darbeler sonucu iktidar değişimi yaşayan ülkelerden biridir. İktidar için 1958'den 1979'a kadar on bir darbe girişimi yapılmıştır. 1958'de Monarşinin yıkılması ve cumhuriyetin ilanı ile sonuçlanan General Kasım darbesi ile başlayan bir darbeler süreci vardır (Pirinçci, 2016: 45). 1958 yılındaki darbe ülkenin siyasal ve toplumsal açıdan istikrarsız bir döneme girmesine sebep olmuştur. 1968 darbesiyle iktidara gelen grup otuz beş yıl devam edecek bir rejimin temellerini atmıştır. (Cleveland, 2008: 452). 1960'lı yıllardan itibaren Baas Partisi etkinliğini

arttırmaya başlamıştır.⁸ Bu zaman zarfı içerisinde yönetime ortak olmaya başlayan Baas Partisi, Sosyalist Milliyetçi bir ideolojiye sahip olması nedeniyle ülkenin çıkarlarını düşünen ayrıca Sovyet yanlısı bir anlayışa sahipti. 1972’de Sovyetler Birliği ile on beş yıllık bir anlaşma imzalanması ve aynı yıl Irak Petrol Şirketinin millileştirilmesi, halk arasında kökleri zayıf olan çoğunlukla 1963’deki şiddet dönemiyle hatırlanan Baas Partisinin popülaritesini artırmıştır (Yeşilbursa, 2009: 1327).

Tablo 2. Saddam Hüseyin İktidarına Kadar Irak’ta Başlıca Darbe Girişimleri⁹

TARİH	YAPAN KİŞİ/GURUP	SONUÇ
14 Temmuz 1958	General Abdülkerim Kasım (Milliyetçi, Komünist, Baasçı guruplar)	Monarşi devrildi Kral II. Faysal öldürüldü.
Mart 1959	Musul merkezli (Baasçılar ve Nasırcılar)	Başarısız, bastırıldı.
7 Ekim 1959	Baasçılar, (Saddam Hüseyin’in içinde yer aldığı suikast ekibi)	Başarısız, General Kasım’a suikast, yaralandı.
8 Şubat 1963	General Abdülselam Arif (Baasçılar ve Nasırcılar)	Başarılı, General Kasım öldürüldü, General Arif Devlet Başkanı oldu.
13 Kasım 1963	General Arif	Başarılı, Baasçılar tasfiye edildi.
14 Ekim 1964	Saddam Hüseyin ve Baasçılar	Başarısız, Saddam hapse girdi.
17 Temmuz 1968	Saddam Hüseyin ve Baasçılar	Başarılı, General Abdurrahman Arif devrildi, General Ahmed Hasan Bekir Devlet Başkanı oldu.
30 Temmuz 1968	General Bekir, Saddam Hüseyin	Başarılı, İkili gücünü pekiştirdi, Başbakan Albay Naif Fas’a Büyükelçi, Savunma Bakanı Albay Davut Ürdün’e Askeri Ateşe olarak atandı.
30 Haziran 1973	Albay Nedim Kazzar	Başarısız, Albay Nedim Kazzar yakalandı, idam edildi.
16 Temmuz 1979	Saddam Hüseyin	Başarılı, saray içi darbe, General Bekir çekildi, Saddam Hüseyin Devlet Başkanı oldu.
28 Temmuz 1979	Saddam Hüseyin	Başarılı, Saddam Hüseyin iktidarını konsolide etti.

⁸ Baas Partisi ilerleyen zamanlarda Ortadoğu ülkelerinin iktidarında da kendine yer bulacaktır. Mevcut iktidarın yönetimine gittikçe artan hoşnutsuzluk, Baas partisinin öncülüğünde ayrı bir evreye girecektir.

⁹ http://www.orsam.org.tr/files/OA/76/12_ferhatpirincci.pdf (Erişim Tarihi: 21.03.2018).

Suriye ve Mısır'ın 1958 yılında birleşmeleri üzerine iki monarşi olan Irak ve Ürdün de kendi aralarında birlik kurmak için harekete geçtiler. Bu birliktelik Mısır'ın tepkisine sebep olduğu gibi Bağdat sokaklarında da muhalefet baş gösterdi. Bu arada Lübnan'da yaşanan karışıklıklardan Irak fazlasıyla etkileniyordu. Irak Başbakanı Nuri Said Paşa Lübnan'da yaşanan gelişmelere müdahale etmek amacıyla ülkenin doğusundaki askeri birlikleri batıya sevk etme kararı aldı. Bu birliklerin başında General Kasım Bağdat'tan geçerken bir gece ansızın 1958'de bir darbe girişiminde bulundu. Bu darbenin diğer bir aktörü de General Abdüsselam Arif'ti. Darbeciler kraliyet sarayına girerek Kral Faysal'ı öldürdü. Başbakan Nuri Said Paşa'da kaçarken yakalanarak öldürüldü. Böylece Irak'ta monarşi sona ermiştir. Monarşinin sona ermesi halk tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. Bu darbeye en çok sevinen ülkelerin başında Mısır ve Sovyet Rusya gelirken Batı ise darbeye büyük bir endişeyle yaklaşmıştır. (Armaoğlu, 1994: 512).

8 Şubat 1963'te sabaha karşı, ordu içinde Baas tarafından örgütlenmiş subaylarla Nasırcılar, Kasım rejimine karşı harekete geçtiler (Gerger, 2006: 257). Şubat 1963'de bu sefer Kasım, Arap Sosyalist Baas Partisince düzenlenen bir darbeyle devrildi, Arif Devlet Başkanı oldu (Aydın vd., 2007: 17). 18 Kasım 1963'te ise Arif Kardeşler, karşı darbe ile tekrar başa geçti. (Yeşilbursa, 2014:1317). 1958 yılında yapılan darbeden 10 yıl geçmiş olmasına rağmen, Irak devletinde neredeyse ortalama 5 yılda bir darbe yapılı hale gelmişti. Bunun sebebi iktidarı ele geçirme sevdasından başka bir şey değildi. Beş sene sonra 30 Temmuz 1968'de Baas Partisi yeni bir darbe yaparak ikinci defa yönetimi ele geçirdi (Yeşilbursa, 2014:1317). Baas Partisi destekli darbe olmasına rağmen ordu içindeki generallerin desteği Irak siyasetine yeni simaların dâhil olmasına neden oldu. Bunların başında Ahmed Hasan El Bekr ve Tikritli Saddam Hüseyin. General Ahmed Hasan El Bekr devlet başkanı olurken, yardımcılığına Saddam Hüseyin getirildi. Aynı zamanda Baas Partisi Genel Sekreteri ve Devrim Komuta Konseyi Başkanı olan Hasan El Bekr (Bekir) bu görevde on bir yıl kaldıktan sonra 1979'da Saddam Hüseyin lehine çekilmiştir (Arı, 2007:393) Bu aslında saray içi gerçekleşen bir darbenin neticesiydi. Saddam Hüseyin diktatörlüğe dayalı yönetim anlayışını 2003 yılına kadar devam ettirecektir.

Saddam Hüseyin kendi döneminde Irak'ta sadece iktidar olan bir kişi değil ayrıca muktedir olması, ilerleyen zamanlarda dayatmacı politika benimsemesine neden oldu. Dayatmacı politikasını örtbas etmek amacıyla Enformasyon Bakanlığını kendi

lehine kullanmasını bildi. Halkın kendisine sempati duyduğunu Irak Devlet Televizyonunda günlük olarak yayınlar gösterilmekte idi. Özellikle Irak-İran savaşında sekiz yıllık zaman zarfında Bağdat Televizyon veya diğer bir adı Irak Devlet Televizyonunda etkin bir şekilde kullanılmıştır. 1980’de Irak-İran savaşındaki haberleri halka duyurmak amacıyla televizyonun önemi daha da artmıştır (Kevser, 2008: 16).

Arap dilinde “Yeniden Doğuş” anlamına gelen Arap Baas Sosyalist Partisi, her ikisi de Suriyeli olan Arap Milliyetçisi ve Marksist görüşteki Salahaddin Bitar ile Michel (Mişel) Eflak’ın öncülünde ilk kez 1943 yılında Şam’da kurulmuştur (Yeşilbursa, 2009: 1332). O dönemde Ortadoğu’da sempati kazanmaya başlayan Baas Partisi Suriye’de etkin olması komşu ülkelere ihraç edilmesine neden olmuştur. Baas düşüncesi ve hareketi Irak’a ilk kez 1949 yılında Suriyeli birkaç öğretmen tarafından getirilmiştir (Yeşilbursa, 2009: 1332). Baas yönetimi hem Irak’ta hem de Suriye’de yönetime sahip olmuşlardır. Aralarında büyük farklar olmasa da Memiş’e göre (2006: 68) Suriye’deki Baas’ın daha solcu, kabileci ve entrikacı olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca Suriye Baasçılarının Irak, Lübnan, Ürdün, Kuveyt, Filistin, İsrail, Kıbrıs, Hatay’ı kapsayan Büyük Suriye idealine sahip olduğu söylenmiştir (Memiş, 2006: 68).

Irak’ta başında Mişel Eflak’ın bulunduğu Arap Diriliş Partisi ile Ekrem Havrani’nin başkanı olduğu Arap Sosyalist Partisi’nin birleşmesinden doğan siyasi oluşum “Baas” olarak ortaya çıkmıştır. Baas Partisi bir siyasal teşekkül olup, Irak’ta ve Suriye’de ayrı ayrı kişilerle temsil edilmekte ve idareye hâkim bulunmaktadır (Atay, 2000: 131). Baas Hareketinin ana misyonu, bütün Ortadoğu’da yer alan Arap devletlerini tek bir çatı altında birleştirmektir. Partinin sloganı ise birlik, özgürlük ve sosyalizmdir (Yeşilbursa, 2009: 1333). Baas sosyalist reformları gerçekleştirmek, sosyal farkları azaltmak, mülkiyeti sınırlandırmak, büyük üretim araçlarını millileştirmek, miras hakkını korumak, sermaye ve özel girişimi devam ettirmek gibi ilkeleri benimsemiştir (Memiş, 2006: 68).

Irak yönetimi tarım sektöründe de ciddi programlar uygulayarak köylülerin toprak sahibi olmalarını kolaylaştırıcı birçok politika geliştirdi. Devlet büyük toprak alanlarına el koyarak bu alanları toprağı olamayan köylülere dağıtıyordu. Ancak yapılan bu reformlar neticesinde üretim miktarında kayda değer bir yükseliş olmadı. Ayrıca yapılan vergi indirimleri, parasız sağlık ve üniversite hizmeti, geniş istihdam politikası uygulanarak halkın gelir düzeyinde ilerleme sağlandı. Bu gelişmeler sevilmeyen Baas rejiminin nispeten halk tarafından kabul görmesini sağladı (Cleveland, 2008: 458).

Rejim laik politikalar doğrultusunda kadınlara yönelik haklar konusunda iyileştirmeler yaptı. Medeni hukuk alanında değişiklikler yapıldı. Kadınların öğrenimi konusunda atılan adımlar sonucunda 1982’de üniversite öğrencilerinin yüzde 30’una yakını kadınlar oluşturuyordu. Ayrıca eğitim alanında gelişim sağlanması amacıyla çeşitli kampanyalar yapılmaktaydı. Binlerce okuma yazma merkezi kuruldu ve bu merkezlere devam zorunluluğu getirildi. Eğitim sistemindeki okullarda öğrenci mevcudunun artırıcı adımlar atıldı. Ancak eğitim sistemi Baas ideolojisini destekleyici ve benimsenmesini kolaylaştırıcı şekilde planlanmıştır. Üniversitelerde Baas’ın ideolojisini aktaran dersler zorunluydu ve öğretim üyelerinin parti üyelerinden olmaları önemliydi (Cleveland, 2008: 458).

Baasçı rejimin iktidarında parti ve hükümet üyelikleri kırsal kökenli kişilere verildi. Yönetim erki kırsal kesimden gelen (Tikrit) üniversite eğitimi görmemiş, Ortadoğu dışında okumamış, bulunmamış insanların elindeydi. Bu insanlar, liderleri Saddam Hüseyin’in politikalarının ülkeye yaşattığı gelişmelere ve dünyadaki gelişmelere etkisiz ve yabancı kalmaktaydı (Cleveland, 2008: 459).

Irak, 1970’li yıllara kadar Sovyet Rusya ile Batılı devletlerarasında sürekli denge politikasını izlemiştir. 1972 yılında ise bu politika, Sovyet Rusya’nın lehine dönmüştür. 1978 yılında ise Irak’ın dış politikasında değişim yaşanarak Sovyet Rusya eksenli bir dış politika yürütülürken Batılı devletler özellikle ABD ve Fransa ile ilişkiler geliştirilmeye başlanacaktır. Bu durum Irak-İran Savaşında Batılı devletlerin Irak’a verdikleri desteği kolaylaştıracaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SAVAŞIN GENEL SEBEPLERİ

Sekiz yıl sürecek olan bir savaşın başlıca nedenlerinin neler olduğu bu bölümde incelenecektir. Başlarken birkaç hususun zikredilmesi yararlı olacaktır. İran-İrak savaşında Batılı ülkelerin büyük bir bölümü, Arap dünyası ve Sovyet Rusya ile sosyalist devletler Irak'ı desteklemişlerdir. Bunun akla gelen ilk sebebi, İran'da Şii radikal İslami rejimin iktidarda olması ve bu rejimin çevre ülkelere de yayılmasının istenmemesidir.¹⁰ Bu yüzden İran kendisine destek bulamadığı gibi tüm savaş süresince de yalnız kalmıştır. Bir başka noktada İran'ın 1970'lerden itibaren Basra Körfezi üzerinde kurduğu ideallerdir. Basra Körfezi'ni bir İran körfezi haline getirmeyi istemesi sebebiyle Amerika'dan sipariş ettiği yüklü miktardaki silah çevre ülkeleri çok ciddi rahatsız etmiştir. Ayrıca Ortadoğu'da büyük petrol rezervlerinin olması, bu petrollere sahip olmak için güç odaklarının çıkarttığı suni çatışmalar, çatışmaların neden olduğu yüksek miktarda paralarla yapılan silah ticareti bölgenin dünyanın odak noktası olma özelliğini korumasına yol açmaktadır (Çelik, 2014: 17).

Tarihten gelen Arap-Pers mücadelesi kapsamında iki ülke arasında birçok alanda mücadele bulunmaktaydı. Kültürel rekabet, milliyetçilik ve dinin yorumlanması konularında farklılık bulunmaktaydı. Irak'ın en hassas noktası ise kuzey sınırlarıydı. Kürt gruplar İran devriminin bölgeye etkisi sebebiyle karmaşadan yararlanmak için ayaklanma sürecine girmişlerdi. Bu isyancılara İran sınırlarını açarak destek oluyordu. İran Humeyni yönetiminin en önemli tehlikesi Iraklı Şii'lere Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesi çağrısı yapmasıydı. Bu çağrı aynı zamanda iki rejimi karşı karşıya getiren ideolojik bir nitelikte taşıyordu. Humeyni Baas rejimini kâfir olarak nitelmişti (Cleveland, 2008: 460-461). 1957-1958 yılları arasında Irak'ta Ayetullah Muhammed El Bekir El Sadr'a yakın din adamları tarafından İslamcı bir parti (Dava Partisi) kurulmuştu (Bozarıslan, 2011: 50). İlerleyen dönemlerde Dava Partisinin etkisini azaltmak için tutuklamalar ve idamlar gerçekleşecektir. Saddam Hüseyin döneminde de Dava Partisine yönelik tecrit ve engellemeler yapılmıştır. Irak'taki Saddam yönetimi, İran'la savaş başlamadan önce Dava Partisi'nin önde gelen ulemalarını idam etmiştir (Pirinççi, 2016: 47). Irak'ta yer alan Şii'ler yıllarca toplum içerisinde sükûnet içerisinde

¹⁰ <http://orsam.org.tr/orsam/gencorsam/10973?dil=tr#> (Erişim Tarihi: 23.03.2018).

yaşarken; ilk isyanlarını 70'li yılların sonunda yapmışlardır. En Büyük Şii ayaklanması 1977'de başlamış olmakla beraber 1979'daki ayaklanma rejim için daha ciddi bir tehdit olmuştur (Yeşilbursa, 2009: 1339). Saddam döneminde yönetimde Sadun Hammudi gibi şahsiyetler yer alsa da Irak'ta yaşayan Şii Araplar, Sünni Araplardan sonra gelen topluluk olarak kabul edilirdi. Devlet dairelerinde kritik görevler tevdi edilmez, Sünni Araplar özellikle Saddam Hüseyin'in memleketi Tikrit'ten olanlar daha çok tercih edilirdi. Şiiler 2003 ABD işgali ile Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra iktidar olacaktı. 2003 yılından sonra Şiiler Irak yönetimindeki etkinlikleri artmış ve rövanşist anlayışla devleti yönetmişlerdir.

Irak, İran'da petrol bakımından zengin ve Arap nüfusunun çoğunlukta olduğu ve stratejik bakımdan önemli olan, Basra Körfezi'ne açılan kapı olan Huzistan üzerinde toprak taleplerinde bulundu. Buna karşılık İran ise Irak'ın güneyindeki Şiileri ve Kuzeydeki Kürtleri Irak yönetimine karşı destekledi ve kışkırttı. Her İki ülkenin birbirlerinin toprakları üzerinde iddia ettikleri hakları 1975 yılında bizzat Irak adına Saddam Hüseyin'in başkanlık ettiği Paris Konferansı'nda sonuca bağlamıştır. Anlaşmaya göre Irak İran'dan toprak talep etmeyecek ve buna karşılık İran'da Irak içerisinde muhalefet gruplarını desteklemeyecekti (Gürbüz, 2003: 152).

Mustafa Barzani'nin ölümünden sonra yerine oğlu Mesut Barzani yer alacaktır. 1980-1988 yıllarındaki Irak-İran Savaşında Barzani ailesi İran'ı destekleyeceklerdi. Irak'taki Saddam yönetimi, savaş esnasında kendi halkına kimyasal gazla saldırılar düzenlemiş ve halkı sürgüne göndermiştir. Kuzey Irak'taki Kürt gruplara karşı yapılan ve Halepçe katliamı olarak hafızalarda yer eden Enfal operasyonlarının sorumlusu Kimyasal Ali lakaplı General Ali Hasan el Mecid'tir (Pirinççi, 2016: 45). Saddam Hüseyin'in yönetiminden Kuzey Irak'tan Kuzeye doğru Türkiye sınırları içine göç başlamış ve aylarca Türkiye Güney Doğu Anadolu illerinde peşmerge olarak nitelendirilen Kuzey Irak'ta yaşayan Kürtleri kamplarda, o günün imkânlarına rağmen barındırmıştır.

İran'ın Kürt isyanına yardım etmesi ve Baas rejimi hakkında açıkladığı görüşler Saddam'ı Humeyni'nin iktidarı sağlamlaşmadan bu iktidarı devirmeye yöneltti. Bu kararının destekçileri arasında başta Kuveyt ve Suudi Arabistan ile diğer Körfez ülkeleri hatta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) bulunmaktaydı. Saddam Hüseyin 17 Eylül 1980'de Irak televizyonunda Cezayir Antlaşması'nın belgesini yırtarak uygulanmayacağını söyledi. Beş gün sonra da İran'a girdiler. Ancak Saddam 20.

yüzyılın en uzun savaşına girmektedir ve yüz milyarlarca dolarlık harcama ve yüzbinlerce can kaybı yaşanacaktı (Cleveland, 2008: 461).

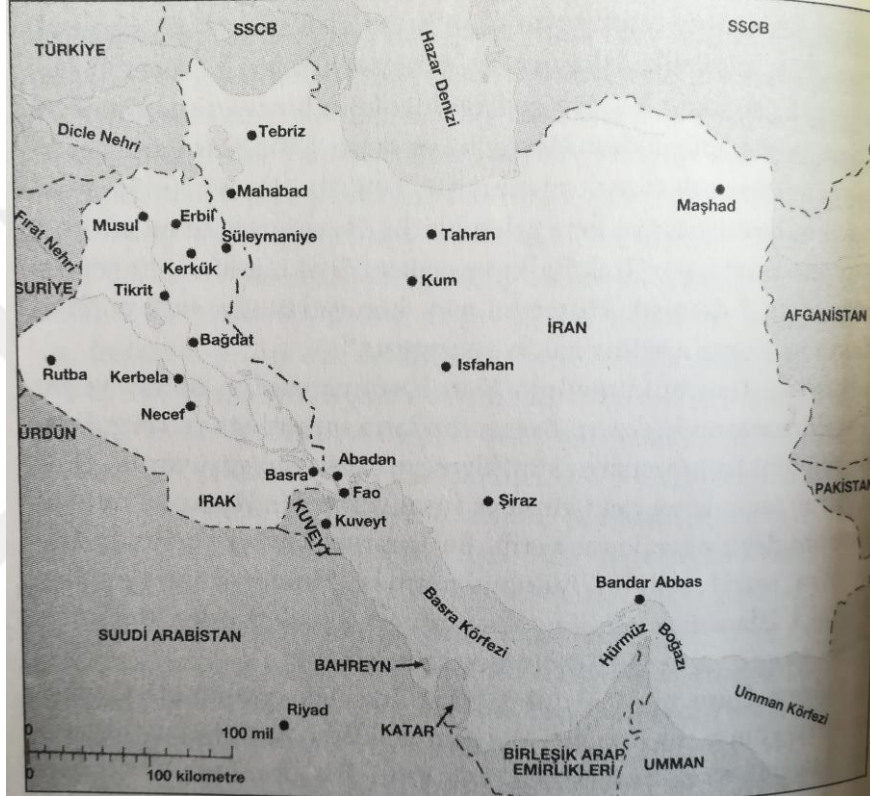
İran'da 1979 Devrimi sonrasında başlayan İran-İrak Savaşı, hızla silahlanan Irak'ın kendi Şii nüfusunun Devrimden etkileneceğine yönelik endişe duyması, bölge liderliğine oynaması ve taraf devletlerin birbirleri içindeki azınlıkları kışkırtma iddialarından dolayı meydana gelmiştir. Savaş esnasında gerek ABD gerekse SSCB başlangıçta kesin bir tavır belirlememiştir. Ancak bu ülkeler taraf devletlere silah satışı yapmaya devam etmişlerdir. ABD'nin Reagan yönetimi tarafından İran' a gizlice silah satılmasının ortaya çıkması İranganate Skandalı olarak adlandırılmıştır (Arvasi ve Erkan, 2003: 355). Reagan, Şahtan sonra bozulan ilişkileri yeniden iyileştirmek ve savaşın onurlu bir şekilde sonlandırılmasını sağlamak için İran'a silah sattıklarını iddia etmiştir. Savaş boyunca İran'ın devrim ihracından korunmak için Saddam'ın hegomanik politikasına rağmen Körfez ülkeleri kerhede olsa Irak'a destek vermişlerdir (Arvasi ve Erkan, 2003: 355).

İran-İrak savaşının nedenlerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- ✓ Güney Iraktaki Şii nüfus; İran'ın, Irak sınırları içerisinde yer alan Şiilerin hamisi ve destekçisi gibi hareket ederek, kendi Şii politikasını ihraç ederek yayılmacı anlayışla Ortadoğu'da yaygınlaştırmak istemesi; bunun yanında Irak'ta bir Şii yönetiminin tesis edilmesini sağlama düşüncesi,
- ✓ Kürt milliyetçiliği bağlamında Molla Mustafa Barzani döneminde özellikle 1943'ten beri arada bir meydana gelen Kürt İsyanlarında, İran'ın Kürtleri desteklemesi,
- ✓ Sınır anlaşmazlıkları, bunların başında 1975 yılında imzalanan Cezayir Antlaşması, Saddam Hüseyin'i memnun etmemesi nedeniyle Şattülarap'ı tekrar Irak topraklarına dâhil etme isteği,
- ✓ Huzistan Bölgesi; İran'daki Arap Nüfusu,
- ✓ 1979 yılında gerçekleşen İran devrimi sonucunda Batılıların özellikle ABD tarafından Irak'ın, İran İslam Devletine karşı kışkırtması yer almaktadır. Irak'ın İran'a saldırmasının arka planında Batılı Dominant aktörlerin İslam Devrimi ile yeniden biçimlenen ve Batı karşıtlığında konumlanan İran'ın bölgesel dengeleri etkileyebilecek bir güce ulaşmasının engellemesi amacının bulunduğu bir ayrı gerçeklik olarak not edilmelidir (Çitlioğlu, 2015: 33).

✓ Bölgesel Hegemonya Mücadelesi, özellikle Saddam Hüseyin'in Ortadoğu'nun lideri olma sevdası ve Şiilerin Ortadoğu'ya kendi ideolojilerini yaymak istemesi. Humeyni, daha 1978'de Paris'teyken düşmanlarını şöyle ilan etmişti: Önce Şah, sonra Amerikan Şeytanı; ardından da Saddam ve dinsiz Baas partisi (Gerger, 2006: 428).

Harita 1. 1980'lerde Irak ve İran (Cleveland, 2008: 462).

2.1. İran'daki Devrimin Etkisi

İran Devriminin ortaya çıkışında 1973 petrol krizi ve arkasından ortaya çıkan gelişmeler oldukça önemli rol oynamıştır. Petrol krizi gibi ekonomik nedenlerin yanında toplumsal olaylar, hükümetin halkın yaşam standartlarında vaat ettiği iyileşmeyi gerçekleştirememesi devrimin nedenleri arasındadır (Arı, 2007/a: 341). İran'daki siyasal yapı kitlelerin siyasal katılım yönündeki taleplerini karşılayacak nitelikte değildi. Sosyo-Ekonomik gelişme ile siyasal gelişme arasındaki dengesizlik İran'daki iç karışıklıkların çıkmasında önemli rol oynamıştır (Arı, 2007/a: 342).

İran'daki devrim öncesi duruma bakıldığında, siyasal gücün Şah'ın elinde toplandığı merkezi bir otoritenin olduğu ilkel bir yapıyla karşılaşılır (Arı, 2007/a: 344).

İran Devrimi, Şah'ın iç politikasına olduğu kadar, dış politikasına yönelik bir tepkinin sonucu olarak da düşünmek gerekir.

İran Devrimi taşıdığı özellikler ve benimsediği ilkeler bakımından şimdiye kadar gerçekleşen Fransız, Rus ve Çin devriminden farklılıklar arz etmektedir. İran Devrimi dinci bir devrim olup, egemen ideolojinin, örgütlenme biçimlerinin, yönetici kadroların ve amacının tamamen dinci olduğu bir devrim gerçekleşmiştir (Yılmaz, 2004: 229). Devrimin sloganı “ne doğu ne batı sadece İslam” dır. Devrim; komünizme, Hristiyanlığa, ateizme ve laik devlet anlayışına karşıdır (Memiş, 2006: 69). Rıza Şah döneminde yapılan modernleşme ve merkezileşme çalışmaları haricinde Rıza Şah Atatürk'ten farklı olarak din devlet işlerini ayırmayı denememiştir (Lewis, 1995: 433).

İran Devriminin en önemli özelliklerinden biri uluslararası bir olay olmasıdır. Batı Asya bölgesinde hem batıya doğru Irak ve Körfez ülkelerindeki yöneticileri tehdit eder görünerek, hem de doğuya doğru Afganistan'daki İslami güçlere cesaret vererek oldukça sarsıcı etkiler yapmıştır. Devrim “İslam İhracı” politikası ile Batı ve ABD'nin tepkisini çekmiştir (Yılmaz, 2004: 230). İran'ın Devrimi yayma politikası özellikle Suudi Arabistan ve Körfez Monarşilerinin İran'ı büyük bir tehdit olarak algılamalarına neden olmuştur. Bunun sonucunda Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Umman bir araya gelerek 1981 yılında Basra Körfezindeki ortak ilk güvenlik sistemi olan Körfez İşbirliği Konseyi'ni (KİK) kurmuşlardır. Devrim sadece Arap Monarşileri için değil yoğun bir Şii nüfusuna sahip Irak içinde bir tehditti. (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 61).

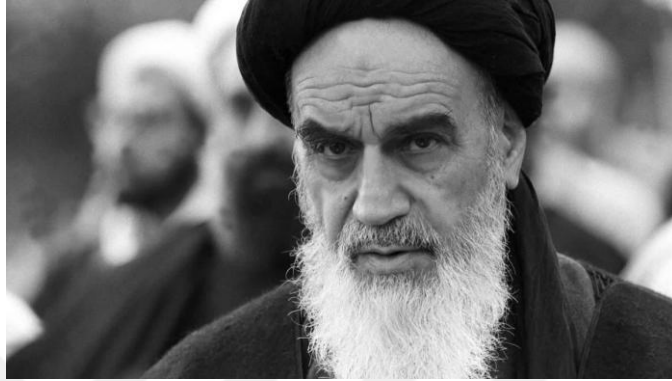
İran diğer Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıkları yıllarda işgal altında kalmaya devam etmiştir. İran 1979'a kadar Batı yanlısı politikalar izlemeye devam etmiş Batılı şirketlere toprakları üzerinde çeşitli imtiyazlar tanımıştır. İran nüfusu heterojen nitelikte olsa da 1979 yılındaki iç karışıklığın temel nedeni Şah karşıtlığıdır (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 47).

1979 yılında Şah'ın devrilmesi ve yerine geçen Humeyni'nin¹¹ Şii Rejimi bölge için tehditler içermekteydi. Humeyni yaptığı bir konuşmada “Baskı altında tutulan tüm

¹¹ Asıl adı Ruhullah'tır. Ayetullah ismi daha sonra kendisine verilmiştir. Humeyni 24 Eylül 1902 tarihinde Humeyn şehrinde doğmuştur. 5 yaşındayken babasını, 15 yaşındayken de annesini kaybetmiştir. 1920 yılında İslami eğitimler almak için Arak şehrinde bulunan Şeyh Abdülkerim Hairi'nin yanına gitmiştir. Felsefe, ahlak, mantık, kelim, fıkıh, irfan gibi pek çok alanda eserler yazmıştır. İran Şah Rıza Pehlevi tarafından yönetiliyordu ve Ayetullah Humeyni batı yanlısı olan Pehlevi'nin yönetim tarzına karşı açık bir biçimde tavır almıştır. Avrupa tarzı yönetimi reddederek, ülkenin İslam dininin gelenek ve göreneklerine göre yönetilmesini istemiştir. Bu mücadelesinde halk tarafından büyük destek görmesi üzerine Rıza Pehlevi tarafından verilen emirle tutuklanmıştır. 1 yıllık esaretin ardından sürgün edilmiş ve

Müslüman halkların İslam dünyasında çürümüş ve baskıcı hükümetleri devirmeleri” ve tüm İslam ülkelerine, devletlere başkaldırmaları konusunda çağrıda bulunmuştur (Sander, 2007: 558). İran’ın siyasi yapısı ve ideolojisi bölgede güvenlik kaygılarına ve çatışmalara neden olmuştur (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 61).

Resim 1. Ruhullah (Ayetullah) Humeyni ¹²

Ayrıca Humeyni’nin Şii rejimi, Irak’ın hem dış güvenliği hem de iç güvenliği açısından tehditler içermekte ve Saddam’ın emelleri önünde engel teşkil etmekteydi. Çünkü İran’daki Şii ideolojisine dayanan devrimci rejimin, Baas ideolojisine alternatif bir ideoloji olarak ortaya çıkmış olması ve bunun bölge devletlerinde yayılması Saddam’ın konumunu ciddi şekilde sarsabileceği gibi, bu rejimin Irak’taki Şii toplumlardan tarafından benimsenmesi Baas rejimi için kuşkusuz önemli bir tehlikeydi (Arı, 1999: 190).

Humeyni’nin Şii rejiminin amacı İslami dünya düzeni kurmak olduğu açıkça belirtilmekte idi. Yeni İran rejiminin dış politikası, devrim fikirlerinin ihracına dayanıyordu (Öztürk, 2005: 13). İran’da rejim değişikliği olduktan sonra İran yetkilileri devletlerarası ikili ilişkilerde İslami rejimi açıkça yaymak istediklerini söylemeye başlamışlardır. Örneğin Ocak 1982’de Türkiye’ye resmi bir ziyaret yapan İran Sanayi Bakanı Mustafa Haşimi’ye gazetecilerin sorduğu “Türkiye’ye gelişinizin ekonomik

Türkiye, Irak, Fransa gibi birçok ülkeye giderek burada da propagandalar yapmıştır. İran’da ise batı yanlısı olan hükümete karşı tepkilerin artması ve yaşanan olaylar akabinde Pehlevi 16 Ocak 1979 yılında İran’ı terk etmek zorunda kalmıştır. Ayetullah Humeyni 1 Şubat 1979 tarihinde ülkesine geri dönmüş ve yapılan referandumla İran İslam Cumhuriyeti’nin siyasi ve dini lideri olarak seçilmiştir. Ülkede İslam karşıtı muhalifleri tek tek ortadan kaldırmıştır. Kadınların başlarını örtmesi zorunlu kılınmış şeriat yasaları uygulamaya başlanmış alkol tüketimini yasaklamıştır. Ayetullah Humeyni 4 Haziran 1989 yılında Tahran’da vefat etmiştir. https://www.yeniakit.com.tr/kimdir/Ayetullah_Humeyni (Erişim Tarihi:12. 04. 2018).

¹²<https://www.mepanews.com/sii-imam-citayi-yukseltti-humeyninin-ruhu-emretsin-bulutlar-yagmur-yagdirir-7119h.htm> (Erişim Tarihi: 12.04.2018).

ilişkileri geliştirmek dışında siyasi bir anlamı var mı?” sorusu üzerine Haşimi şu cevabı vermiştir: “Elbette var. Bu tür gezilerde çok sayıda insanla karşılaşılıyor. Böylece halk bizim ne tür insanlar olduğumuzu, temiz yürekliliğimizi, dolayısıyla rejimimizin özelliklerini dolaysız bir şekilde görüp anlayabiliyor. İstanbul’da İslami atmosferden pek eser kalmamış. Halkın yüzde 99’u Müslüman olan bu ülkeyle ilişki kurmazsak ne olacak? ABD’ye ve İsrail’e mi bırakalım Türkiye ile ilişki kurmayı?” Haşimi’nin bu demecinden sonra İran Devlet Başkanı bir beyanında: “İslam’ı sadece kendimiz için seçmedik. Biz onu dünyanın tüm insanları için istiyoruz” diyecektir (Memiş, 2006: 212). Kagan’ın (2008: 59) aktarımına göre; İran, büyüklüğü ve tarihi başarılarıyla Ortadoğu ve Basra Körfezinde bölgesel hegomanya kurma hakkına sahip olduğuna inanmaktadır. Bu konudaki sorunlar İran’ın egemenlik alanını nasıl sağlamlaştıracağı ve ABD ile birlikte mi yoksa ona rağmen mi bölgesel güç olacağı ile ilgilidir.

Çok taraflı yansımaları olan Devrimin oluşumunda ve sağladığı büyük destekte Şah karşıtlarının rejimi, ülkedeki geleneksel değerlerin çöküşüne sebep olarak göstermeleri etkili olmuştur. Bu yaklaşımın bir Devrim ile sonuçlanması bölge güvenliği için ne kadar büyük ve gerçek bir unsur olması önemlidir (Aygül vd. 2013: 134-135).

İran’a komşu veya pek çok İslam ülkesinde hatırı sayılır bir Şii nüfus vardı. Dolayısıyla İran’ın etki alanı Afganistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Kafkasya, Körfez bölgesindeki Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn hatta Suriye ile Lübnan ve özellikle en yakın komşusu Irak’a kadar uzanıyordu. Böylece İran İhtilali sadece İran’ı ilgilendiren bir ihtilal olmaktan çıkmış bölgesel ve hem de yukarıda da değinildiği gibi uluslararası bir mesele haline gelmiştir (Öztürk, 2005: 13).

Devrimin, %90’ını Şii olan bir ülkede gerçekleşmesi bölgede bulunan siyasi ve ekonomik bakımdan geri kalmış Şii toplumlarını harekete geçirdi. Bu doğrultuda İran’daki devrimden sonra Irak’taki Şiiler arasında kıpırdanmalar başlamış, Necef, Kerbela ve Bağdat’ta 1979 Şubat’ında ve 1980 başında yer yer olaylar çıkmıştır.

Dolayısıyla Saddam, Humeyni’yi ve onun devrimci ideolojisini kendi açısından bir tehlike olmaktan çıkarmak istemiştir. (Arı, 1999: 190).

2.2. Saddam Hüseyin'in Politikalarının Rolü

Bu başlık altında inceleme konumuzun aktörlerinden Saddam Hüseyin hakkında kısa bir bilgi vermek yararlı olacaktır. Saddam Hüseyin, 1937 yılında Irak'ın Tikrit El-Avya Köyünde fakir bir Sünni ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Gençlik yıllarında siyasete atılarak 1957 yılında Arap dünyasını önce özgürlüğe sonra sosyalizme ulaştırmak hedefini güden Baas Partisine girdi. Kahire Üniversitesinde hukuk eğitimi aldı. 1979 yılında başladığı Devlet Başkanlığı görevini 2003 yılına kadar sürdürdü. Bu süre zarfında baskıcı ve acımasız yöntemlere başvurdu ve güçlü bir istihbarat ağına dayanan bir iktidar dönemi oldu.¹³

Saddam gençlik yıllarında kendini, Arap dünyasına egemen ulusçu-özgürlükçü ve antiemperyalist düşüncesine kaptırmış ve Baas Partisi'ne katılmıştır. 1959'da General Kasım'a suikast düzenlediği iddiasıyla aranmaya başlamış ve önce Suriye'ye oradan Mısır'a kaçmıştır (Usta, 2009: 45). Baasçıların darbesi 1963 yılında başarılı olunca Irak'a geri dönmüştür. 14 Ekim 1964 yılında Saddam Hüseyin Baasçılarla birlikte darbe girişiminde bulunmuş; darbe başarısız neticelenince hapse atılmıştır. 1968 yılında Baasçılar tarafından yapılan darbe sonrasında hapisten çıkmış ve tekrar Partinin içinde görev almıştır. Saddam Hüseyin, Hasan El Bekr'in desteğiyle 1968 yılında kendisini rejimin en güçlü adamı ilan ettiğinde sadece 31 yaşındaydı ama yaklaşık on yıldır Baasçılığın en önemli figürlerinden biri olarak biliniyordu (Bozarlan, 2011: 156).

1958'deki monarşinin sonu ile Irak siyasal ve toplumsal bir istikrarsızlık sürecine girmiş olsa da 1968 darbesiyle Saddam Hüseyin'in içinde bulunduğu gurubun getirdiği rejim nispeten istikrar sağlamıştır. Saddam Hüseyin köy kökenli mütevazı bir insandı. Suriye'deki Esad gibi Saddam'da Baas partili ancak Esad'dan farkı ise Sünni ve Arap olmasıydı. Saddam Hüseyin'i 1941'de İngilizlere karşı Raşit Ali isyanına katılan ve hapse atılan amcası büyüttü. Bu sebeple ki Saddam amcasının İngilizlere ve monarşiye olan düşmanlığından etkilenerak yetiştirilmiştir (Cleveland, 2008: 452).

Saddam Hüseyin'in 1964-1968 arasındaki yaşadığı mahkûmiyetler ve deneyimler siyasi düşüncesini etkilemiştir. Baas ilk oluşumu sürecinde yasaklanmış bir örgüttü. Çalışmalarını gizlilik içinde yürütüyordu. Bu süreçler Saddam'da gizli karar verme, kuşkucu kişilik ve kimseye güvenmeme eğilimlerinin oluşmasına sebep oldu. Ayrıca çevresinde Saddam kızdırılmaması gereken bir insan olarak biliniyordu. Baas ve taraftarları, 1968 rejim değişikliği ile karar verici konuma yükseldiklerinde askeriye ve

¹³ <https://www.biyografi.net.tr/saddam-huseyin-kimdir/> (Erişim Tarihi: 16.03.2018)

bürokraside sadakatinden kuşkulanan kişilere karşı temizlik yapmaya başlayıp yerlerine kendi taraftarlarını yerleştirmeye başladılar (Cleveland, 2008: 453).

Bu temizlik hareketinden boşalan yerlere Saddam Hüseyin Tikritli akrabalarını ve dostlarını yerleştirmiştir. Yönetimde ve bürokraside en stratejik ve kritik makamlarda Tikritliler bulunuyordu. Aynı kasabadan veya aileden gelen ve akrabalık ilişkisi bulunan bu yönetim yapısı rejime kurumsal bir havadan çok kişisel bir hava katıyordu (Cleveland, 2008: 453-454).

Resim 2. Saddam Hüseyin¹⁴

Saddam Hüseyin denildiğinde akla gelen ilk görüntülerden birisi askeri üniformasıyla yaptığı konuşmalardır. İdam kararı verildiğinde Saddam Hüseyin, “bir asker olarak kurşuna dizilerek idam edilmek istediğini” ifade etmiştir. Ancak Saddam Hüseyin’in askeri bir geçmişi bulunmamaktadır. Askeri okula başvurmasına rağmen kabul edilmemiştir. Bütün bunlara rağmen 1 Kasım 1974’te Korgenerallik rütbesi verilmiş ve Mareşalliğe kadar yükselmiştir. Askeri hiçbir geçmişi olmayan Saddam Hüseyin’in uyguladığı politikalar iktidara nasıl geldiğini de göstermektedir. Saddam Hüseyin, monarşi sonrasındaki Irak darbeler tarihinde asker kökenli olmayan ilk devlet başkanıdır (Pirinçci, 2016: 45). Devrim Komuta Konseyi tarafından devlet başkanlığına seçilen Saddam başbakanlık görevini Taha Yasin Ramazan’ı ayrıca birine de Tarık Aziz’i getirdiği diğer dört başkan yardımcılığının yanı sıra dışişleri bakanlığına da Sadun Hammadi’yi atamıştır (Arı, 2007:393).

Devrim komuta Konseyi ülke yönetiminde etkili oldu. Anayasayı yapmak, bakanları atamak gibi görevleri üstlenmişti. Devrim Komuta Konseyinin başında Saddam Hüseyin bulunmaktaydı. Konsey Başkanına bağlı hiyerarşi oluşturularak, konsey üyeleri Başkana karşı sorumlu iken, Bakanlıklar ise Konseye karşı sorumlu

¹⁴ <https://m.timeturk.com/saddam-huseyin/biyografi-792983> (Erişim Tarihi: 16.03.2018)

durumdaydı. Diğer taraftan, Irak'ta Anayasa uyarınca yasama yetkisini elinde bulunduran 250 üyeli Meclis ise beş yılda bir seçilmekteydi (Arı, 2007:394). 1958 yılında yapılan darbeden beri genel seçimler yapılmıyordu. 1980 yılında yapılan seçimlerde Baas Partisi dışında yer alan partilerin hepsi illegal partiler olduğu ilan edildi. Bu durum Meclisi zayıflatmış sadece yasaların onaylandığı bir yapı haline gelmişti. İlerleyen yıllarda Saddam Hüseyin, devlet kuruluşlarında Tikrit'li olanları ve Baas Partisi yanlılarını yerleştirmeye başladı. Bunu yapma amacı kendi iktidarını sağlamlaştırma hedeflemişti.

Saddam Hüseyin Baas Partisi içinde hızlı yükselişinin nedeni yetişme tarzı sonucunda keskin kararlar alması ve sonuca gitme konusunda acımazlığı diğer liderlerden farklı kılmıştı. Bu yapıya sahip olan kişinin ilerde diktatör olarak adlandırmaya yetecekti. Saddam Hüseyin iktidara geldikten hemen sonra Baas Partisi içinde olsun olmasın kendisine rakip olan veya risk oluşturan bütün kişi ve grupları tasfiye etmeye başladı (Pirinçci, 2016: 46).

1979'da Saddam'ın iktidara gelişinde istihbarat örgütlerindeki rolü önemli bir faktördür. 1979'dan sonraki dönemde Irak ve bölge açısından Saddam kaynaklı önemli gelişmeler olmuştur. Bunların başında hiç şüphesiz 22 Eylül 1980'de başlayan İran-İrak Savaşı vardır. Sekiz yıl süren ve yaklaşık bir milyon insanın ölümüne neden olan bu savaşın ardından, 1990'da Kuveyt işgal edilmiştir. Bu işgalin sonrasında Irak'a geniş çaplı uluslararası yaptırımlar uygulanmış, ülke içinde karışıklıklar çıkmış ancak her şeye rağmen Saddam Hüseyin'in iktidarı devam etmiştir. Saddam'ın devrilmemesinin en önemli sebebi başta da söylendiği üzere istihbarat ve güvenlik örgütleri ile akrabalık bağı ve yakın ilişkisidir. Nüfusunun büyük bölümünü Şiiilerin oluşturduğu Irak'ın İran'la yaptığı savaştan önce Saddam iktidarı Dava Partisi'nin¹⁵ önde gelen isimlerini idama mahkûm etmiş ve savaş esnasında kendi halkı üzerinde kimyasal saldırılar düzenlemiştir (Pirinçci, 2016: 47).

Saddam Hüseyin'in otoritesi kendisine sürekli bilgi aktaran Baas'ın sivil kadrolarından oluşan bir örgütün başı olmasından kaynaklanıyordu. Gelen bu bilgilere göre Saddam karar verici konumdaydı. Ayrıca Baas'ın 1970'deki hedeflerinden biriside tek parti devleti kurmak istemesiydi. Baas toplumsal ve sosyal tüm alanlara girmiştir. Böylelikle 1977 yılına gelindiğinde parti ile devlet arasında bir ayrım kalmamıştı (Cleveland, 2008: 454).

¹⁵ Irak'ta kurulan en eski Şii İslami partisidir.

1979 yılında Saddam Hüseyin Baas Partisi lideri ve devlet başkanı olarak bölge politikalarında önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Baas'ın Arapları birleştirme fikri aslında Irak'ın Ortadoğu'ya egemen olma fikrinin meşruluk kazanmasını sağlayan bir araç olarak kullanılmasına dayanak teşkil etmiştir (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 62).

Irak Yönetimi için kazanını belli olmayan savaşın gerekçesi, 1979 yılında gerçekleşen Tahran Devrimi ile İran'da kurulan Şii yönetimin devrilmesiyle İran ise mevcut Irak yönetimini düşürerek Şii yönetimin kurulmasını sağlamak gayesindeydi (Doğan, 2016: 1).

Saddam'ın başkan olmasından sonra İran'a karşı saldırgan tutum içerisinde olmasında İran'ın tahrik edici tutumu da önemlidir. Körfez bölgesinde üstünlük kurma mücadelesi sebebiyle bu iki ülke rakip durumuna gelmişti. Ayrıca bu siyasetin ortaya çıkmasında dış faktörlerinde etkisi büyük olmuştur. Devrim'den önce İran, ABD'nin çift sütun¹⁶ politikasının bir ayağını oluşturmaktaydı. Irak Yönetimi ise tercihini Sovyetlerden yana kullanmıştır (Doğan, 2016: 1).

1971 yılında eylemlerine başlayan ve 1979 yılından sonra İran'da rejimi devirmek için silahlı mücadeleye girişen Halkın Mücahitleri Örgütü Saddam Hüseyin tarafından destelenmiştir ve bu örgüt İran-Irak savaşında Irak ordusunun yanında savaşa katılmıştır. Bu örgüt ayrıca İran'da rejim değişikliği isteyen diğer ülkeler tarafından da desteklenmiştir (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 59).

2.3. Ekonomi-Petrol ve Dış Politikanın Durumu

Batılı devletlerin Ortadoğu petrollerini kontrol etme isteği Arap milliyetçilerini sürekli olarak tedirgin etmekteydi. 1958 yılından sonra Irak'ta iktidara gelen bütün yönetimler petrol kaynaklarını yabancılara ait olan Irak Petrol Şirketi'den (Iraq Petroleum Company -IPC) almaya çalışmışlardır. IPC'nin oluşumunda en büyük pay İngiltere'ye aitti. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra IPC güçlenerek petrol sanayisinin bütün dallarına egemen olmuştu. Bu durum Baas yönetimini rahatsız etmekteydi. Bu rahatsızlık sebebiyle 1972'de şirketin millileştirildiğini ilan etti. Bu politika değişikliği sonucunda Irak'ın petrol gelirleri yaklaşık altı kat artış gösterdi. Bu artışla doğru orantılı

¹⁶ Çift Sütun Politikası, 70'li yıllarda ABD Başkanı Nixon'un Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya yayılmasını engellemek amacıyla Henry Kissinger yardımı ile geliştirdiği bir doktrindir. Bu doktrine göre, Suudi Arabistan Sovyetlerle mücadelenin ekonomik ayağını oluştururken, İran askeri ayağını oluşturur. 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra bu doktrin çökmüş olup ABD Sovyet Rusya ile mücadelesine ekonomik partneri Suudi Arabistan ile devam etmiştir. (<http://www.uiportal.net/irandan-hamleler.html>, 16.03.2017).

bir şekilde çeşitli kalkınma programları uygulanmaya başlandı. Baas yönetimi özel teşebbüsü destekleyen sosyalist bir ekonomi tarzı benimsemiştir. Demir, çelik, petrokimya sektörü nitelikli işgücü yokluğunda tam kapasitede çalışmasa bile gelecek için küçük bir sanayi devleti olma yolunda ilerlemekteydi. Bu ilerleyişin durmasına sebep olan başlıca faktör İran savaşı sonrasında ise Körfez Savaşı'dır (Cleveland, 2008: 457). Ayrıca OPEC Krizi ile artan petrol fiyatları Saddam Hüseyin'in ülkesini ekonomi ve askeri alanlarda kalkındırması ve bunla doğru orantılı şekilde Arap dünyasının liderliğine oynaması İran'ı tedirgin etmiştir. Çünkü İran kendi rejimini Ortadoğu için Baas'ın alternatifi olarak görmekteydi (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 61). Baas'ın ise ideolojik olarak Ortadoğu'da tüm Arap halklarını tek bir Arap Devleti çatısı altında birleştirmeyi hedeflemesi bu iki rejim arasındaki mücadelenin bir başka sebebiydi (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 62).

İran'da yer altı kaynakları bakımından incelendiğinde petrol ve doğal gaz üretimi ve ihracatı önemli bir yer kaplamaktadır. İran, Suudi Arabistan, Venezüella ve Kanada'dan sonra dünya petrol rezervlerine sahip dördüncü büyük ülke konumunda iken, aynı şekilde doğalgaz rezervleri açısından da Rusya'dan sonra ikinci büyük ülke konumundadır. İran ürettiği doğal gazın yaklaşık %54'ünü iç tüketimde kullanmaktadır (Kıran, 2012: 152). Doğal gaz üretiminin sadece %36'lık kısmının ihraç edilmesi İran ekonomisinin gelişmesinde payı petrol ihracatına göre daha düşük durumdadır. İran'ın OPEC ülkeleri arasındaki petrol üretim payı devrim öncesine nazaran çok daha azdır. Her ne kadar İran-İrak savaşından sonra İran'ın petrol üretiminden bir artış gözlemlenmesine karşın İran henüz yeni 35 yıl önceki seviyesine ulaşmaktadır. 1974 yılında İran'ın OPEC içindeki üretim payı %19,8 iken, İran-İrak Savaşından sonra sağlanan artışa rağmen 2005 yılında bu oran %12,5 idi.¹⁷ Bu oranın giderek düşmesinde İran'a yönelik uygulanan ambargonun çok büyük bir etkisi vardır. İran'ın dünyada sahip olduğu siyasi misyon gereği olarak ambargo uygulanma sebebi sayılabilir. Komşu olduğu ülkeler ile sorunlar yaşamaktadır. İran'ın, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar ve Irak ile de sorunlu olduğu kıyı hem de iç kesimlerde yer alan ortak petrol sahaları bulunmaktadır. Halen İran'a komşu olan ülkeler başta ABD olmak üzere batılı devletler tarafından İran'a karşı kışkırtması ve onları desteklemeleri ülkeler arasında sorunların çıkmaza girmesine neden olmaktadır.

¹⁷ <https://www.iranwatch.org/sites/default/files/us-congress-jec-researchreport-iransoilandgaswealth-0306.pdf> (Erişim Tarihi: 26.05.2018).

Petrolün varlığı ve önemi bölge devletlerinden daha çok dış güçlerin aktif rol oynamasına sebep olmuştur.¹⁸ Bölgedeki devletler petrol konusunda daha kısa ve dar bakış açısı ile planlamalar yaparken dış güçler bölge üzerinde hegemonyasını kurarken daha stratejik ve uzun dönemli planlamalar yapmışlardır. Ancak petrolün kullanımı ve önemi bölge devletleri için ilerleyen zamanlarda artınca petrol politikalarında çatışma kaçınılmaz olmuştur. 1973 yılından başlayarak hızlı bir silahlanma çalışmasına giren ve petrol gelirleri üzerinden uluslararası ilişkilerde bir güç haline gelmeye çalışan İran, Irak ve Suudi Arabistan rekabet ortamına girmiştir. Bu rekabet ortamı 22 Eylül 1980 yılında başlayan ve 17 Temmuz 1988 yılında Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararı akabinde sonuçlanan sekiz yıllık İran-Irak savaşının başlamasında neden olan sebepler arasına girmiştir (Aygül vd., 2013: 142).

Dış politikada ise Baas rejimi iktidara geldiğinde devletin Batı ile ilişkisi kopuktu ve Sovyet Rusya ile ilişkilere ağırlık verilmişti. Irak Sovyet Rusya ile ilişkilerini sürdürürken Batı ile olan ilişkisini de yenilemeye çalışmıştır. Baas yönetiminin giriştiği reform ve kalkınma programları teknik açıdan nitelikli teknolojik yardımlar gerektiriyordu. Bu faydacı anlayış sebebiyle Irak Batı'ya yöneldi ve çeşitli antlaşmalar imzalandı. 1970'lerin sonunda Batılı devletler Irak silah pazarına girmek için ciddi bir yarış içine de girmişlerdi. Baas Amerika düşmanı Sovyet yanlısı olarak görünse de faydacı politikalar ekseninde Batı teknolojisini kullanmaktan geri durmuyordu (Cleveland, 2008: 459-460).

Baas rejimi 1973 yılında yayılcılık politikası izleyerek Kuveyt'e ait iki adanın Bağdat'a verilmesini talep etmiştir. Başını Suudi Arabistan'ın çektiği Arap Birliği ortak bir tepki göstererek yaşanacak gelişmelerin önüne geçmiştir ve Irak bu hedefinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. 1975 Cezayir Antlaşmasıyla da İran'la yaşanan görüş ayrılığı nispeten çözülmüş görünüyordu. Irak yönetimi bu bağlamda çevre ülkelerle daha ılımlı bir dış politikayı benimsemiştir. Bu ılımlı politika Saddam Hüseyin'i Arap dünyası içinde önemli bir konuma yükseltecektir (Cleveland, 2008: 460).

Ancak 1979 yılında Ayetullah Humeyni'nin fikirlerinin etkisiyle İran'da yaşanan rejim değişikliği sonrasında kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'da devrim çağrısı yapması ve akabinde Şii militan görüşünün gelişmeye başlaması (Cleveland, 2008: 460) Saddam Hüseyin'in artan popülaritesine katkı sağlayacağı

¹⁸ Bugün bilinen 138 milyar ton dünya petrolünün %65'inden biraz fazlası Ortadoğu bölgesinde bulunmaktadır (Özey, 1996: 232).

görünmekte ve temel aktörün kendisi olacağı bir savaş dönemine girilmesine sebep olacaktır.

2.4. Kürtlerin Talepleri

Irak topraklarında sürekli sorun haline gelecek olan İran-İrak Savaşına etki edecek olan ilk Kürt isyanları 1920'li yıllardan itibaren başlamıştır. 1940'lı yıllardan itibaren başlayan Muhafazakâr İslamcı Kürt kanadını temsil eden Mustafa Barzani'nin girişimleri Kürtleri Irak topraklarında yönetime karşı ayaklanmaya teşvik edildi. 1943'de Molla Barzani liderliğinde Kürtler isyan etti (Yeşilbursa, 2009: 1336). Ayaklanmanın asıl sebebi Kuzey Irak'ta yer alan Kürtlere muhtarlık talebi idi. Ayaklanma bastırılınca Mustafa Barzani İran'a daha sonra Sovyet Rusya'ya iltica etti. 1958 yılında yapılan darbe neticesinde General Kasım Mustafa Barzani'yi affederek Irak'a geri dönmesini sağladı. Ancak 1961 yılında iki yıl sürecek Kürt isyanı tekrar başladı ve 1963 yılında Abdülkerim Kasım'ın iktidardan düşmesine neden oldu. Ancak bölgesel anlamda hiçbir büyük olayın kaydedilmediği 1975 senesi Kürt tarihi açısından son derece önemlidir; çünkü 1961 yılında Irak Kürdistan'ında başlayan Mustafa Barzani isyanı bu tarihte sona ermiştir ve bu gelişme tüm Kürt coğrafyasının radikalleşmesini açıklar niteliktedir (Bozarlan, 2011: 56). Irak 1975 yılında Kürt sorununu çözümüne ilişkin İran ile yaptığı Cezayir antlaşmasının dışında ek tedbirler almış; bu tedbirlerin başında tehcir etme politikası ile Kürtlerin bir kısmını Irak'ın güneyine yerleştirirken; Güneydeki Arapları Irak'ın Kuzeyine yerleştirmiştir.

İngiltere'nin temellerini attığı Irak'ın çok farklı bir nüfus yapısı bulunmaktadır. Nüfusun büyük bölümü Şii Araplardan oluşmaktadır. Ancak Şiiler İngiltere'nin getirdiği rejimlerde sosyal ve ekonomik açıdan ezilmiş durumdaydılar. Ayrıca petrol bölgesi olan kuzeyde Kürt guruplar hâkim pozisyondaydı. Baas yönetimi ise Şiilerin hoşnutsuzluğu ve Kürtlerin bağımsızlık talepleri ile karşı karşıya kalmaktaydı. Kürtlerin bağımsızlık talebi karşısında Baas rejimi kendinden önceki hükümetlere oranla daha çok rahatsız olmaktaydı. Kürtler özerklik talebinde bulunuyorken merkezîyetçi bir yapı kurmak isteyen Baas yönetimi arasında bir çatışma ortamı çıkıyordu. 1968 yılında Baas iktidara geldiğinde Kürtler ayaklanmış durumdaydı. 1970 yılında Saddam Hüseyin Kürtlerle bağımsızlık öngören bir antlaşma yapmış ancak buna uyulmamıştır. 1974 yılına gelindiğinde Bağdat ile Kürtler arasındaki tansiyon iyice yükselmiş ve savaş durumuna gelinmiştir. Bu durumda hükümet güçleri dağlardaki isyancıları bastıramamış

hatta bu isyana İran'ın verdiği destek rejimin işini iyice güçleştirmiştir. Basra Körfezinde ve bölgede hedefleri olan İran bu isyanlara yardım ederek Bağdat'ın ve Baas rejiminin zayıflamasını arzu etmiştir. 1974-1975 yıllarında Kürt isyancılara silah yardımında bulunmuştur. 1975 yılında imzalanan Cezayir Antlaşması ile de Şattularap suyu konusunda yaşanan sınır anlaşmazlığı çözülecek ve İran Irak'ta yaşayan Kürtlere sınırlarını kapatacak ve desteğini çekecektir (Cleveland, 2008: 454-455).

Bu antlaşma Irak Kürtlerinin aleyhineydi. İsyancılar İran'a geçemeyince ve Türkiye sınırı da kapalı olduğu için Irak kuvvetleri tarafından yapılan saldırılar sonucunda 1975 yılında ateşkes istemek zorunda kaldılar. Bu ateşkes çerçevesinde Kürtlere siyasal özerklikten başka çeşitli ekonomik kalkınma projeleri kapsamında ödenek aktarılmıştır. Ancak daha kötüsü vardı şöyle ki, Baas rejimi Kürtlerin tekrar ayaklanmasını önlemek için, 250 bin kürdü ülkenin başka bölgelerine zorunlu şekilde iskân ettirdi.¹⁹ Kürt çoğunluğunu kırmak için Araplardan Kürtler arasına da yerleşim sağlandı. Bu aslında Kürtlerle yapılan bir anlaşmadan çok Kürtleri pasifize etmeye yönelik bir hareketti. Bu sebeplerle Kürtler ayaklanma hareketlerine tekrar başlayacak ve İran'la yapılan savaşa etki edecek şekilde büyüyecektir. 1980 ve 1988 yılları arasında İran-İrak savaşında İran'ın Kuzey Irak'taki Kürt grupları kışkırtma ve kullanma politikası Saddam Hüseyin'in sert müdahalesine sebep olmuş ve Kürtler'e karşı kimyasal silah kullanarak Halepçe Katliamı olarak bilinen olay yaşanmıştır. Bu katliamda yaklaşık 5000 Kürt ölmüştür (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 45).

15 Şubat 1986 yılında İran Şafak-9 harekâtını Süleymaniye bölgesinden başlattığında amaç Irak'ın kuzey bölgesinde bulunan Kürtlerle temasa geçmekti. Bölgedeki İran kuvvetleri Barzani kuvvetleri ile işbirliği yapmaktaydı. Böylelikle Süleymaniye Vadisinde bölgeyi kontrolleri altına almışlardı. Ayrıca kuzeye doğru ilerleyerek de Irak topraklarından 40 km²'lik bir alanı ele geçirmişlerdi. 1 Mart 1986'da Irak'ın kuvvet kaydırmasını fırsat bilen Barzani Peşmergeleri İran kuvvetleri ile birlikte Sıtak bölgesinde küçük bir garnizonu ele geçirmişler, 15 Mayıs 1986 yılında da Barzani ve İran kuvvetleri Kerkük-Türkiye boru hattına yakın bir mesafede bulunan Mangesh'teki askeri mevzileri kontrolü altına almışlardır. Irak karşı atağa geçti ancak başarılı olamadı. Kerkük- Türkiye boru hattının tehlikeye düşmesi üzerine boru hattının batısında bulunan Araplar silahlandırılmıştır. Araplar boru hattına Kürt gruplar tarafından yapılan saldırıları püskürtmede başarılı olmuşlardır. Bu mücadeleler İran-

¹⁹ Günümüzde Irak'taki Kürt nüfusu toplam nüfusun %20'si kadardır (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 45).

Kürt ilişkilerine yeni bir boyut getirmiştir. Buna göre Kürtler Irak'ın kuzeyinde sürekli bir sorun yaratarak Irak kuvvetlerinin bu bölgeye toplanarak gücünün bölünmesine neden olmuş ve Irak Şii nüfusunun ayaklanmasına öncülük etmişlerdir. Ayrıca Barzani kuvvetleri Irak geri bölgelerini ele geçirerek bir savunma hattı yapmakta ve Humeyni rejimi Barzani'ye desteğini sürdürmekteydi (Saraç, 2000: 31).

Aslında Irak'taki Kürtler ve Barzani İran'ın politikalarından memnun değildi. Kendi aralarında bir mücadele olsa da İran'la birlikte hareket etmenin uygun olacağını düşünmüşlerdir. Bunun sebebi de Türkiye'nin Kuzey Irak'a yapacağı bir müdahaleden korkmalarıdır (Saraç, 2000: 43).

2.5. İran'ın Irak'taki Şiileri Kullanma Politikası

İran tarih boyunca Şii merkezli bir yönetime sahipken Irak ise Sünniler tarafından yönetilmiştir. Böylelikle İran ve Irak yönetimleri farklı din anlayışlarına sahip yönetim tarzını benimsemişlerdir. Ayrıca İran ile Araplar arasında da bu anlayış sebebiyle ayrılıklar bulunmaktadır. İran, tarihten gelen bir süreçte hep Sünni yönetimlerin karşısında olan bir merkez konumundadır. Özellikle, Ayetullah Humeyni bu farklılığı bölge ülkeleri üzerinde sürekli kullanmak istemiştir (Yıldırım, 2005: 45).

Iraklı Şiilerin memnuniyetsiz tavrı Irak'ın Osmanlı toprağı olduğu dönemlere kadar gitmektedir. O dönemlerde resmi görevler verilmeyen Şiiler sadece kendi iç sorunlarında yetki sahibiydi. Osmanlı Irak'ta bulunan kutsal Şii kentlerine saygı göstermiş ve Şii ulemanın yalnızca Şiilere yönelik fetvalar vermelerine müsaade etmiştir. (Yıldırım, 2005: 45).

Irak, 1917'de Osmanlıdan ayrıldıktan sonra, Şii-Sünni sorununu da devralmıştır. Irak Osmanlı'dan İngilizlerin kontrolüne geçtikten sonra Şiiler kendilerini rahatlamış hissetti ve ülkenin idaresinde önemli bir rol oynamayı ümit ettiler. İngilizler Kahire Konferansı doğrultusunda Irak'ta milli bir rejim kurmaya karar verdiğinde liderliği Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'a teklif ettiler. Faysal Sünni olup, Hz. Ali'nin soyundan geldiğinden Şiilerin desteğini aldı ve Sünniler ise Faysal'ı hem Sünni oluşu hem de kendisinin ve babasının Arap milliyetçisi olduğundan kabul ettiler (Yıldırım, 2005: 46).

Kral Faysal genellikle Şiilerin isteklerine olumlu baktı ancak bütün baskı guruplarını memnun edemedi. Faysal'ın Şiilere devlet görevlerinde yer vermediği gibi daha yakınındaki isimler çoğunlukla Sünnilerden oluşmaktaydı. Bu sebepler dolayısıyla

bazı Şii liderler Faysal'a ve yönetimine karşı çıkmışlardır. Zaman içinde yeni kurulacak Faysal yönetimlerinde de değişen bir şey olmayacak Şii'lere yetkin görevler verilmeyecektir (Yıldırım, 2005: 46-47).

Irak nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ının Şii olması nedeniyle, Bahreyn'den sonra İran dışında Şii'lerin en yoğun oldukları ülke durumundaydı. Irak'ı bu noktada diğer Körfez ülkelerinden ayıran önemli bir özelliği, Kerbela, Necef gibi, Şii dünyası tarafından kutsal sayılan şehirlerin burada bulunmasıydı (Arı, 2007/a: 398). İran'da 1979'da Şah'ın devrilmesi ve yerine geçen Humeyni'nin Şii rejimi, Irak'ın hem dış güvenliği hem de iç güvenliği açısından tehditler içermekte ve Saddam'ın emelleri önünde önemli bir engel teşkil etmekteydi. Devrimin, yüzde 90'ını Şii olan bir ülkede gerçekleşmesi bölgede bulunan siyasal ve ekonomik bakımdan geri kalmış Şii toplumlarını harekete geçirmişti. Bu doğrultuda İran'daki devrimden bir süre sonra nüfusun yüzde 60'ını oluşturan Irak'taki Şii'ler arasında da kıpırdanmalar başlamış, Necef, Kerbela ve Bağdat'ta 1979 Şubat'ında ve 1980 başlarında yer yer olaylar çıkmıştır (Arı, 2007/b: 544).

Şii'lerin Irak yönetimi ile olan ilişkileri Kürtlerden farklıydı. Şii'ler yönetime karşı tavrı olan bir toplum değildir. Bunun en önemli nedeni Şii'lerin kırsaldan şehre göç etmiş olmaları ve hayatlarını işçi ve memur olarak sürdürmeleridir. Şikâyet ettikleri nokta dini unsurlardan daha çok ekonomik ve siyasal düşüncelerden kaynaklanmaktaydı. Ancak kırsal alanda yaşayan Şii'ler dini kimliklerinin korumuşlardı ve ulemanın etkisi bunlar üzerinde güçlüydü. Baas rejimine karşı gelmelerin en başlıca sebeplerinden biri laiklik ilkesi, diğeri yüksek kademeli memurluklara atanamamaları, bir diğeri de toplumsal tüm kurumlara hâkim olma istekleridir. Şii ulemasının önderliğinde kurulan gizli örgütler rejimi devirmek ve İslami bir yönetim kurmak arzusundaydı (Cleveland, 2008:456).

Diğeri taraftan Irak, bölgede örgütlü Şii muhalefetinin en güçlü olduğu ülkelerin başında gelmekteydi. 1959'da kurulmuş olan Dava Partisi'nin önde gelen liderlerinden Mehdi el-Hekim'e göre, temel amaç Irak'taki mevcut rejimin yerine bir İslam Cumhuriyetinin kurulmasıydı. Dava Partisi rejimin karşısında olan tüm muhalefet gruplarını çatısı altında toplamayı amaçlıyordu. Ancak örgütsel zayıflığı Kürt bölgelerine ulaşamaması ve komünist partisiyle arasındaki ideolojik uyumsuzluk gibi bir takım faktörler Dava'nın muhalefetle birlikte hareket etmesini zorlaştırıyordu. Bunun

dışında Humeyni de Irak'ta kurulacak İslam cumhuriyetinin geleceği açısından böyle bir iş birliğinin yapılmasına taraftar değildi (Arı, 2007/a: 399).

Dava Partisi, İran'la sürekli temas halinde olmuştur. Dava'nın dışında Irak'ta faaliyet gösteren tutucu dini gruplardan Mücahidin daha liberal bir tutum içindeydi ve Irak'ın dini esaslara dayanan bir devlet olmasına pek taraftar görünmüyordu. Dava ve Mücahidi'ne 1980'de ölümüne kadar Bekir el-Sadır önderlik etmiştir (Arı, 1999: 191).

Bekir el-Sadır, Humeyni rejiminin ilk gününden itibaren, Humeyni'yi ve İran ihtilalini desteklediğini açıkça ilan etmekten kaçınmamıştır (Armaoğlu, 1994: 776). 1979 Haziran'ında Kerbela ve Necef'te Bekir el-Sadır önderliğinde Baas rejimi aleyhine düzenlenen gösterileri güvenlik kuvvetleri tarafından şiddetle bastırılmıştır. Hükümet Bekir el-Sadır'ı tutuklamış ve bir süre sonra da idam etmiştir (Armaoğlu, 1994: 776).

Bu gelişmeler 1979'da Humeyni'nin iktidara geldiği ve devrim çağrısını yaptığı zamana denk gelmektedir. Irak yönetiminin kendi halkı olan Şii'lere güvenmemesi, İran savaşının sebeplerinden birisidir. Gerek Kürt gerekse Şii ayaklanmaları yaklaşık elli yıllık bir devlet olan Irak'ın birliğini tehlikeye düşürüyordu (Cleveland, 2008:456).

İran'da Bazergan Hükümeti iş başındayken esas gücü elinde bulunduran Humeyni ve taraftarları Irak'ın çıkarlarına çeşitli yollardan saldırmaya başlamışlardı. Humeyni birçok konuşmasında “kendilerini sosyal devrimci, ezilen sınıfların temsilcisi ve Siyonist-emperyalist düşmanı olduklarını iddia eden Irak ve Baas mensuplarının aslında Siyonizm ve emperyalizme hizmet ettiklerini” ileri sürmekteydi. İmam Hüseyin Muntazırı bir açıklamasında, Saddam Hüseyin'in “İsrail ve emperyalizmle işbirliği yaptığını ileri sürmüştür.

Aynı şekilde İran Dışişleri Bakanı Kutbizade'de 1980'de İslam ülkeleri büyükelçileri ile yaptığı bir toplantıda” Irak Hükümetinin bir Müslüman hükümet olmadığını ve İslamiyet'le arasında hiçbir bağ bulunmadığını ifade etmiştir.” (Arı, 1999: 192).

Irak'ın İran'la ilişkilerinin gerginleşmesine neden olan olaylar zincirlerinden en önemlisi 1980 Şubat'ında devrimin yıldönümünde Tarık Aziz'e suikast ve Müstansiriyah Üniversitesi'ne saldırılması olaylarıdır. Irak Dışişleri Bakanı, bu olayların Dava'nın Kum'da bulunan liderleri tarafından ve Irak hükümetini yıkmak amacıyla planlandığını, bunun da Humeyni'nin emriyle gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür.

1980 Nisanına gelindiğinde Bağdat ile Tahran arasındaki ideolojik ve psikolojik savaş tamamen kızışmıştı. Bu olayların etkisiyle 1980’de Irak’lı Şiiilerin lideri Ayetullah Muhammet Bekir el-Sadr ve kız kardeşinin idam edilmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiştir (Arı, 2007/b: 544).

2.6. Irak’ın İran Sınırındaki Arapları Kullanma Politikası

Irak rejiminin gözünde Humeyni’nin oluşturduğu en büyük tehlike, Irak Şiiilerine Saddam’ı devirmeleri çağrısında bulunmasıydı. Bu, sadece rejimin varlığını hedef alan siyasal bir tehditti. Saddam Hüseyin, İran hükümetinin Kürt isyanına yardım ederek ve bir Şii ayaklanmasını kışkırtıp Baasçı iktidarın meşruluğunu sorgulayarak, rejimin istikrarsızlığa sürüklemeye çalıştığını görüyordu (Cleveland, 2008: 461). Yine Saddam Hüseyin rejiminin endişesi, yeni İran hükümetinin Irak’taki Şii çoğunluğu Sünni yöneticilere karşı kışkırtması olasılığı idi. Irak’ta İran’daki Arap bölgesi olan Huzistan’a özerklik verilmesi iddialarını savunmaya başladı (Sander, 2007: 560).

Saddam Hüseyin’in amacı İran’daki Şii kökenli İslam devriminin etkilerini sınırlamak, 1975 Cezayir Antlaşması ile İran’a bırakmak zorunda olduğu toprakları geri almak, Kürtler üzerinde kesin hâkimiyet kurmak, Huzistan Araplarının özgürlüklerini kazanmalarına yardım ederek İran’ın bu bölgede sahip olduğu petrol alanlarından mahrum kalmasına yol açmaktı (Arı, 1999: 196).

İran-İrak arasındaki Şattül Arap suyolu yüzünden İran’ın girişmiş olduğu faaliyetlere karşılık Irak, İran ile diplomatik ilişkileri kesmiştir. Nüfusunun çoğunun Arapların teşkil ettiği, petrol ve doğalgaz bakımından oldukça zengin olan İran sınırları içindeki Huzistan bölgesinde yaşayan Arapları bu ülkeye karşı kışkırtmaya başladı. Buna karşılık İran ise Irak’ın kuzeyinde bulunan kürtlere önemli ölçüde silah ve cephane sağlayarak Molla Mustafa Barzani’nin ayaklanmasını desteklemiştir (Yılmaz, 2004: 237).

Irak, İran’ı yenilgiye uğratarak, Tahran’dan sonra ülkenin ikinci sanayi bölgesi olan ve Ahvaz, Hurremşehir, Abadan, Bender Humeyni gibi petrol ve doğalgaz merkezlerinin bulunduğu Huzistan bölgesinde yaşayan bir buçuk milyon dolaylarındaki Arap halkın özerkliğine kavuşturulmasını amaçlıyordu. Böylece hem bu önemli petrol ve endüstri merkezi İran’ın elinden çıkmış olacaktı. Humeyni’nin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte Huzistan bölgesindeki Araplar özerklik isteğiyle ortaya

çıkılmışlardır. Araplar özerklik isteklerinin yanı sıra petrol gelirlerinden pay ve siyasal alanda daha fazla temsil edilmesini istemekteydiler.

Arapların Saddam'ın kışkırtmasıyla ortaya çıkan bu istekleri Humeyni tarafından kabul edilmeyince 1979 yılında Devrim Muhafızları ile Araplar arasında çarpışmalar başlamış, bu çarpışmalar sırasında Irak Araplara silah ve cephane yardımında bulunmuştur. Bu durum İran ile Irak arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmuştur (Arı, 1999: 195).

2.7. Şattularap Su Yolu Sorunu

Şattularap, İran ve Irak'ı güneyde ayıran su yoludur. Harita 2'de görüleceği üzere Dicle ve Fırat nehrinin birleştiği noktada oluşmaktadır. İki ülke arasındaki bu bölge üzerinde yaşanan mücadele yüzyıllardan beridir süregelmiştir. Bu uyuşmazlık sorunlu olan yerlere verilen isimlere bile yansımıştır. Arap isimli bu su yolunu İranlılar, "Arvand Rud" olarak adlandırmaktadırlar. Ayrıca iki ülke arasında nehrin döküldüğü yerin ismi üzerinde de uyuşmazlık bulunmaktadır. İranlılar burayı "İran Körfezi" olarak adlandırmaktadırlar (Yıldırım, 2005: 23).

Harita 2. Irak-İran ve Şattularap Su Yolu²⁰

Şattularap, bugünkü İran sınırlarını belirleyen 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasına da konu olmuştur. Osmanlı Devleti Şattularap'ın her iki tarafında Arapların olmasını gerekçe göstererek bu bölgenin kendilerine ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bu antlaşma sınır belirlemek amacıyla gütmeyip hangi toprak parçasının kimde kalacağını belirleyen bir antlaşmaydı (Yıldırım, 2005: 24). Bu bölgede yaşayan Arap ve Kürt aşiretleri iki ülke arasında yaşanan bu sorundan faydalanarak iki devletle de savaşıyor hatta bazıları Şattularap'ı nehir trafiğine kapatıyorlardı. Bu minvalde ayaklanan bu aşiretler başlı başına bir sorun teşkil ediyordu (Yıldırım, 2005: 25). 1821'de iki ülke arasında çıkan savaş İngiltere ve Rusya'nın müdahalesi sonucunda 1823'te Erzurum Antlaşması'yla bitecek ancak bu antlaşmaya zaman içinde iki devletin de uymaması sebebiyle İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğu sonucunda bu kez 1847'de ikinci Erzurum Antlaşması imzalanmıştır. (Yıldırım, 2005: 25).

²⁰ <http://www.tarihsinifi.com/6926/iran-irak-sava%C5%9F%C4%B1-2.html> (Erişim Tarihi: 17.03.2018). Basra Körfezine boşaldığı yere kadar 130 millik bir yolu takip eden Şattularap'ın 55 mili aynı zamanda bu iki ülke arasındaki sınırı oluşturmaktadır (aktaran Yıldırım, 2005: 23).

II. Erzurum Antlaşması aslında İngiltere ve Rusya'nın çıkarlarına hizmet eder şekilde düzenlenmiş bir antlaşmaydı ve daha çok İran'ın lehine hükümler içeriyordu. İran'ın egemenliği Abadan ve Şattularap'ın doğu kıyısına kadar genişletiyordu. Osmanlı Devleti Şattularap üzerindeki egemenliğinin tanınmamış olması sebebiyle antlaşmayı imzalamamış ancak İngiliz ve Rusların talebi üzerine antlaşmaya ayrı bir ek madde konulmuştur. Bu ek madde yaklaşık bir asır daha Şattularap konusunda yapılan görüşmelerde uyuşmazlık sebebini teşkil etmiştir (Yıldırım, 2005: 26).

20.yy'a gelindiğinde Huzistan'da petrol bulunmasının etkisiyle sınırların belirlenmesi amacıyla bölgede gelişmeler yaşanacaktır. 1847 ikinci Erzurum Antlaşmasıyla belirlenen sınırlarda yaşanan sorunlar sebebiyle Tahran ve İstanbul hükümetleri görüşme masasına oturacaktır ve görüşmeler sonunda Tahran Protokolü imzalanacaktır. Bu protokole göre oluşturulacak bir komisyonla sınırları belirleyecektir. Bu komisyonun çalışmaları sonucunda 1913'te İstanbul Protokolü imzalanmıştır fakat bütün bu süreç sonunda kalıcı barış tesis edilemediği gibi sınırlar konusunda bir mutabakatta sağlanamamıştır. (Yıldırım, 2005: 27).

“Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin III. İslam Zirve Konferansı'nı açış konuşmasında (Bağdat-1979) şöyle açıklayacaktı: “... Çarlık Rusya'sının ve İngiltere'nin arabuluculuğu sonunda iki devlet arasında 1847'de İkinci Erzurum Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Fars devleti Araplar aleyhine ilk yayılcı fırsatı kazandı. 1847 yılından önceki sınırlar, Şattül Arap bölgesinde Abadan adasının doğusunda iken, Şattül Arap'ın doğu kıyısına kadar uzandı. Şattül Arap, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak Irak'ta fakat Osmanlı hâkimiyetinde iken, anlaşma sonuçlarına göre Fars Devleti Karun Nehri üzerindeki Haffar Kanalı'nın karşısındaki Muhammara'yı ve şimdi Abadan denilen (Khizr adası) noktaya kadar hükümranlığını genişletmişti. Bunun dışındaki topraklar, kentler ve limanlar Osmanlı Devleti'nin elinde kalmıştı. (...) Bu protokol ile Fars Devleti bir kere daha, Arap ülkeleri aleyhine kazançlar elde etmekteydi. Osmanlı Devleti, Muhammara karşısındaki Arap topraklarının 4 millik bir kısmını Fars devletine terk ediyordu. Böylece yukarıda belirtilen mesafe içinde sınır çizgisi Kanal'ın ortasından başlıyor ve nehrin doğu kanadından itibaren bazı adaları Farsların hükümranlığına terk ederek denize kadar uzanıyor...” diyordu” (Yıldırım, 2005: 26-27).

İran, I. Dünya Savaşı sonunda yarı bağımsız bir devlet olan Irak'ın Şattularap üzerindeki denetimini istemedi. Irak bağımsız bir devlet olarak Osmanlıdan süre gelen birçok sorunu devraldığı gibi bu sınır konusunu da devralmıştı. Geçmişte Osmanlı Devleti ve İran arasında bu konuyla ilgili birçok antlaşma yapılsa da Irak ve İran iki yeni ulus devlet olarak ilişkilerini farklı standartlar içerisinde ele alacaklardır. Ancak Irak, 1932 yılına kadar İngiliz müdahalesinden bağımsız şekilde politika geliştirememiştir. Irak'ın tam bağımsızlığından sonra İran, Şattularap'ta, nehir trafiği ve Basra ve Körfez arasındaki sınırların yeniden gözden geçirilmesi talebinde bulunsa bile sunulan teklifler Irak tarafından kabul edilmeyecektir. İran'nın teklifi, talveg²¹ kuralı ile sınırın belirlenmesiydi. Ancak Irak buna yanaşmıyordu. Irak ise Osmanlı döneminde yapılan antlaşmalarda ve protokollerde kabul edilen maddeleri gerekçe olarak sunuyordu. Buna da İran yanaşmıyordu. 1936 yılında Irak'ta yaşanan darbe sonucunda hükümet değişikliği yaşandı. Uluslararası konjonktürde de İtalya'da Mussolini'nin doğu Akdeniz üzerindeki amaçları Türkiye dâhil bölge ülkelerinde endişeye sebep olmaktaydı. Bu endişeler sebebiyle Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 1937'de Sadabat Paktı adı verilen antlaşma imzalandı. Bu antlaşma öncesinde de iki devlet arasında sınır anlaşmazlığını çözmek amacıyla ayrı bir anlaşma imzalanırsa da Irak'ta yaşanan sık yönetim değişiklikleri ve II. Dünya Savaşının öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler sebebiyle uygulanamadı ve karşılıklı yapılan ihlaller sebebiyle iki ülke savaşın eşiğine geldi. 1969 yılına gelindiğinde Irak'ta yaşanan darbelerin sayısı sekizi bulmuştu. İktidarda Baas rejimi bulunmaktaydı. Şattularap sorunu bu dönemde bu kez iki devlet tarafından Birleşmiş Milletlerin (BM) gündemine taşındı. Ancak burada da sorun çözülemedi (Yıldırım, 2005: 28-37).

Bu aşamadan sonra iki devlet arasındaki ilişkiler iç ve dış gelişmeler sebebiyle olumsuz yönde devam etmiştir. Son olarak İran'ın Kuzey Irak bölgesinde bulunan Kürt gruplara destek vermesi sebebiyle yaşanan ayaklanmalar Irak yönetimini zora sokmuş ve Şattularap konusunda taviz vermek zorunda kalmıştır. Bu kez Cezayir'in devreye girmesiyle 1975'te Cezayir Antlaşması adıyla anlaşmaya varılmıştır. Irak, Şattularap'daki sınırın talvege göre çizilmesini kabul etmiştir. İran'da 1979 yılında

²¹ Talveg çizgisi, akarsu yatağının en derin noktalarını birleştiren çizgidir. Uluslararası hukukta iki devlet arasında sınır olarak bir nehir alınacaksa, bu çizgi sınırların belirlenmesinde kullanılır. <https://www.google.com.tr/search?q=talveg&oq=talveg&aqs=chrome..69i57j0l5.1892j1j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (Erişim Tarihi: 17.03.2018).

yaşanan devrim ve 1980 de patlak veren savaş dolayısıyla bu anlaşmada diğerleriyle aynı kaderi paylaşmış ve uzun süreli olmamıştır (Kurt, 2007: 152).

2014 yılında İran ve Irak Dışişleri Bakanları bir araya gelerek 1975 Cezayir Anlaşması'nın uygulanması konusunda anlaşma sağlandığı ilgili haber metnine yansımıştır. Buna göre uzun yıllardır anlaşmazlığa neden olan Şattularap bölgesinde çözüm için iki ülke hukukçuları tarafından hazırlanacak metnin Tahran, Basra ya da Hürremşehr'de imzalanacağı bildirilmiştir.²²

2.8. Sovyetler Birliği'nin Rolü

Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yönelik genel politikası, Batı'nın bölgedeki etkinliğini sınırlamak, bölgenin denetimini ele geçirerek Sovyetler Birliği'nin de güvenliğini tehdit ederek bir süper gücün ortaya çıkarak güç dengesini bozmasına izin vermemek ve nihayet petrolün sevkinin sürekliliğini sağlamaktır. 1962 yılından itibaren Şah'ın ülkesini Sovyetlere karşı bir saldırıda kullanılmayacağı şeklinde Moskova'ya garanti veren açıklaması Sovyetlerle ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum İran'ın güç dengesi içerisinde esnekliğini koruduğunun bir göstergesidir. İran'ın Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmesi hem Irak'a hem de ABD'ye karşı bu devleti önemli bir denge unsuru olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (Arı, 1999: 88).

İran'la ilişkileri geliştiren Moskova öncelikle ekonomik bağlarını güçlendirmiştir. Şah, Sovyetler 'den 1967-78 döneminde 1 Milyar dolarlık silah satın almıştır. Şah'ın devrilmesi öncesine rastlayan son on yılda iki ülke ilişkileri önceki yıllara göre daha iyi olmuştur.

Sovyetler Birliği, Şah ile ilişkileri iyi olmasına rağmen yine de İran Devrimini memnuniyetle karşılamıştır. Sovyetler Birliği İran'a yaklaşarak Humeyni'nin Amerikan karşıtı politikasına destek vermiş ve CENTO'dan ayrılmasına katkıda bulunmuştur (Arı, 1999: 89).

Diğer taraftan, Sovyetler Birliği ile Irak arasında Nisan 1972'de Dostluk ve İşbirliği Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmayla Sovyetler Birliği, Irak'a silah ve sanayi teçhizatı satan en önemli ülke konumuna gelmiştir. Ancak 1970'lerin sonuna doğru iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır.

Irak bu süreçte Sovyetlere bağımlı olmamak için Fransa ve Brezilya ile silah alımı konusunda anlaşmalar yapmıştır. Sovyetler Birliği Irak'la bozulan ilişkileri İran'la

²² <http://www.aljazeera.com.tr/haber/sattul-arapta-uzlasi> (Erişim Tarihi: 18.03.2018).

telafi etmeye çalışması, ideolojinin Sovyetler Birliği'nin bölge devletleriyle ilişkilerinde pek belirleyici olmadığını göstermektedir (Arı, 1999: 90).

Sovyetler Birliği savaşın başında tarafsızlığını açıklamış ve Bağdat'a silah verme konusunda isteksiz davranmıştır. Sovyetlerin bu şekilde davranmasının önemli bir nedeni Saddam'ın Irak'ta komünistlere karşı yoğun bir baskı uygulaması, Afganistan işgalini kınaması ve tutucu Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabaları doğrultusunda Arap dünyasının lideri olma ve Sovyetlerden bağımsız davranma çabalarıydı. Sovyetler Birliği'nin davranışlarında etkili olan bir başka neden ise stratejik olarak kendisi için çok daha önemli olan İran'ı kazanma fırsatını kaçırmak istememesiydi.

Sovyetler Birliği bu doğrultuda 1980 Haziran'ında Moskova'yı ziyaret eden İran elçisi Muhammed Mokri'ye Irak'a silah vermeyeceği konusunda söz vermişti (Arı, 2007/a: 405).

2.9. Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü

ABD'nin bölgeye yönelik politikasının belirlenmesinde temel kaygının ekonomik çıkarların korunması olduğu düşünüldüğünde, ilginin odak noktasını petrolün oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü ABD ve batılı müttefikleri petrol ihtiyaçlarının %70'ini bu bölgeden karşılamaktadırlar (Niray, 2006: 14).

ABD'nin Irak ile diplomatik ilişkileri 1977 yılında kesilmiş olmasına rağmen Irak ile olan ilişkiler 1984 yılında yeniden tesis edilmiştir. Irak'a İran hakkında istihbarat sağlama ve askeri, ekonomik yardım konularını kapsayan ilişkiler ABD'nin resmi politika belgelerine yansımıştır. Reagan yönetiminin savaş sırasında yayınladığı belgeler ABD'nin bölge politikası hakkında fikir vermektedir.²³ ABD Dışişleri Bakanı'nın Irak'ta bulunan ABD heyetine gönderdiği mesajda, "Irak'ı terörü destekleyen ülkeler listesinden çıkarıldığı bildirilmiştir" (Pehlivanoğlu, 2004: 184). 1989 yılında Başkan George W. Bush'un onayladığı ulusal güvenlik direktifinde, "ABD ile Irak arasındaki normal ilişkiler bölgedeki uzun vadeli çıkarlarımıza hizmet edecek ve ayrıca Körfez'de ve Ortadoğu'da istikrarı sağlayacaktır" ifadeleri bulunmaktadır (Pehlivanoğlu, 2004: 189).

²³ <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB82/> (Erişim Tarihi: 26.05.2018).

Bölge, söz konusu ekonomik çıkarların korunması noktasında ABD ve Batılı müttefikleri için hayati derecede stratejik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla ABD, Batı'nın çıkarlarını tehdit eden bir gücün bölgeyi denetimine ve hegemonyasına altına almasını kesinlikle istememektedir. İngiltere'nin 1960'lardan sonra Basra Körfezi'nden çekileceğini açıklamasından sonra da ekonomik çıkarlarını sürdürmek istemiş, hatta İran ve Arap devletleri üzerinde ABD ile zaman zaman çıkar çatışmaları bile söz konusu olmuştur (Niray, 2006: 15).

Diğer yandan ABD, İran Devrimini tarihsel bir olgu olarak kabul etmek zorunda kalmış ancak bu devletin bölgedeki diğer devletlere yönelik olarak tehdit oluşturması ABD'yi gölgede yeni bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü bu devletin hem Şii hem de radikal İslamcılığın temsilcisi olarak ortaya çıkması bölgede ABD'nin dost ve müttefiki olan ülkeler açısından dolayısıyla Amerikan çıkarları açısından çift yönlü bir tehdidi gündeme getirmiştir. İran'ın, bölge devletlerinin ABD ile ilişkilerine ve ABD'nin bölgedeki askeri varlığına çeşitli vesilelerle karşı çıkması ABD'yi yeni bir stratejik sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Ancak bu gelişmeler Amerikan varlığının bölgede gerekli olduğu konusundaki inancın güçlenmesine yardım etmiştir (Arı, 1999: 88).

ABD'nin İran ile ilişkiler 1950'lerin başından beri devam etmekle beraber, ilişkilerin gelişmesi esas itibariyle 1971'de başlamış ve iki ayaklı politikada İran'a ayrı bir önem vermiştir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin olası saldırısına karşı güçlü bir İran, bu devleti engelleyerek tampon işlevi görebilirdi. Körfez bölgesinin güvenliğini sağlamada İran'ın önemli bir yeri vardı. 1972 Moskova zirvesinden dönerken Tahran'a uğrayan Başkan Nixon, Şah'a istediği silahı alabilmesi konusunda sınırsız bir imkân sağlanacağını ve her türlü konvansiyonel silahın verileceği açıklamıştır.

ABD'nin İran'a yönelik silah satışı 1950'den 1971'e kadar ki dönemde 1,2 milyar dolar dolaylarında gerçekleşirken, 1971-76 dönemi için bu rakamın 12 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Böylece İran, ABD'nin dünya genelinde silah satışı göz önüne alındığında ilk sırayı almaktadır (Arı, 1999: 75). Bu doğrultuda çok sayıda Amerikalı asker ve sivil uzman ve danışman İran'a gelmeye başladı. Devrimin hemen öncesine gelindiğinde İran ve Suudi Arabistan'daki Amerikalı uzman ve danışmanların toplamı 150 bini bulmuştur.

İran Devrimi ve Şah'ın devrilmesi ile birlikte Amerika'nın İran'daki varlığı sona ermiştir. Bu ABD için hem stratejik hem politik hem de ekonomik bir kayıp olmuştur.

Batının İran'daki etkisinin tersine dönmesiyle ortaya çıkan son durumda gerek bölgede gerekse global anlamda uluslararası sistemde güç dengesi Sovyetler lehine bozulmuştur. Zira İran, ABD için önemli bir ülkeydi. ABD, İran aracılığıyla Sovyetler Birliğindeki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Ayrıca ABD'nin İran'la yakın ilişkide olması, Pakistan ve Çin'le de olumlu ilişkiler kurmasını sağlamıştır (Arı, 1999: 76).

1979 yılında İran Şah'ının devrilmesiyle birlikte en büyük yandaşlarından birini kaybetti. Fakat ABD'nin temel politikası olan petrol kaynakları üzerindeki kontrol altına alma durumu, İran-İrak savaşına dönük politikasında olduğu gibi pek değişmedi (Shalom, 1990).

Bunun sonucu olarak ABD'nin Körfezdeki petrole yönelik yaşamsal çıkarlarını gerekirse askeri güç kullanarak savunacağını 1979'da bölgeye giden ABD Savunma Bakanı Harold Brown ilan etmiştir (Arı, 1999: 147).

Devrimden sonra ülkede etkinliğini kaybeden ABD Irak'ın İran'a karşı olan hamlelerini desteklemişti. Aslında ABD'nin temel amacı iki ülkenin de yıpranması ve zayıflamasıdır. Pentagon Irak Silahlı Kuvvetleri'ne İran hedeflerinin bulunduğu uydu fotoğraflarını vermiştir. Ancak bir yandan da İsrail aracılığı ile İran'a uçaksavar füzeleri göndermiştir (Pehlivanoglu, 2004: 184).

Carter döneminde Amerikan politikası, ABD'nin Basra Körfezinde doğrudan askeri rol üstlenmeye hazırlandığını söyleyerek tam anlamıyla netleşmeye başlamıştı. 1979 Sonbaharında ortaya çıkan rehinelere olayıyla birlikte ABD'nin Basra Körfezindeki askeri varlığı tekrar sorgulamaya başlamıştır (Arı, 1999: 167).

1979'da Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgal etmesi, ABD'nin bölgedeki stratejik, ekonomik ve siyasal çıkarlarını tehlikeye atmıştır. Afganistan ve İran'da meydana gelen gelişmeler çerçevesinde ABD dış politikasında bir dönüm noktası ve radikal değişiklik olmuş ve ABD'nin askeri müdahalesini meşrulaştıran bir politika içeren Carter Doktrini ortaya çıkmıştır. 1980'de Irak'ın İran'ı işgale başlaması üzerine ABD'nin bölgedeki askeri varlığında hızlı bir artış olmuştur (Arı, 1999: 170).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SAVAŞ SIRASINDAKİ MUHAREBELER

İran-İrak savaşı sekiz yıl sürmüş bir savaştır. 22 Eylül 1980’de başlayan savaş Güvenlik Konseyi’nin 598 sayılı kararını 17 Temmuz 1988’de Irak’ın ve 18 Temmuz 1988’de İran’ın kabul etmesi üzerine, 20 Ağustos 1988’de bütün cephelerde sona ermiştir. Üstünlük olarak hiçbir tarafın da lehine sonuçlanmayan savaş süresinde şiddetli muharebeler yaşanmıştır. İran’ın silahları Amerika üretimi olup İran’ın Amerika ile ilişkileri iyi değildir. Bu yüzden silahların yedek parçalarının temini konusunda sıkıntı yaşamış ayrıca hava gücü konusunda da üstünlüğü Irak elinde tutmaktadır. Bütün bu sebeplere rağmen İran nüfus gücü Irak’ın yaklaşık üç katı olduğundan İran insan gücü odaklı bir savaş taktiği gütmüştür. Bu savaş gücü sebebiyle de kara muharebelerinde daha üstün bir konuma yükselmiştir. Irak’ın silah üstünlüğü ve İran’ın nüfus üstünlüğü ile geçen savaş sonucunda Irak çok küçük bir İran toprağını almayı başaramıştır (Armaoğlu, 1994: 872). Ekim 1986 yılında İran’da yapılan nüfus sayımı nüfusun yüzde 4 artış sağladığını göstermiştir. Bu artışla toplam nüfus 47 milyona ulaşmıştır. Bu kapsamda da Pasdaran yöneticileri zafer için daha fazla gönüllü toplanması için kampanyalar düzenlemiştir. Camilerde, binalarda ve işyerlerinde Muhammed Seferi Ordusu şubeleri için en az yarım milyon gönüllü toplanmasını amaçlamışlardır. Ancak 200 bin kişi toplanabilmiştir. Bu sayı kayıpların karşılanmasına yetecek miktarda değildi. İran nüfusunun üçte biri olan Irak’ta ise sorun daha da büyüktü. Saddam Hüseyin 14-35 yaşları arasındaki gönüllülerin bunlara üniversite öğrencileri ve öğretim üyeleri dâhil cepheye gönderilmesi çağrısında bulunmuştur (Saraç, 2000: 41).

İrak’ın yaşadığı başarısızlıklar Saddam Hüseyin’i savaşın taktiğini değiştirmeye yöneltmiştir. Irak kara muharebelerinde kimyasal silah kullanmıştır. Ayrıca savaş Basra Körfezini içine alacak şekilde gelişmiştir. Bunun sebebi İran’ın Amerika ve Kuveyt’in Irak’ı desteklediğini düşünmesiydi. İran, Basra körfezinde Suudi Arabistan ve Kuveyt’e ait tankerleri batırarak bu desteğin önüne geçmek istemekteydi. Bu desteğin altında yatan sebep ise Şii devriminin Körfez ülkelerine yayılmasından korkulmasıydı. İran’ın bu girişimine karşılık Irak, Körfez’de İran’a ait dolum tesislerini kontrol altına almaya çalışacaktır (Armaoğlu, 1994: 873).

Körfezdeki bu gelişmeler Amerika'yı rahatsız ettiğinden 18 Eylül 1983 yılında yaptığı bir açıklama ile Körfez'in milletlerarası sularında serbest geçişin engellenmemesi gerektiğini böyle bir durumla karşılaşılması halinde gereken tedbirlerin alınacağını bildirdi. Ancak bu kez İran'ın Körfez'deki petrol ihracını engellemek için saldırılara başlaması üzerine Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi Amerika'yı destekleyecek nitelikte 1 Haziran 1984 yılında 552 sayılı kararı aldı (Armaoğlu, 1994: 873).

İran'ın 1986 yılında stratejik konumdaki Fao Adasını ele geçirmesi Irak için çok ciddi bir kayıptı. Bundan dolayı Irak bir barış planı önerdi. Bu öneriye göre her iki tarafta savaştan önceki sınırlarına çekilecek ve bir saldırmazlık paktı yapılacak ve kimse diğer ülkenin iç işlerine karışmayacaktı. Irak'ın böyle bir öneride bulunmasının sebebi artık savaşı kazanacağına dair umudunu kaybetmesine işaret etmekteydi. Ayrıca Irak, Şii nüfusunun varlığı sebebiyle de İran'ın iç işlerine karışmasını engellemeyi düşünüyordu. Ancak savaş bu ve buna benzer duraksamalar, iniş ve çıkışlar halinde sürdü gitti. Birçok ülke ve uluslararası örgüt arabulucu olarak devreye girdi ancak olumlu bir sonuç alınamadı. 1988 yılına gelindiğinde iki ülkede artık yorulmuştu. İki taraf içinde çözümsüz ve galibi belli olmayan bir savaş yaşıyordu. Nihayetinde 20 Temmuz 1987 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararını Irak kabul etti ve savaş başladığı noktada son buldu (Armaoğlu, 1994: 874).

3.1. Savaş Öncesi Gelişmeler

İran'da Şah'ın devrilmesi ve İslam Cumhuriyetinin kurulması İran'ın Irak ile olan stratejik ilişkilerini değiştirmiştir. Yeni rejim Cezayir Antlaşması'nın statüsünün değiştirme konusunda çeşitli sebepler aramaya başlamıştır. Haziran 1979'dan itibaren Irak'ta yönetimde olan Baas rejimine karşı gösteriler yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca İran'da bulunan Iraklılara ve Irak tesislerine karşı saldırılar düzenlenmiştir. Bu durum İran basınında geniş yer almış ve Irak halkının Baas rejimine karşı isyan olarak görülmüştür (Saraç, 2000: 6).

1979'un sonlarında İran, İslam Devrimi yönetimi rejim ihracı politikalar, yanında Irak'ın kuzeyinde Kürtleri ve güneyde Şii el-Dava grubunu Saddamı devirmek üzere ayaklanmaya teşvik etmiş ve Irak Dışişleri Bakanı Tarık AZİZ'e sabotaj düzenlemiş olup bu durum iki ülke arasındaki tansiyonu yükseltmiştir. Böylece Irak, İran'a karşı bazı önlemler almak zorunda kalmıştır (Pehlivanoğlu, 2004: 179-180). Irak

ise ülkede bulunan yeraltı Şii örgütünü ortadan kaldırmış ve İran vatandaşlarını Irak'tan kovmuştur. İran rejimine karşı Arap Cephesi oluşturmaya çalışmıştır. İran'daki ayrıcalıklı guruplara (İran Kürtleri, Huzistan'daki Araplar) destek sağlamıştır (Saraç, 2000: 7).

Savaşa kısa bir süre kalana kadar her iki devlette silahlanma yarışına girmiştir. 1980-1990 yılları arasında en fazla silah satın alan Ortadoğu ülkeleri arasında ilk sıraları Irak, Suudi Arabistan, Suriye, İran ve İsrail (aynı zamanda satan ülke konumunda) vardı. 1991'de Ortadoğu ülkeleri sadece konvansiyonel silahlara 30 milyar dolar yatırmışlardır. 1991-1992'de Ortadoğu'da silaha en fazla kaynak ayıran ülkeler Hindistan, İsrail, Yunanistan, Türkiye, Afganistan, Suudi Arabistan, İran, Kuveyt, Pakistan'dır. ABD'nin tüm silah satışlarının 1992'de %38'i Ortadoğu ülkelerine olmuştur (Kocaoğlu, 1995: 209).

1970'li yılların başından itibaren petrol ihracatından elde edilen gelirin büyük çoğunluğu tarım ve sanayi sektörüne harcanmış ancak 1979 yılında itibaren İran-İrak savaşı nedeniyle silahlanmaya gidildiği için, petrol gelirinin büyük bölümüne silah satın alınmıştır. Irak Ordusu tank, ZPT, top satın almıştır. Bunun yanında İran tümen sayısını artırmıştır. İran'da 1977 yılında başlayan askeri modernizasyon süreci Şah'ın devrilmesinden sonrada devam etmiştir. Her iki devlet yetkilileri de karşılıklı açıklamalar yaparak Savaşın artık yakın olduğunu ortaya koymuşlardır (Saraç, 2000: 8).

İran'da Şah'ın devrilmesinden sonra İran Silahlı Kuvvetleri tam bir düzensizlik içerisindeydi. Yeni rejim Şah taraftarlarını ve devrime karşı olanları ordu içinden temizlemeye başlamıştır. Bu nedenle Orduyu dengelemek için Devrim Muhafızları (Pasdaran) kurulmuştur. Aslındaki ordudaki temizlik İran Ordusu'nun hareket yeteneğini oldukça zayıflatmıştır. Ordunun yeniden yapılandırılması için bazı adımlar atıldıysa da savaş başlamadan önce devrim öncesi gücün ancak yarısına ulaşılabilmiştir (Saraç, 2000: 8).

Savaş başladığında Irak Ordusunun bariz bir üstünlüğünün bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. İran Ordusunun mevcudu 285.000'den 150.000'e düşmüştü. Oysa Irak kuvvetleri mevcudu 200.000'di. İran Ordusuna 6 Tümen, Irak Ordusunda ise 12 Tümen bulunmaktaydı. Şunu da belirtmek gerekir ki İran Ordusu yanında devrim muhafızlarının sayısı 150.000 civarındadır (Erendil, 1992: 122).

Sonuç olarak sayısal veriler değerlendirildiğinde Irak zırhlı birlik ateş gücü ve hava kuvvetleri bakımından daha üstün, İran ise insan kaynakları ve deniz gücü

bakımından üstün durumdaydı. Tabii burada Şah dönemine ait komuta kadrosunun tasfiye edilmiş olması İran için dezavantajlı bir durum olduğunun göz önünde bulundurulması gerekir (Erendil, 1992: 122).

Tarafların savaş silah ve malzemelerinin özellikleri bunların temin edildiği ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Irak savaşın başında silahlarını Sovyetler Birliğinden aldığı silah ve malzemedan temin etmeyi kendi siyaseti açısından uygun görmüşken, savaş sürecinde Avrupa ülkelerinden özellikle Fransa ve İtalya gibi ülkelere araç ve malzeme teminine gitmiştir. İran ise Şah döneminde yürüttüğü politika gereği silahlı kuvvetlerini ABD'ye göre ayarlamıştır. Bunun sonucunda da daha çok ABD menşeli silahlar temin etmiştir. Ayrıca İngiliz kaynaklı eski tanklar Fransız ve Çin kaynaklı deniz araçları temin etmiştir (Erendil, 1992: 122-123).

Savaştan hemen önce iki ülkenin ordusuna ait kara ve hava kuvvetlerinin malzeme yönünden durumu Tablo 3'de gösterilmiştir (Saraç, 2000: 9).

Tablo 3. Savaş Öncesi Tarafların Kara ve Hava Kuvvetleri Yönünden Durumu

Kara ve Hava Kuvvetleri	İRAN	IRAK
Tank	1.735	2.750
ZPT	1.735	2.500
Topçu	1.000	980
Uçak	447	350

Hava kuvvetleri olarak İran'ın 447 uçağı bulunsa da savaşta bunların ancak üçte biri faal olarak kullanılabilmiştir. Irak'ın 350 uçağının yüzde sekseni ise faal durumdaydı. Deniz kuvvetleri olarak İran'ın deniz üstünlüğü bulunmaktaydı. Ancak bu kuvvetlerinde bakım ve lojistik sorunlar nedeniyle harekât kabiliyeti sınırlıydı (Saraç, 2000: 9).

Muharebe aşamasına geçmeden önce her iki tarafın savaşı komuta ve kontrol etme, planlama ve eğitim konularına kısaca göz atmakta fayda görülmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki savaş sırasında harp stratejisinin başarısızlığında göze çarpan en önemli etken Irak askeri komuta kademesinin ehil ve etkin bir yönetim gösterememesidir (Saraç, 2000: 11). Silahlı kuvvetlerin hızlı büyüme ve modernizasyonu hem İran hem de Irak'ta hareket etkinliğini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu durum eğitimi oldukça güçleştirmiştir. Burada silah temin edilen ülkelere teknik

yardım sağlanmasına karşın her iki ülkenin de eğitimsiz askerler yüzünden gelişmiş silah sistemlerini yeterince kullanmaları mümkün olmamıştır (Saraç, 2000: 11).

Komuta ve kontrol bakımından duruma bakacak olursak savaş başladığında Irak'ın sabırsız ve endişeli olduğu gözlemlenmektedir. İran ise savaşı koordine ve icra edecek merkezi bir komuta kontrol sisteminden yoksundur. Bu açıdan bakıldığında her iki ülke ordusunun eşit olduğu söylenebilir (Saraç, 2000: 12).

Savaş stratejilerini değerlendirecek olursak Irak'ın sınırlı bir harp durumunu öngördüğü görülmektedir. Sınırlı harp kuvvet, mekân, zaman, hedef yönünden sınırlı bir durumu ifa etmektir. İran'ın hedeflediği ise genel bir harptir. Bu stratejide zaman, mekân ve kuvvet sınırlaması bulunmamaktadır. Bu açıdan İran savaşı hızlı bir şekilde Irak'ın kara, hava ve deniz unsurlarına yönelik bir bütün olarak yapma amacı gütmüştür (Saraç, 2000: 12).

8 yıl sürecek olan İran-İrak Savaşı, 17 Eylül'de Saddam Hüseyin'in Millet Meclisinde yaptığı 6 Mart 1975 tarihinde yapılan Şattül-Arap sorununu çözen Cezayir antlaşmasını feshettiğini ilan etmesi (Ersin, 2003: 111) ve ardından 22 Eylül 1980 tarihinde fiili müdahale ile başlamıştır. Bu aşamada savaşın gelişimini kara, hava ve denizde yapılan faaliyetler şeklinde incelemeye çalışacağız.

3.2. Muharebeler

3.2.1. Kara Muharebeleri

İrak 22 Eylül 1980 günü baskın şeklinde 700 km'lik bir cepheye saldırıya geçmiş ve ilk planda Irak birlikleri İran topraklarında hızla ilerlemiş savaşın daha başında önemli bir direnişle karşılaşmadan İran'a ait hayati merkezler olarak görülen yerler işgal edilmiştir ve Huzistan eyaletinin merkezi durumunda bulunan Ahvaz şehrine 25 km yaklaşmıştır. Irak bu aşamada saldırılarını daha çok İran'ın önemli ihracat merkezlerinden biri olan Harg adasının da içinde bulunduğu stratejik bölgelere yapmıştır (Arı, 2007/a: 406).

Aslında Irak İran'a saldırırken kolay bir zafer elde edeceğini ve bu suretle kendisi Arap dünyasında büyük bir prestij kazanırken İran rejiminin özellikle Humeyni'nin itibarını kıracağını belki düşmesini sağlayacağını ümit etmişti. Elbette Irak'ı bu ümide sevk eden başlıca neden İran Ordusunun devrim sonrası zayıf ve dağınık durumda olması idi (Ersin, 2003: 112).

Irak'ın başlangıçtaki stratejisi sınırlı ve dinamikti. Ancak Irak bu hareketliliği bütün savaş boyunca toplamda 3-4 ay devam ettirebilmiştir. Savaş Saddam Hüseyin'in tahmin ettiği gibi kısa sürememiştir.

Savaşın başlangıç kısmında İran kuvvetleri inisiyatifi Irak Ordusuna bırakmış hava karşı taarruzu dışında pasif hareket etmiştir. İran 4 aylık bir toparlanma dönemi geçirdikten sonra 6 Ocak 1981'de ilk ciddi kara taarruzuna yönelmiştir (Erendil, 1992: 124).

Irak'ın 22 Eylül 1980 günü İran hava kuvvetlerini yerde tahrip etmek amacıyla başlattığı hava harekâtı beklenen başarıyı elde edemeyince 5 Irak Tümeni İran sınırını geçerek ilerlemesine devam etmiş ve yukarıda belirtilen başarıyı kara harekâtı ile sağlamıştır. Irak Ordusu Khorramsar-Ahvaz-Susangert-Musain hattını işgal ederek hemen hemen Şattül-Arap'ın tamamını İran'dan koparmayı başarmıştır. Bununla beraber Mehran ve Kasrı-Şirin bölgelerini işgal ederek Bağdat'a karşı gelebilecek tehditleri önlemiştir. Bu harekât bir zırhlı, bir mekanize ve iki piyade tümeni tarafından icra edilmiştir. Bu sırada İran kuvvetlerinin büyük bir bölümü Sovyetler Birliği ve Batı sınırlarına kaydırılmıştı. Huzistan bölgesinde sadece bir zırhlı tümen intikal ettirilmişti. Zaten bu sırada Irak taarruzunu durduracak koordineli bir kuvvet bulunmamaktaydı. Devrim muhafızları özellikle şehir çatışmalarında Irak kuvvetlerine önemli zayıtlar verdirmiştir. Ancak uzun menzilli bombardımanlarda ve piyade savaşlarında etkinliklerinin olmadığı görülmüştür. Kara kuvvetlerinin bu zayıflığını dengelemek için 24 Eylül 1980 günü İran Deniz Kuvvetleri Musul ve Kerkük'teki petrol tesislerini Zap Nehri üzerindeki barajları, Bağdat yakınlarındaki nükleer tesisleri ve Basra ve Zubeyr yakınlarındaki petro-kimya tesislerini bombalayarak savaşı Irak şehirlerine ve önemli hedef ve tesislere kaydırmıştır. Buna karşın Irak Harg Adası'ndaki İran petrol tesislerine saldırıda bulunmuştur. Savaşın daha ilk haftalarında yani 1980 Eylül'ünde her iki tarafta stratejik hedeflere saldırmaya devam etmiştir (Saraç, 2000: 16).

Ekim 1980'den başlayarak Mayıs 1981 dönemi statik savaş dönemi olarak adlandırabileceğimiz bir aşamayı ifade etmektedir. Çünkü bu dönemde savaş, sınırlı dinamik harpten, genel statik harp haline dönüşmüştür. Bunun sebeplerinden biri Irak'ın hedefine ulaşması İran Ordusuna ve devrim muhafızlarına ağır kayıplar verdirmesidir. Özellikle Irak Ordusu Ahvaz ve Susangert hattına ulaştıktan sonra durmuş ve işgale devam etmek için herhangi bir çaba göstermemiştir. Bunda Saddam Hüseyin'in 7 Aralık

1980’de yaptığı savunma stratejisine geçildiğine yönelik açıklaması önemli etken olmuştur (Saraç, 2000: 17).

Statik savaş durumunu bozmak için İran tarafı 5 Ocak 1981’de önemli teşebbüste bulunmuştur. Hava desteği ile birlikte İran zırhlı tümeni Susangert hattını geçerek batıya doğru ilerlemiştir. Irak hatlarını yarmak için yapılan bu taarruz başlangıçta başarılı gibi gözükse de kısa sürede toparlanan Irak kuvvetleri İran birliklerini çevreleyerek savaşın en büyük tank muharebesi gerçekleşmiş ve İran kuvvetlerinin büyük bir kısmı imha edilmiştir. Statik savaş döneminde her iki tarafta birliklerini yeniden yapılandırmışlardır.

Taraflar buldukları hatlarda fiziki tahkimatları güçlendirmişlerdir. Ayrıca İran yoğun bir eğitim programı başlatmış ve birliklerini yapılandırarak savaş bölgesine göndermiştir. Bu sırada çok sayıda devrim muhafızı seferber edilmiş ve gençlik tugayları (Basij) oluşturulmuştur. Bu arada İran savaşın ilk safhasında görülen komuta ve kontrol eksikliğini bertaraf etmek için 13 Ekim 1980’de Yüksek Savunma Konseyi’ni kurmuştur (Saraç, 2000: 18).

İslam Devrimi sırasında komuta kademesi saf dışı bırakılan İran Ordusu yeniden örgütlenmiş ve gün geçtikçe daha büyük bir direnme göstermeye başlamıştır (Ersin, 2003: 112). 1981 yılının mayıs ayında İran başarılı bir karşı taarruz serisi başlatmıştır. Allahuekber Dağlarından Susangert şehrine doğru Irak mevzilerine karşı ordu ve devrim muhafızları müşterek harekât icra etmişler ve Irak kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bırakmışlardır. Böylece İran Irak’a karşı sürdürdüğü harekâta savaşın başlangıcından bir yıl kadar sonra etkili harekâtlar yapmış ve Irak’ın ele geçirdiği İran topraklarını bölüm bölüm geri almaya başlamıştır. Bunlardan önemli birisi 27 Eylül 1981’de icra edilen Samen Al-Mmeh Taarruzu (Ümmetin Kurtuluşu)’dur. Bu taarruzdan sonra daha çok dini ve ideolojik adlar verdiği taarruzlarla 1982 yılı sonuna kadar Irak’a kaptırdığı toprakların çoğunu geri alacaktır (Erendil, 1992: 124).

Abadan Taarruzu denilen 27 Eylül 1981’de yapılan taarruzda müşterek hareket eden devrim muhafızları ve İran Ordusu başarılı olmuş ve 1982 yılında bu başarının getirdiği özgüvenle adına Kudüs Yolu denilen yeni bir karşı taarruz başlatmıştır. Kudüs Yolu taarruzu İran için önemli sonuçları olan bütün savaş boyunca İran açısından icra edilen en büyük harekât olmuştur. İran Ordusu açısından harekât, planlama, komuta-kontrol çabaları en üst düzeye ulaşmıştır. Bostan harekâtı ile Amara ile cephe arasındaki

yol kontrol altına alınmış, Ahvaz ve daha güneydeki Irak birliklerinin yeniden ikmalî güçleşmiştir (Saraç, 2000: 18).

Şunu da belirtmek gerekir ki İran tarafından yapılan bu taarruzlar Irak'ın havada ve karadaki ateş-destek üstünlüğünün ortaya koyduğu avantaj nedeniyle İran'a önemli kayıplar verdirmiştir (Erendil, 1992: 124). Daha öncede belirtildiği gibi savaş öncesi silahlanma yarışında Irak'ın üstünlüğü göze çarpmaktadır. Devrim sonucu İran'da meydana gelen askeri alandaki gelişmelerde bu durumu etkilemiştir.

İran'ın elde ettiği başarılar ve yoğun yığılmak yapması İran'ın yakın zamanda büyük bir taarruz yapabileceği Irak tarafında dikkate alınmıştır. Bunun için Taha Yasin Ramazan 1982 Mart'ında yaptığı açıklamayla Irak'ın barış antlaşmasından evvel İran topraklarından çekilmeye hazır olduklarını bildirmiştir. Bu arada Irak, İran'ın muhtemel taarruzunu bertaraf etmek için de 1982'nin şubat ve mart aylarında taarruz başlatmıştır. Taarruza "Zafer İnkâr Edilemez" adı verilmiştir. Her iki tarafta bu muharebe sırasında piyade topçu, zırhlı birlik ve yakın hava desteğini etkin bir şekilde kullanmışlardır. Taarruz sonucunda İran, Irak kuvvetlerini İran-İrak sınırına yakın bölgelere çekilmeye mecbur etmiştir (Saraç, 2000: 19).

İran karşı taarruzları sonucu sınıra yakın bölgelere çekilen Irak'ın sıkıntısı sadece savaş değildi. Ayrıca Suriye 8 Nisan 1982'de Irak sınırını kapatmış ve Irak'ın 5 milyar dolar gelir beklediği petrol boru hattını kapatarak Irak ekonomisine büyük darbe vurmuştur. Yenilgi ve ekonomik zorluklar nedeniyle Saddam Hüseyin savaşı sona erdirmek için çareler aramış ve sorunun çözümüne katkı sağlayacak ise İran topraklarından çekilebileceklerini açıklamıştır. İran bu duruma ilgisiz kalmış 1982 Nisan ayında Kudüs adı verilen bir taarruz başlatmıştır. Bu taarruzun amacı Irak kuvvetlerinin tamamını Huzistan'dan atmaktı. Taarruz sonunda İran kuvvetleri Khorramsar şehrini almıştır (Saraç, 2000: 20). 1982 Mayısının ortalarına gelindiğinde Irak'ın İran'daki kuvvetlerinin merkezle bağları kesilmiştir. 24 Mayıs'ta Saddam Hüseyin diğer Arap ülkelerinden acil yardım göndermelerini istemiştir. Bu arada Hürremşehir İran tarafından geri alınmıştır (Arı, 1999: 200).

İran'ın başarılarından dolayı Saddam Hüseyin İsrail'in Lübnan'ı işgalini gerekçe göstererek 20 Haziran 1982'de İran'daki birliklerini çekeceklerini açıklamıştır. Açıklama sonrası Irak birlikleri geri çekilmişlerdir. Ancak İran rejimi bu çekilmeyi önemsememiş ve çeşitli şartlar ileri sürmüştür (Saraç, 2000: 20).

Bu şartlar;

- ✓ Irak'ın İran topraklarından tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesi,
- ✓ Savaş tazminatı (50 ile 150 milyar \$) ödenmesi,
- ✓ Irak'ın savaş suçlusu ilan edilmesi veya uluslararası hakem komitesinin saldırganı belirlemesi,
- ✓ Saddam Hüseyin tarafından sınır dışı edilen 100 bin civarında Şii Müslümanın Irak'a geri dönmesine izin verilmesi,
- ✓ Saddam Hüseyin ve Baas Rejiminin yönetimden çekilmesidir (Arı, 1999: 201).

İran'ın ileri sürdüğü özellikle son şart savaşın sürdürülmesini Irak yönetimi için kaçınılmaz hale getirmiştir. Bununla beraber savaşın sürdürülmesi Irak için oldukça masraflı hale gelmiş bulunmaktadır (Arı, 1999: 201).

Savaşın devamının kaçınılmaz hale gelmesi nedeniyle Saddam Hüseyin İran'la uzun süreli bir savaşı dikkate alarak hazırlıklara başlamıştır. Hazırlık kapsamında ordunun mevcudunun sayıca artırılması, sınır savunma hatlarının güçlendirilmesi ve yeni savunma hatları oluşturulması şeklinde olmuştur. Ayrıca ordunun dağılımında ve görev yapacakları yerlerin belirlenmesinde yeni kararlar alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda Basra'nın savunulması, Bağdat'ın korunması ve kuzey bölgesinin korunması için ordu birlikleri yeniden dizayn edilmiştir.

13 Temmuz-2 Ağustos 1982 tarihleri arasında İran beş ayrı taarruz yapmış Irak topraklarında 5-10 km ilerleme sağlamış ancak Irak savunmasının mukavemeti nedeniyle geri püskürtülmüştür. Bu harekâta Ramazan Harekâtı adı verilmiştir. Bu taarruzdaki başarısızlık İran liderliğinde ve Genelkurmay Başkanlığında rahatsızlığa neden olmuştur. Özellikle bu iki kuruma karşı eleştiriler yönetilmiştir. İran liderliği bu eleştirileri kabul etmemiş ve yeni taarruzlara başvurmuş olsa da bu dönemde belirgin bir başarı elde edilememiştir (Saraç, 2000: 21). 1982 yılının sonbaharında her iki tarafın savaş stratejilerinde değişiklik olmuştur. İran taarruzlara başvururken, Irak savunma konumuna geçmiştir. İran savaşı sınırlı tutmaya çalışırken Irak, İran hava kuvvetlerinin gücünün azalmasıyla İran'daki stratejik hedeflere saldırmak için önemli bir avantaj yakalamış bulunmaktaydı. Bundan dolayı Irak, Harg adasındaki petrol tesislerine ve Dezful ve Abadan'daki İran tankerlerine hava saldırısı düzenlemiştir (Saraç, 2000: 21).

1983 yılında İran beş taarruz düzenlemiştir. Bunlar; Şafaktan Önce Taarruzu, Şafak Taarruzu, Şafak 2 ve Şafak 3, Şafak 4 Taarruzlarıdır. Yapılan bu taarruzlar geçici başarılar getirse de kalıcı bir başarı sağlamamıştır. Bu taarruzlara sembolik adlar

verilerek icra edilmiştir. Bunların belirgin özelliği cephede Irak kuvvetlerini tazyik ederken cephe gerisinde Şii Irak halkını isyana teşvik ederek bazı sonuçlara ulaşma düşüncesidir (Erendil, 1992: 124). İfade edilmelidir ki savaş öncesinde aynı zamanda savaş boyunca, savaşın tarafı olan İran ve Irak birbirlerine karşı etnik unsurları çeşitli vesilelerle kullanmak istemişlerdir. Bunda da bazen başarılı olmuşlar bazen de sonuç alamamışlardır.

Bu taarruzlar İran'ın belirli bir istikamette kuvvetlerini bir araya getirerek sonuç almayı amaçlayan taarruzlar olmayıp bazı ikincil amaçları bulunmaktaydı. Bunlar kaybedilen toprakların geri alınması, güneyde önemli bir Irak limanı olan Basra'yı rahatsız ederek bölgede Şii halkı ayaklandırmak ve bir yandan Irak kuvvetlerini rahatsız ederek Kuzey Irak'taki Kürt kökenli halkı ayaklandırmaktı (Erendil, 1992:124).

Yapılan taarruzlarda İran'ın başarısız olması savaşta herhangi bir durgunluğa sebep olmamıştır. 1984 yılında İran, Baas Rejimini devirmek için genel bir taarruz hazırlığına yönelmiş bunun farkında olan Irak, cephedeki kuvvetlerini güçlendirmiştir. Ayrıca İran'ın şehirlerine saldırarak şehirler savaşını başlatmıştır. Ancak Irak şehirler savaşında amacına ulaşamamıştır. Çünkü İran 15 Şubat 1984'te yeni taarruz başlatmıştır. Bu taarruz sonunda beklenen amaç gerçekleşmemiştir. Çünkü taarruzla İran Bağdat Basra bağlantı yolunu keserek Kutü'l-Amereyi işgal etmeyi planlamıştır. Taarruzda tek başarı olarak Basra'nın kuzeyindeki Mecnun adasındaki petrol yataklarının ele geçirilmiş olmasıdır (Saraç, 2000: 23).

1984 yılının şubat ayında Irak Tanker savaşı adı verilen bir savaş stratejisi uygulamaya başlamıştır. 1983 yılında Irak Fransa'ya başvurarak 28 Mirage uçağı sipariş etmiştir. Irak'ın sipariş ettiği uçakların devreye girmesiyle 1984 yılı İran-İrak savaşının en önemli olaylarının geçtiği bir yıl olmuştur. Çünkü bu yıldan sonra Körfez'de tankerlere saldırılar düzenlenecek ve kimyasal silahlar kullanılmaya başlanacaktır (Arı, 1999: 201).

1984 yılının son harekâtı Mehran bölgesinde devrim muhafızları ve gençlik tugayları tarafından icra edilmiştir. Taarruzun amacı Metnak yükseltisini almaktı. İran taarruzu başarılı olmuş ve Irak kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. 28 Ocak 1985 yılında Irak 1980'den bu yana en büyük operasyonunu başlatmıştır. Bu taarruzun amacı İran saldırısını beklemeden malzeme üstünlüğünü de kullanarak inisiyatifi ele geçirmektir. Ancak bu taarruz İran'ın 11 Mart 1985'te Basra'dan başlattığı Bedir taarruzuna engel olamamıştır. Bedir harekâtına İran'ın stratejisinde yaptığı değişiklikler

yansımıştır. Buna göre cephe taarruzu terk edilerek yerini askeri liderliğin komutasında icra edilen bir harekât almıştır. Çünkü düzenli ordunun daha başarılı olduğu anlaşılmıştır. Düzenli ordu sistemine tekrar dönülerek devrim muhafızları ile ordu arasında yeniden bir teşkilatlanma sağlanmıştır. Bu harekât İran'ın başarısı ile sonuçlanmıştır. Irak kimyasal gaz kullandığından İran geri çekilmek zorunda kalmış ancak Irak ağır kayıplar vermiştir (Saraç, 2000: 24-25).

6 Ocak 1986 yılında Irak Mecnun adasına taarruza başladı. Irak bölgesindeki bu adanın büyük bölümü İran'ın elindeydi. Irak'ın iddiasına göre başarılı bir taarruz olmasına rağmen adanın küçük bir bölümü İran'ın elinde kalmıştır. İran karşı atakla Fao yarımadasına karşı iki yönlü Şafak-8 harekâtını başlattı. Kuzeydeki operasyonun amacı Umm Rasas adasını ve Khorramsar'ın güneyini ele geçirmektir. Bölgede hurma ağaçlarıyla kaplı alanlar ve birkaç köy bulunmaktaydı. Güneydeki harekât ise Siba yakınlarından başladı. İran bu harekât neticesinde Umm Rasas ve Siba'daki köprüleri ele geçirdi. İran başarılar elde etmesine rağmen Irak saldırıları geri püskürtmeyi başarmıştır (Saraç, 2000: 26).

15 Şubat 1986 yılında İran Şafak-9 harekâtını Süleymaniye bölgesinden başlattı. Taarruzun amacı Irak'ın kuzey bölgesinde bulunan Kürtlerle temas geçmektir. Irak kuvvetleri ise bu cephede zayıflardı. Şafak-8'de olduğu gibi İran harekâtın başlarında bazı başarılar elde etmiştir. Güneyde ise İran'ın Siba'dan başlattığı harekât Fao limanına kadar ilerlemiştir. Irak, Fao cephesinin stratejik önemine rağmen İran'ın amfibi²⁴ yeteneğinin bulunmadığını düşünerek bu cepheye fazla önem vermemiştir. İran bölgeyi ele geçirerek Fao'dan Abdullah sahiline doğru Umm Kasr-Basra yolunu kapatmak için ilerlemeye başlamış ve Mamlaha denilen bölgeye kadar ulaşmıştır. Bu noktaya gelindiğinde İran Cumhurbaşkanı Hamaney Bubiyan adasının kullanımının durdurulmasını istemiş ve Irak'ın petrol müşterilerine sevkiyat yapıldığı gerekçesiyle Kuveyt ve Suudi Arabistan'ı uyarmıştır (Saraç, 2000: 27).

İran'ın Fao'ya girmesi Irak üzerinde ciddi bir etki yaptı ve Saddam Hüseyin bir an önce İran'ın geri püskürtülmesi emrini verdi. Bu emir doğrultusunda Irak kuvvetleri üç taraftan Fao'ya bir harekât düzenledi. İran Fao'da savunma yapmak zorunda kaldı. Bu savunma kuzeyde Siba'dan Kor Abdullaha'a kadar uzanıyordu. Irak'ın doğu kanadı ise Şattularap'ın batı tarafını ele geçirmek için güneye doğru taarruza başlamıştır. Ancak Şat yolu İran topçularının elinde olduğu için taarruz çok ileri götürülemedi.

²⁴ Karada, denizde ve havada harekât kabiliyeti olan asker.

Bir önceki yıl Irak kuvvetleri Şat yoluna yeni bir yol yapmışlardı. Böylelikle muhtemel bir saldırıya kısa sürede tepki verilmesi amaçlanmıştı. Ayrıca bu yol Şattularap bölgesinde mevzilenen İran topçularının atış mesafesi alanı dışına denk gelmekteydi. Irak'ın batı kanadı ise Umm-Kasr-Basra yolundan Kor Abdullah'ın kuzey kıyasına ve Mamlaha bölgesinin batısına doğru harekâta başlamış ve yedi gün sürecek olan bu saldırıda çok şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. İran helikopter getirmesine rağmen istediği başarıyı sağlayamamıştır. Ancak 19 Şubat 1986 yılında Irak üç taraftan saldırıya geçtiği Fao'ya taarruzları durdurmuştur. İran'ın Fao'daki başarısı sayısal ve taktik üstünlüğünün kendisinde olmasına, kötü hava koşullarından ve arazi şartlarından Irak'ın etkilenmesine (helikopter ve uçak kullanılamaması) bağlıydı. (Saraç, 2000: 28-29).

23 Şubat 1986'da Saddam Hüseyin cephe ve komutanlıklarda bir takım önemli değişiklikler yaptıktan sonra Irak yeni bir harekâta başladı. Günlerce sürecek olan çatışmalarda Mamlaha bölgesindeki tuz yatakları dolayısıyla arazi şartları çamurla kaplı bir bölgede gerçekleşti. Taarruz 3 Mart'ta durduruldu ve yağmur ve çamura rağmen Irak sadece 6,5 km gibi bir mesafe ilerleyebilmiştir. Tuz yatakları ve çamur kuruyana kadar Irak zırhlı birlik kullanamamıştır (Saraç, 2000: 29).

24 Şubat 1986 yılında İran 1.800 kişilik bir birliğinin Irak tarafından kullanılan kimyasal silahlardan etkilendiğini iddia etse de bu Irak tarafından yalanlanmıştır. Bunun üzerine BM tarafından bir soruşturma yapılmış ve Irak'ın kimyasal silah kullandığı doğrulanmıştır (Saraç, 2000: 30).

İran, Fao yarımadasının güney kısmını ve Kuzey Irak'ta küçük bir alanı kontrolü altında tutmaktaydı. Saddam Hüseyin merkezi konumdaki Mehran'ın²⁵ ele geçirilmesini istemekteydi. Çünkü Bağdat'a en yakın mesafede bulunuyordu. 14 Mayıs 1986 yılında başlatılan taarruzla Mehran'a hâkim olan tepeler ile 160 km'lik Irak toprağı ele geçirildi. Irak yaklaşık altı hafta bu topraklarda kalmıştır. Saddam Hüseyin savaşı İran topraklarına kaydırmak istememesi ve arazi şartlarından dolayı taarruza devam etmemiştir. İran ise karşı bir atakla Mehran'ı ele geçirmek maksadıyla Kerbala-1 adı verilen harekâtı 20 Haziran 1986 yılında başlattı. Çok ciddi çatışmaların yaşandığı bölgeden Irak geri çekilmek zorunda kalmıştır (Saraç, 2000: 30).

Mehra'nın kaybedilmesi ve Fao yarımadasındaki başarısızlık Saddam Hüseyin'i hayal kırıklığına uğratmıştır. Ordunun bu başarısızlıklar sebebiyle morali iyi değildi.

²⁵ İran'ın batısında Bağdat'a yakın bir mesafede bulunan İran şehridir. <https://eksisozluk.com/mehran--1629590> (Erişim Tarihi: 27.03.2018).

Bunun üzerine Saddam Hüseyin İran liderlerine bir mektup göndermiş ve 4 maddeli bir barış planı önermiştir. Buna göre (Saraç, 2000: 34);

- ✓ Tarafların birliklerini kendi sınırlarına çekmesi,
- ✓ Esirlerin değişimi,
- ✓ Hükümetlere karşılıklı saygı ve içişlerine karışmama,
- ✓ Körfezin barış gölü haline dönüştürülmesi,

Humeyni bu maddelere karşı ileri sürdüğü öneriler ise (Saraç, 2000: 35);

- ✓ Uluslararası kuruluşların Irak'ı saldırgan ilan etmesi,
- ✓ Irak'ın 309 milyar dolar tazminat ödemesi,
- ✓ Saddam Hüseyin'in iktidardan düşürülmesi,

Anlaşma sağlanamayınca Irak bazı önlemler almaya başlamıştır. Buna göre üniversite öğrencilerinin ordu eğitim merkezlerine gönderilmesi ve üniversitelerin 1987 yılına kadar kapalı tutulması, kara gücünün 775.000 kişiye çıkarılması, 18 yaşından küçüklerin cepheye gönderilmesinin yasaklanması, halktan oluşan milis güçlerin eğitilmesi. İran ise cepheye gönderdiği 650.000 kişilik kuvvetin büyük bölümü Pasdaran²⁶ ve gençlik örgütü birliklerinden oluşmaktaydı. Savaşın ilk yıllarında mollalar cepheye göndermek için gönüllü bulmakta zorluk çekiyordu. Bunun üzerine bir kampanya başlatılmıştır. Özellikle Pasdarana taviz verilmiştir. Örneğin Pasdaran üyelerine silah taşıma yetkisi verilmesi ordu ile Pasdaran arasındaki mücadeleyi artırmıştır. Ayrıca yaşları 14 ve üstü gençler cepheye gönderilmiş okullarda ve iş yerlerinde çalışan gençlerin kızlar dahil yüzde 15'i eğitime alınmıştır. Savaşın yükünü hafifletmek için kampanyalar yapan İran halktan bağışlar toplamaktaydı. İşçilerden ve memurlardan fedakârlık istenerek ayda bir gün bedava çalışmaları talep edilmiştir. (Saraç, 2000: 35).

İran, 1983 ve 1986 yılında kaybettiği Marmand dağına tekrar ele geçirmek amacıyla çoğunluğu Pasdaran güçleri tarafından oluşturulan ve topçu ile desteklenen üç tugay Kerbelâ-2 harekâtını başlattı. Üç günlük harekât sonucunda İran 12 km'lik bir ilerleme sağlamıştır. Devamında ise Fao'nun güneyindeki bir petrol terminaline Kerbelâ-3 harekâtını başlatarak bölgede bulunan radarın yok edilmesi amaçlanmıştır. 2 Eylül 1987 yılında İran radarı ve petrol platformunu ele geçirerek imha etmiştir (Saraç, 2000: 37).

²⁶ Devrim muhafız ordusu.

İran Meclis Başkanı Rafsancani tarafından başlatılan Kербela-4 harekâtı ile Şattularap bölgesindeki Umm Rasas'a bir çıkarma yapılmıştır. Ancak Irak topçuları İran kuvvetlerine ağır zayıatlar vermiş ve İran geri püskürtülmüştür. Taraflar zayıata ilişkin karşılıklı iddialarda bulunmuştur. Irak, İran'a 90.000 kayıp verdiğini, İran'da 14.000 Iraklı'nın öldürüldüğünü iddia etmiştir. Bu gelişme Irak'ta moralleri yükseltse de Saddam Hüseyin'in savaşın icrasına yönelik yaptığı taktiklere eleştiriler gelmiştir. İran, Irak'ın kimyasal silah kullandığını iddia etmiştir. İran'da da taktik ve stratejiden yoksun saldırılara karşı eleştiriler yükselmeye başlamıştır. 1987 yılının başlarında Kербela-4 harekâtına katılan askerlerden birkaçının hardal gazına maruz kaldıkları için öldükleri açıklandı. Ayrıca ABD ile İran arasında (ABD-Rafsancani) yapılan gizli bir silah satış antlaşması olduğu haberleri ve bunları servis eden kişinin de Mehdi Haşimi olduğu ortaya çıktı. Haşimi'nin amacı Rafsancani'yi gözden düşürerek liderlik mücadelesinde öne geçmekti. Haşimi taraftarları İran yönetimi için, yasa dışı silah ticareti ve belgede sahtecilik gibi iddialar ileri sürmüştür (Saraç, 2000: 38).

İran Kербela-5 harekâtı ile Basra'yı kuşatarak Şattularap'ın doğu kıyısındaki Balık Gölü'ne dayanan Irak savunmasını kırmak ayrıca Kербela ve Necef'in de alınması amaçlanmıştır. İki devletin karşılıklı mücadeleleri sonucunda İran yedi haftada ancak 10 km kadar ilerleyebilmiştir. Bu ilerleme İran tarafından başarı olarak değerlendirilmiştir. Irak 3000 kişi civarında İran ise 2000 kişi kaybetti. Ayrıca İran Ahvaz'da bir basın toplantısı düzenleyerek 1000 kadar Iraklı esiri teşhir etmiştir. Kербela-5 harekâtında İran'ın hava gücündeki zafiyetler belirginleşmiştir. İrangate skandalı ile ABD'den alınan füzeler bir adet Irak uçağı düşürebilmiştir. Irak hava gücü olarak daha üstün niteliktedir. Kербela-5 başarısı İran'ı yeni bir taarruz yapmaya yöneltmiştir. Sumar civarında başlayıp beş gün devam eden Kербela-6 harekâtında İran başarılı olduğunu, Irak ise saldırının geri püskürtüldüğünü iddia etmişlerdir. Taarruz sonunda İran ABD'yi Irak'a silah ve istihbarat sağlamakla suçlamıştır (Saraç, 2000: 40-41).

1987 yılı başında İran'ın süper güç olan devletlere yönelik politikasında değişiklik olmaya başlamıştır. Meclis başkanı Rafsancani'nin İrangate olayına yaklaşımı ABD tarafından olumlu karşılanmaktaydı. Ayrıca ABD Humeyni'nin ölümünden sonraki zamanlarda da rejimin aynen devam edeceğini anlamıştır. Diğer taraftan Sovyet Rusya'da ABD gibi İran'la ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Bunun için İran'da bir dizi askeri tesisler kurmuştu. Suudi Arabistan Körfez savaşının sona erdirilmesi için İran'a dostluk mesajı göndermiştir. Humeyni'nin 1986 yılının Kasım

ayından beri halkın karşısına çıkmaması rahatsızlık oluşmasına sebep olmuştur. Bu arada Tahran'daki liderlik mücadelesi sürmekteydi. Humeyni Azadi stadyumunda binlerce Pasdaran ve diğer gönüllülere kesin zaferin Nevruz Bayramında gelmesi yönünde bir konuşma yapmıştır (Saraç, 2000: 41).

İran kuzey tarafta Hac Omran bölgesinde Kerbela-7 harekâtını başlatmışlardır. İran'ın hedefi stratejik önemi olan Ruwandız vadisindeki arazileri ele geçirmektir. İran kuvvetleri Barzani peşmergeleri ile birlikte 4 bin civarındaydı. Beş gün içinde 30 km ilerlemişlerdir. Kerbela-8 harekâtı ise Nevruz Bayramında zafer beklentileri içinde başlatıldı. Amaç Irak'ın şehirler savaşında yaptığı bombardımanlara karşı misilleme yapmaktır. Çoğunluğu Pasdaran kuvvetlerinden oluşan 35 bin kişilik bir kuvvetin taarruzu neticesinde İran ağır zayıat vererek ancak 1,5 km ilerleyebilmiştir. Kerbela-8 devam ederken Kerbela-9 harekâtı da başlatılmıştır. Kerbela-9 harekâtında devletler ele geçirdikleri bölgelere yönelik açıklamalarını karşılıklı olarak yalanlamışlardır (Saraç, 2000: 43).

Savaşın sonlarına doğru 14 Haziran 1988'de İran, Basra'nın doğusundaki Salamsa'yı ele geçirmek amacıyla bir saldırı yapmıştır. 20 Haziran 1988'de Irak Mehra'yı ele geçirmiştir. Bu şehir son iki senden üç defa el değiştirmiştir. 27 Haziran 1988'de Irak, kuzey bölgesindeki Mawat'yı ele geçirdiğini açıklamıştır. Kürt isyanlarından rahatsız olduğu için bu bölgede Irak kimyasal silah kullanmıştır. 26 Temmuz 1988'de Irak ve Mücahiddin bir taarruz başlatmıştır. Önce Dehloran sonra Kasrı Şirin ele geçirildi. Sonrasında Tahran'a doğru ilerlemeye başlayan Mücahiddin önce Karant akabinde İslimbat'yı işgal ederek İran topraklarında 75 km ilerlemişlerdir. Mücahiddin'in güçlenmesi Tahran'yı korkutmuştur (Saraç, 2000: 44-45).

3.2.2. Deniz Muharebeleri

Irak'ın 1970'li yıllardaki büyümesinde deniz kuvvetlerine çok fazla önem verilmediğinden savaşın başladığı dönemlerde Irak donanması küçük ve körfez hakimiyetini elde edebilecek nitelikte değildir. Bu sebeple Irak donanması, Basra ve Fao yarımadasına saldıran İran gemileriyle kaşı karşıya gelmekten sakınmış ve İran'ın uyguladığı deniz ablukasını kaldırmaya zorlanmışlardır. Ayrıca Irak deniz unsurlarının zayıf olması sebebiyle Hürmüz Boğazı²⁷ ile ilgili İran boğazın açık tutulacağı garantisini

²⁷ Hürmüz Boğazı, Umman Körfezi ile Basra Körfezi arasındadır. Ortadoğu petrolünün %40'ını (ABD, Batı Avrupa ve Çin'e gönderilen petrolün yaklaşık yarısı) bu boğazdan transit geçen gemiler taşır.

vermiş olup, bu garanti batılı devletler tarafından olumlu karşılanmıştır (Saraç, 2000: 49). Hürmüz Boğazı, bölgeden geçen tüm dünya deniz yollarını Basra Körfezi üzerinden bölge ülkelerin ve dünyanın en zengin petrol rezervlerine bağlamaktadır. Böylece Balkanların bir kısmı dahil Türkiye, Kafkaslar, Arabistan Yarımadası, İran ve Irak, Mısır, Sudan, Etopya, Somali, Afganistan, Türkmenistan ve Özbekistan Ortadoğu denen coğrafya içinde birbirine bağlanmaktadır. (Kocaoğlu, 1995: 173).

1984 yılında Irak Tanker Savaşı denilen bir strateji geliştirmiştir. Savaşın ilk başladığı günden beri taraflar birbirlerine ait ticaret gemilerine veya yabancı gemilere saldırı düzenlemişlerdir. İran gemilere karşı ilk saldırısını 7 Ekim 1980 yılında icra etmiştir. Irak ise 21 Mayıs 1981'de buna karşılık vermiştir. Ancak 1984 yılına kadar bu saldırılar sınırlı düzeyde kalmıştır. Tanker savaşı ise önceki saldırılardan farklı bir amaca da hizmet etmekteydi. Irak'ı destekleyen ve yardım eden batılı güçlerin barışçıl bir çözüm bulmaları için dikkatlerini çekmeyi amaçlamıştır. İran Hürmüz Boğazını kapatmaya teşebbüs ederse özellikle batı ve ABD petROLSÜZ kalacağından bu devletlerin sert tedbirler alacağını varsaymıştır. Böylelikle batılı devletler tarafından körfeze müdahale gecikmeyecektir. Irak 1983 yılının sonunda savaşın tansiyonunu yükseltmeyi amaçlamış ancak İran'ın tepkisi sert olmuştur. Meclis Başkanı Haşimi yaptığı açıklamada "İran'ın petrol sevkiyatı durursa bundan sonra dünyada hiçbir ülke körfez petrolü kullanmaya muktedir olamayacaktır." demiştir. Bu açıklama Irak'ın yukarıda bahsettiğimiz varsayımını güçlendirmiştir. ABD ise İran'ı ikaz ederek böyle bir şey yaşanırca duruma müdahale edeceğini açıklamıştır. Bu gelişmeler karşısında Irak gemilerini tansiyonun yükseldiği bölgelerden çekerek 1984 yılının başlarından itibaren Harg adası²⁸ çevresine yöneltti. Böylelikle Harg adasında İran'ın yaptığı petrol ticaretinin sekteye uğratılması planlanmıştır (Saraç, 2000: 23).

Hürmüz Boğazı enerji taşımacılığı açısından alternatifsizdir. Kuveyt, Irak, İran, Suudi Arabistan, Bahreyn, BAE ve Katar ihraç ettikleri petrolü Hürmüz'den uluslararası pazarlara ulaştırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://bilgibogazlar.blogspot.com.tr/p/hurmuz-bogaz.html> (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

²⁸ Harg Adası; Basra Körfezinin kuzeyinde İran'a bağlı küçük adadır. Buşir limanının 55 km kuzeybatısı, İran kıyılarının 25 km batısı ve Hürmüz Boğazının 483 km kuzeybatısında yer alır. 15. yüzyılda Felemenkliler burada bir ticaret merkezi kurdular. Kısa süren Felemenk etkisinin ardından, 1766'da Buşir'in kuzeyindeki küçük İran limanı Bender-i Rig'de üslenmiş olan korsanlar Harg Adasını ele geçirdiler. Bu tarihten sonra adada uzun süre yerleşme kurulmadı. 20. yüzyılda İran'ın petrolden elde ettiği zenginliğe bağlı olarak Harg Adası da önemli bir işleme ve arıtma merkezi durumuna geldi. 1960'larda bir ham petrol yükleme istasyonu olarak gelişti. Dev tankerler zamanla yüklerini Abadan yerine buraya boşaltmaya başladılar. Adadaki yüklenen öteki mallar arasında sülfatlı gübreler, sıvı gaz ve başka petrol ürünleri bulunur. Adadaki petrol yükleme istasyonu İran-Irak Savaşı sırasında ağır hasar gördü. Ayrıntılı bilgi için: https://www.turkcebilgi.com/harg_adas%C4%B1 (Erişim Tarihi: 24.03.2018).

Harita 3. Hürmüz Boğazı²⁹

İrak 1986 yılı içinde İran'ın petrol sevkiyatını engellemek için tanker savaşını sürdürmüştür. Ancak İran rafinerilerin tamiri ve tankerlerin kurtarılması konusunda uzmanlaşmıştır. Saldırlara kısa sürede cevap vererek zayıfatı en aza indirmeyi başarmıştır. 1986 yılındaki tanker savaşları kapsamında yaşanan gelişmeler şu şekildedir (Saraç, 2000: 33):

- ✓ 1 Ocak, Kıbrıs tankerlerinin vurulması,
- ✓ 9 Ocak, İran donanmasının Alman, ABD ve İngiltere gemilerine müdahale etmesi,
- ✓ 19 Ocak, Alman tankerlerinin vurulması,
- ✓ 3 Mart, İran helikopterlerinin Türk tankerlerini vurması,
- ✓ 4 Mayıs, İran helikopterlerinin Suudi Arabistan tankerlerini vurması,
- ✓ İran'ın Irak hava kuvvetlerinin menzili dışında kalan bölgelerde yeni rafineri ve petrol dolum tesisleri inşa etmiştir.

2 Eylül 1986 tarihinden itibaren İran körfezde seyreden gemileri durdurup savaş malzemesi taşıyıp taşımadıklarını kontrol etmeye başlamıştır. Bir Rus gemisinin de

²⁹ <http://akademikperspektif.com/2012/08/15/arap-baharinda-hurmuz-bogazi-degis-en-enerji-politikalari-ve-enerji-hatlari/> (Erişim Tarihi: 14.03.2018)

aranması Rusları tedirgin etmiştir. Ayrıca 23 Eylül'de Abu-Musa adasından havalanan helikopter bir İngiliz gemisini vurmuştur (Saraç, 2000: 34).

Irak, 1987 yılının başında Harg adasına hava saldırısı düzenleyerek tanker savaşlarını sürdürmüştür. Sırrı adasına petrol taşıyan Liberya tankerine, Larak civarındaki başka bir tankere ve bir Yunan tankerine Irak hava kuvvetleri tarafından saldırı düzenlenmiştir. İran ise Kuveyt'ten gelen bir tankere füze atmış ancak füze ateşlenmemiştir. Ayrıca bir İngiliz ve ABD gemisini durdurarak aramışlardır. Yaşanan bu gelişmeler karşısına İngiltere'de bulunan Uluslararası Gemicilik Odası ABD'ye çağrıda bulunarak körfezdeki gemi trafiğinin korunmasını istemiştir. Son iki yıl içinde 180 geminin saldırıya uğradığını iddia etmişlerdir. ABD sözcüsü Carter Doktrini³⁰ gereği boğazın açık tutulduğunu 1986 yılında 98 gemiye bir önceki yılda 47 gemiye saldırı düzenlendiğini açıklamıştır (Saraç, 2000: 39).

3.2.3. Hava Muharebeleri

Yukarda belirtildiği üzere Irak donanmasının güçsüz olması sebebiyle savaşın tırmandırılmasında hava kuvvetlerinin etkisi daha fazla olmuştur. Gerek İran gerekse Irak hava muharebesi konusunda iyi bir sınav verememiştir. Irak çoğunluğu sığınaklarda olan İran uçaklarını bulmada zorlanmış hatta bazı üslere menzili dışında olduğu için ulaşamamıştır. Ayrıca hedeflere karşı sorti yapamayan³¹ ve hedefleri vurma konusunda acemice davranan ehliyetsiz pilotlara sahiptir. İran'ın durumu ise farklı değildi. Hedeflerin seçimi konusunda isabetli değildi ve 1980 sonuna doğru İran 200 uçağının 90'unu kaybetmiş durumdaydı (Saraç, 2000: 50). Ancak İran Irak'a göre daha atik ve daha istekli davranmış buda İran'ın üstün olduğu algısına sebep olmuştur. (Saraç, 2000: 50)

Devletler hava savunma stratejisi çoğunlukla ekonomik değeri yüksek olan tesislere verilmişlerdir. Her iki tarafta manevi değerleri yüksek hedefleri

³⁰ Carter Doktrini (23 Ocak 1980) İran'da Şah rejiminin devrilmesi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgalini gerekçe olarak göstermiştir. Buna göre herhangi bir dış gücün Basra Körfezini kontrol etme girişiminde bulunması, ABD'nin çıkarlarına bir saldırı şeklinde değerlendirilecek ve böyle bir saldırı askeri güç dahil gerekli her türlü aracın kullanılması yoluyla püskürtülecektir. Carter doktrini, Basra Körfezi bölgesinde dost ve müttefik ülkelerin savunulması için daha fazla sorumluk alacağını ve bu doğrultuda askeri harcamaları artıracığını göstermiştir. http://www.orsam.org.tr/files/OA/78/5_info1.pdf (Erişim Tarihi: 29.03.2018).

³¹ Türk Dil Kurumu (TDK) Güncel Türkçe Sözlükte sorti, çıkış (askerlik terimi) olarak ifade edilmiştir. Sorti yapmak ise, uçak bir noktadan kalkıp başka bir noktaya inmek, uçak bir noktaya çeşitli nedenlerle inişe geçip yeniden yükselmek olarak ifade edilmiştir. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5aa907679f6fd4.44758229 (Erişim Tarihi: 14.03.2018)

bombalamaktan kaçınmışlardır (Saraç, 2000: 50). Hava kuvvetleri arasında yaşanan istihbarat zafiyeti savaşa etki etmiştir (Saraç, 2000: 51).

1986 yılında her iki tarafın hava kuvvetlerinin yaptığı hava akını taktik bir anlayış içermiyordu. Sadece birbirlerine karşı bir mücadele içeriyordu. İran sayısal üstünlüğe sahipti. Irak'ın önceliği ise tanker savaşlarıydı. 1986 yılında gerçekleştirilen hava akınları şu şekildedir (Saraç, 2000: 31-32):

- ✓ 29 Ocak Irak hava akınına karşı yapılan Kuzey Irak'taki Ruwandız ve Kulak garnizonlarının İran tarafından bombalanması,
- ✓ 20 Şubat, Irak uçaklarının Ahvaz üzerinde İran'a ait askeri nakliye uçağını düşürmesi sonucunda uçakta aralarında üst düzey askeri ve siyasi temsilcilerinin bulunduğu 40 kişinin ölmesi,
- ✓ 13 Mart, Türkiye sınırı yakınlarındaki Katar köprüsünün Irak uçaklarınca bombalanması,
- ✓ 14 Mayıs, Kuzey Irak'taki Dezful yakınında bir tren istasyonunun İran uçaklarınca bombalanması,
- ✓ 23 Mayıs, Tahran yakınındaki Yarchin silah fabrikasının Irak uçaklarınca bombalanması,
- ✓ 7 Mayıs, Tahran petrol rafinerisinin Irak uçaklarınca bombalanması,
- ✓ 9 Haziran- 2 Temmuz Hameden yakınlarındaki Assad Abad'da bulunan muharebe tesislerinin Irak tarafından bombalanması.
- ✓ 1986 yılının ilk yarısında taraflar askeri ve ekonomik hedeflere saldırı düzenlemişlerdir. 25 Kasım'da Irak 54 uçakla İran'a saldırı düzenlemiş ve 175 kişi bu saldırıda ölmüştür.
- ✓ İran 26 Kasım'da Bağdat'a SCUT-B³² füzesi fırlatmıştır. İran yılsonuna kadar toplam 19 SCUT-B füzesi fırlatmış ve 50 kişinin ölümüne neden olmuştur.
- ✓ 21 Aralık'ta Irak Bankaran'a hava akını icra etmiş ve 80 kişinin ölümüne neden olmuştur.

Baas Kongresinde alınan karar ile zor durumda olan İran ekonomisinin daha da kötü duruma düşürülmesi maksadıyla Irak hava kuvvetlerinin daha etkili kullanılması

³² Soğuk Savaş döneminde Sovyetler tarafından üretilen Scud füzesinin menzili 300 ile 1500 km arasında değişmektedir. Ayrıca biyolojik, kimyasal ve nükleer başlık takmaya uygundur. Scud füzesi dünyadaki en etkili füzelerden birisidir. <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/scud-fuzesi-602> (Erişim Tarihi: 27.03.2018).

konusunda Saddam Hüseyin ikna edilmiştir. Ancak Saddam Hüseyin uçak kaybından korksa da parti kararına uymak zorunda kalmıştır. Bu çerçevede Irak'tan 720 km uzaklıkta bulunan Sırrı petrol terminaline hava taarruzu düzenlenmiştir. Fransız lazer güdümlü mermileri kullanan uçaklar ağır hasar oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu taarruz ile bazı iddialar gündeme gelmiştir. Bu kadar uzun mesafeye bir taarruz düzenlenmesi Irak hava kuvvetlerinin mevcut durumu göz önüne alındığında imkânsız görüldüğünden uçakların körfezin batı kıyılarını takip ederek gittikleri ve Suudi Arabistan ve Bahreyn'de uçakların ikmal yaptıkları iddia edilmiştir. Diğer bir iddia ise Irak'ın envanterindeki uçakların bazılarının ikmal uçağına dönüştürüldüğü ancak bu düzeyde bir teknolojiye Irak'ın sahip olmadığı düşünülmüştür. Bu hava taarruzundan önce Irak'ın çok iyi bir ön keşif yaptığı ortaya çıkmıştır. Çünkü uçaklar İran'a ait uçaksavarlardan kaçınarak görevlerini icra etmişlerdir. Irak bu saldırı ile İran petrol üretimine büyük bir darbe vurmuştur. Irak uzak menzilli benzer bir saldırıyı Larak adasındaki petrol tesislerini bombalayarak yenilemiştir. Irak'ın bu saldırısı uçakların körfez ülkelerinde ikmal yaptığı iddialarını tekrar gündeme getirdi. Mesafe yaklaşık 2500 km idi. İran misilleme olarak Abu Dabi'nin petrol platformuna saldırmış ancak bu hava saldırısının sorumluluğunu daha sonra üstlenerek tazminat ödemeyi kabul etmiştir. (Saraç, 2000: 33-34).

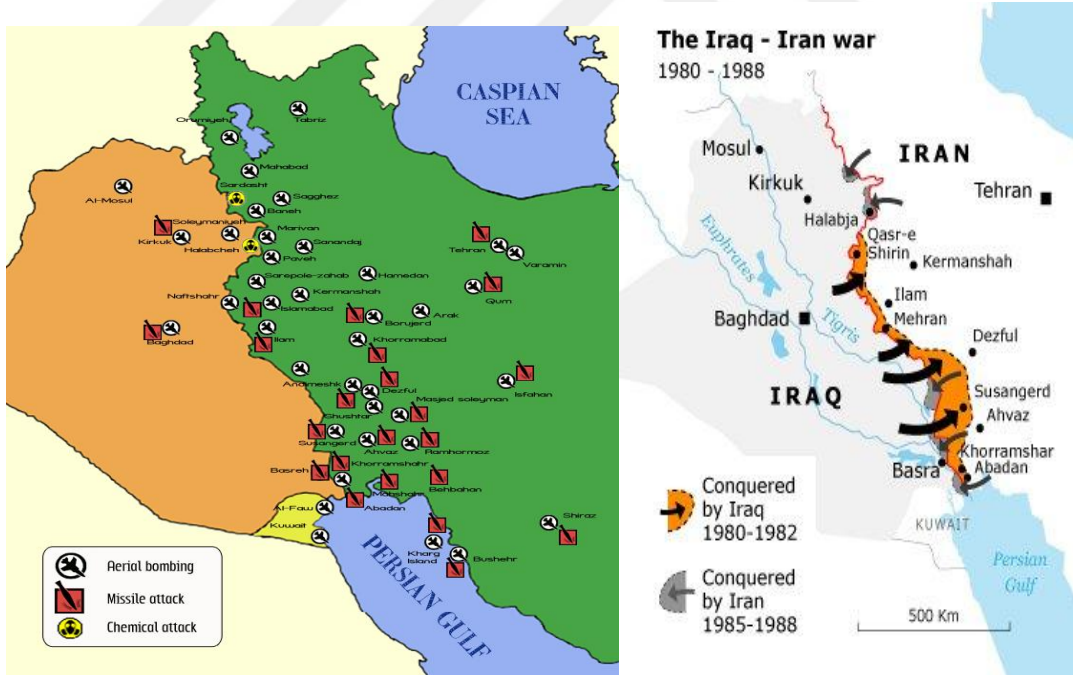
Kerbela-5 harekâtında İran'ın Irak uçağını düşürmesi üzerine Irak şehirlere hava saldırısı düzenlemiştir.³³ İran misli ile karşılık vermiş ve mültecilerin bulunduğu bir milyonun üzerindeki Basra şehrini bombalamıştır. Bu Bağdat'a yapılan füze saldırısından sonra ilkti. Irak bu sefer Tahran'a hava saldırıları düzenlemiş ve Humeyni'nin ikametgâhı taşınmak zorunda kalmıştır. Böylece bir şehirler savaşı yaşanmaya başlanmıştır. Bu saldırılarda Irak Mesut Süleyman'ı ve 17 İran şehrini bombalamıştır. Bu bombardıman arasında birde kız okulu bulunmaktaydı. Hava saldırılarında Irak uçakları uçaksavarlardan korunmak için yüksek fitlerde uçmak zorunda kalmışlardır. Bu yüzden de isabet dereceleri düşük oranda kalmıştır. Irak Tahran'ı dört gün içinde on defa bombalamıştır. Irak bu saldırılarla İran'ı görüşme masasına oturtmak istemekteydi. Bağdat'taki Mücahiddin örgütünün lideri Mesut Recavi'nin ricası üzerine Saddam Hüseyin iki hafta süren şehir savaşını durdurmuştur. İran buna istemeyerek uymuştur (Saraç, 2000: 42).

³³ 1985 yılında İran ve Irak arasında şehirlerin bombalanmaması amacıyla bir anlaşma yapılmıştır (Saraç, 2000: 42).

30 Haziran 1988’de Irak, Güneybatı İran’da bulunan Kangan bölgesinde bir hava taarruzu gerçekleştirmiştir. Büyük bir hasara sebep olmuştur. Irak, bu taarruza devam etseydi İran’a Tanker savaşından daha fazla bir zarar vermiş olacaktı. Bu bölgede rejimin en önemli projeleri bulunmaktaydı. İnşaat aşamasında olan bu projelerin yüzde 85’i bitmek üzereydi (Saraç, 2000: 45).

Sonuç olarak iki devlette koordineli bir hava harekâtından daha çok ufak çapta hava akınları icra etmiştir. Bu akınlardan çoğu bir veya iki uçak tarafından yapılmıştır. Uçakların hava savunma sitemlerinden korunmak için yüksek irtifada bomba bırakması sebebiyle zayıf oranı düşük seviyelerde kalmıştır. 1982 ilkbaharı ve 1984 sonbaharında yaklaşık 40 sortilik saldırıda petrol kompleksi devre dışı bırakılamamıştır (Saraç, 2000: 50). Irak’ta hedef bulma konusunda yetersiz pilotların varlığı harekât etkinliğini düşük düzeyde bırakmıştır. Genelde çok az hava çatışması yaşanmıştır. İran başlangıçta küçük başarılar elde etse de İran hava gücü zaman içinde oluşan malzeme eksikliğine dayanmamıştır (Saraç, 2000: 52-53).

Harita 4. Savaşın Yaşandığı Bölgeler³⁴

³⁴ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:War_of_the_Cities_map.png, <https://fanack.com/iraq-iran-war-1980-1988/iraq-iran-war-was-a-war-of-attrition/> (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

3.3. Savaşın Sona Ermesi ve Sonuçları

1987'nin sonu 1988 yılının başlarında taraflar karşılıklı olarak şehirleri bombaladılar. Irak, İran'ı yenemeyeceğini anladığı için 1988 yılının bahar aylarından itibaren strateji değişikliğe gitmiş ve daha çok taarruzi önlemlere ağırlık vermeye başlamıştır. Ayrıca her iki devlette kimyasal silah kullanmaya başlamışlardır. BM tarafsız ülkelerden gelen teknik kişilere inceleme yaptırmış ve kimyasal kullanıldığı tespit edilmiştir. BMGK kimyasal silah kullanılmaması ve savaşın sonlandırılması için 598 ve 612 sayılı kararları almış ancak taraflar bu kararlara uymamıştır. Irak'ın 1988 Temmuz ayındaki taarruzları ve Mücahiddin'in güçlenmesi İran'ı tedirgin etmiştir. İran yönetimi bu tedirginlik sebebiyle meclisi ve tüm okulları kapatmış, spor müsabakalarını yasaklamıştır.. Halk rejime karşı gösteriler yapmaya başladı. İran yönetimi 18 Temmuz 1988 tarihinde yaptığı ateşkes çağrısını 31 Temmuz 1988 tarihinde de yenileyerek körfezdeki gemilere saldırmaktan vazgeçti ve Irak'a ateşkes için çağrıda bulundu. Akabinde Bağdat Barış Konferansı kapsamında yabancı temsilcilerinde katıldığı toplantılarda BMGK'nin 598 sayılı kararına çerçevesinde ateşkes kararı alındı. Daha sonra Cezayir'de yapılan zirvede Irak, BMGK'nin 598 sayılı kararını kabul etti. Böylece sekiz yıl süren ve kazananı belli olmayan ancak çok ağır kayıpların yaşandığı savaş sona erdi. ABD'nin tahminine göre devletlerin zayıatları Tablo 4 'te görüleceği üzere şu şekildedir (Saraç, 2000: 44-45):

Tablo 4. Savaş Sonrasında Tarafların Kişi Bazlı Kayıpları

	NÜFUS	ÖLÜ	YARALI
İRAK	16 Milyon	120.000	300.000
İRAN	50 Milyon	300.000	450.000

Pehlivan'a göre (2004: 87), savaş Saddam Hüseyin'in tahmininden çok fazlasına mal olmuş ve Saddam, Humeyni'nin kendisini devirmeye yönelik teşebbüs ve tahriklerini durdurmuş ve İran'ın Basra bölgesinde hakimiyet kurma emellerini engellemiştir. Ancak milyona yaklaşan kişinin ölümüne ve her iki ülkenin de özellikle Irak'ın ekonomik yönden çöküşüne neden olmuştur. Tarafların karşılaştığı borç yükü ve savaşın getirdiği tahribat ile Arap ülkelerinin her geçen gün artan petrol gelirleri sayesinde ulaştıkları zenginlik Irak ve bölge ülkeleri arasında çatışmaya sebep olacaktır.

İran-İrak Savaşı, ortak bir sınırın iki ülkeyi düşman ya da rakip yapabileceğini gösteren ve tarihi sorunlar yüzünden başlayan bölgede savaştan sonra yaşanacak olaylar üzerinde etkisi sürecek Ortadoğu'nun yeniden şekillenmesine neden olan bir savaştır. Genel olarak bakıldığında savaş, her iki tarafta da ağır kayıplara yol açmıştır. İki ülke de 1 milyondan fazla insanını kaybetmiş, savaş her ikisi için de yaklaşık olarak 150 milyar dolara mal olmuştur. Ayrıca, iki taraf da silahlanmaya her ay yaklaşık 1 milyon dolar harcadıkları için ekonomik olarak büyük sıkıntılar yaşamışlardır (Carpenter ve Innocent, 2008: 67-82). Hem İran hem de Irak'ın petrol kaynakları ağır zarara uğramış 1981 yılında Irak'ta günde 3,1 milyon varil İran'da ise 1,4 milyon varil petrol üretirken savaş sonunda üretim 600 bin varile düşmüştür (Armaoğlu, 1994: 778).

İran-İrak savaşı Saddam'ın Kuveyt'e olan düşmanlığının daha da artmasına neden olmuştur. Irak bu savaş sırasında 80 milyar dolar borçlanmış olup bu borcun yarısına yakını Kuveyt ve Suudi Arabistan'a aitti. İran-İrak savaşı aynı zamanda Irak'ın Kuveyt'le olan savaşına sebep olan faktörler arasına girmiştir (Armaoğlu, 1994: 879).

Ekonomik zorluklar yaşayan Irak, ekonomik anlamdaki ihtiyaçlarını Körfez ülkelerinden sağlamak istemiş ve bu amaçla Kuveyt'i işgal ederek 1991 Körfez Savaşı'nın çıkmasına yol açmıştır. Buradan hareketle İran-İrak Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelerin Körfez Savaşı'na zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Ayrıca savaş sırasında gelişmiş teknolojiye sahip olmanın ve nükleer enerjinin faydalarını düşünmeye başlayan İran, savaş sonrasında yaşadığı ekonomik bozukluğu, güvenlik endişesi ve petrol üretiminin düşmesi nedeniyle nükleer enerjiye yönelmiştir.³⁵

Türkiye-İran ilişkilerini bozabilecek esas faktör İran'ın hem kendi içindeki hem de dışarıdaki Kürt sorunudur. Bu problemin temeli İran'ın, Bağdat yönetiminin Kuzey Irak'taki Kürtlere olan etkisini azaltmak ve buralarda yaşayan Kürt nüfusu kontrol etme isteğidir. Türkiye'nin en büyük korkusu, Bağdat'ın Kuzey Irak bölgesini kontrol edemeyecek olmasıdır (Olson, 2004: 13). Bu bağlamda savaşın, Türkiye'nin yıllardır başına bela olan PKK terör örgütünü güçlendirdiğini söylemek mümkündür. Savaşın nedenleri içinde de gösterilen İran'ın Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtleri Irak'a karşı kullanması Kürtleri, bu bölgede bağımsızlık yolunda ayaklanmalarına neden olmuştur. Suriye'ye yerleşen Kürtler, İran-İrak Savaşı sırasında boşluktan ve istikrarsızlıktan faydalanarak İran'ın da desteği ile Irak'ın kuzey kamplarına yerleşmişler ve buradan

³⁵ Ali Semin, İran Nükleer Programının Körfez Ülkelerine Etkisi, <http://www.bilgesam.org/incele/1171/-iran-nukleer-programinin-korfez-ulkelerine-etkisi/#.WwiZ2kiFPIU> (Erişim Tarihi: 26.05.2018).

Türkiye içlerine sızarak eylemler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Ortadoğu'daki savaş nedeniyle ortaya çıkan otorite boşluğunu fırsat bilen ve bu fırsattan yararlanarak Arap liderliğini ele geçirmek isteyen Suriye, liderlik için bölgedeki Kürt örgütlerine maddi ve lojistik destek vermiştir. 12 Kasım 1980'de Şam'da Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin yer aldığı ve Bağdat'taki mevcut yönetimi devirmeyi amaçlayan Irak Demokratik Milli Yurtseverler Birliği kurulmuştur. Bu oluşumdan dışlanan Kürdistan Demokrat Partisi ise Kuzey Irak'ta Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Birleşik Sosyalistler Partisi'nin yer aldığı ve Suriye ve İran'ın destek verdiği Demokratik Irak Cephesini oluşturmuşlardır (Akdevelioğlu, 2005: 131).

Ayrıca İran-İrak savaşı esnasında çatışmaların Basra cephesinde yoğunlaşması ile Türkiye her iki ülkenin lojistiğinde ve ticaretinde önemli bir konuma gelmiştir. Irak, savaşın sürdürülmesi için ihtiyaç duyduğu lojistiğin büyük bölümünü Türkiye'den sağlamış, çıkardığı petrolü de Türkiye üzerinden ihraç etmiştir. Bu durum savaşın sona erdiği 1988'e kadar devam etmiştir (Aydın vd. 2007: 110).

İran'ın Devrimi yayma politikası ve bölgedeki güvenlik sorunları özellikle Suudi Arabistan ve Körfez Monarşilerinin İran'ı büyük bir tehdit olarak algılamalarına neden olduğundan Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Umman bir araya gelerek 1981 yılında Basra Körfezindeki ortak ilk güvenlik sistemi olan Körfez İşbirliği Konseyi'ni (KİK) kurmuşlardır (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 61).

Savaşı sonuçlandırılmasında Irak'ı etkileyen dört önemli faktörü Saraç (2000: 51) şu şekilde ifade etmiştir:

- ✓ Suudi Arabistan ve Kuveyt'in Irak'a olan desteğini savaşın kendi bölgelerine sıçrayacak endişesiyle azaltması ve Rusya'nın baskısı,
- ✓ Irak'ın gelecekteki iki devlet arasındaki ilişkileri tamir edilemeyecek boyutlara getirmek istememesi,
- ✓ Irak'ın hava gücünü zayıflatmak istememesi,
- ✓ Şehirlere yapılan İran taarruzu sebebiyle, ulusal moralin etkilenmesi ve hayal kırıklığının yaşanması.

Ayrıca Giritli'ye göre (2011: 17) Irak'ın başarıya ulaşamamasının bir nedeni de İran'ın Irak tarafından beklenmeyen hızla toparlanması ve kardeş Arap ülkelerinden beklediği büyük yardımı ve desteği görememesidir. Bazı askeri uzmanlar Saddam Hüseyin'in İran kuvvetlerine karşı saldırmakta insan kaybını azaltmak için çekingen davrandığını ve Sovyet silahları ile donatılmış ve Sovyet askeri eğitimine tabi tutulmuş

birliklerin savaş alanında başarısız olduklarını son olarak ordu içindeki terfilerin liyakat esaslı değil lidere sadakat göz önüne alınarak yapıldığından ordunun moralinin bozuk olduğunu ileri sürmüşlerdir (Giritli, 2011: 17).

Parçalı etnik yapılar ve heterojen toplum yapısında yaşanan kırılmalıklar liderleri daha otoriter yapmıştır. Aksi takdirde ulusal bütünlük ve merkezi devlet yolunda ilerlemenin çok da mümkün olamayacağı düşünülmektedir. Bunun başarılmasında en önemli faktör ordu ve silahlanmadır. Bir diğer faktör ideolojinin kendisidir. Kabul görmüş resmi ve siyasi ideoloji kendi liderini yaratmada [Humeyni] sorun yaşamayabilir. Ayrıca dış güçler kendi çıkarlarını korumak ve devam ettirebilmek için veya kısa vadeli pragmatik çıkarlar için müttefik olmadığı bazı devlet ve guruplarla ilişkiye girebilmektedir. Ayrıca çıkarları için bölgeye istikrarsızlık getirmeye yönelik her adımı atabilmektedir. Son olarak devletlerarasındaki bölge hâkimiyeti için hırs ekseninde yaşanan rekabet duygusu ve şımartılmış lider profili (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 63-64).

İran- Irak savaşı Araplar arasındaki siyasi tutum farklılığı da gözler önüne sermiştir. İran Devrimi destekleyen Suriye, Cezayir, Lübnan'ın ve desteklemeyen Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'ın tutumları tek bir Arap politikasının gelişmemesine sebep olmuştur. Batı ve ABD'nin bölge üzerindeki politikaları göz önüne alındığında stratejik bir dayanışma hareketi yürütülmesi gerekirken bölge ülkeleri arasında bölünmüşlük söz konusudur. Bu bölünmüşlük Arap Birliğini parçalamak isteyen Siyonizm'in yararına olacak ve Arap-İsrail mücadelesinin artmasına engel olacaktır. Ayrıca yapılan askeri yardımlar ile birlikte bölge ABD ve Batının her zaman müdahalesine olanak sağlayacak bir duruma da gelmiştir (Behlivan, 2006: 201-214).

Ortadoğu bölgesi diğer bölgelerle karşılaştırıldığında öne çıkan en önemli fark Ortadoğu'nun yoğun tarihsel derinliği içinde dinlerin ve mezheplerin daha fazla çatışmaları ve dini temelli terör gruplarının yaygın olmasıdır (Aygül vd., 2013: 121). Ayrıca ekonomik tecrübesizlik, petrolün diğer sanayi, tarım ve üretim faktörlerinin gelişimine engel olmasına neden olmuştur. Yönetici kesimin yanlış çıkar hesapları, sosyal yapıdaki sorunlar halkın ideolojik olarak kapitalist sisteme uzak oluşu ekonomik yapıyı genelde istikrarsız yapmış (Aygül vd., 2013: 144) ve 1979 İran-İrak Savaşı bölgenin ekonomisini süreklilik arz eden bir düşüşe geçirmiştir (Arıdıcı, Başaran ve Kadiri, 2013: 223). Savaşa verilen tepkiler ise farklı olacaktır. İran ve Irak'a, İsrail'e ve Araplara verilen güçlü bir uluslararası destek olmamıştır. Hatta tam tersi her iki devletin

güçlü düşmanları bulunduğundan gerek devletler gerekse uluslararası kurumlar savaşa son vermek için risk almaya ve çaba sarf etmeye gerek duymamışlardır. Bu iki ülke arasındaki savaşta, Arap-İsrail savaşından daha fazla can kaybı meydana gelmiş ve savaş II. Dünya Savaşı'ndan uzun sürmüştür (Lewis, 1995: 461).

Gerek Sovyetler gerekse ABD İran'ın devrim ihracı temelinde yayılcı politikasını durdurmak için fırsat kollamışlardır. Bu fırsatı İran uyguladığı dış politikası ile kendi kendine hazırlamıştır. Devrimi Irak'a yayma hedefi savaşın fitilini ateşleyen unsurlardan birisi olmuştur. Irak, İran'ın sebep olduğu iç karışıklıkları da gerekçe göstererek ABD ve Sovyet Rusya'nın desteğini alarak 22 Eylül 1980'de İran'ı işgal etmiştir. Sekiz yıl süren savaşta bir sonuç elde edilememiş ve BM'nin devreye girmesiyle barış kabul edilmek zorunda kalınmıştır. Savaş sonrasında Irak hem Sovyetler hem de ABD tarafından silahlandırılmıştır. Bir milyondan fazla kayıp yaşasa da Irak ordusu hala Körfez'in en büyük ordusuna sahip durumdaydı. Bu güçlü ordu borçla ve yardımlarla oluşturulmuştu. Ancak savaş sonunda borç yönetimin yapılması gerekiyordu. Borcun ödenmesine ilişkin talepler Irak'ı sıkıntıya sokmaya başlamıştı. Bu problemin çözümü için ve borç yükünden kurtulmanın tek çaresi Kuveyt'in işgali olarak görülmüştür (Arvasi ve Erkan, 2003: 335).

Tablo 5'te görüleceği üzere askeri harcamaların 1975-1985 yılları arasında büyük bir oranda artmıştır. 1970 yılında İran'ın askeri harcamaları 2,7 milyar dolar, Irak'ın askeri harcamaları ise 1,1 milyar dolardır. 1980-1990 yılları arasında yapılan toplam askeri harcamalar ise İran'ın 36,5 milyar dolar olurken Irak'ınki 26,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5. İran ve Irak'ın 1970-1990 Arası Askeri Harcamaları

(Pehlivanoglu, 2004: 191).

Devlet	1970	1975	1980	1985	1990
İran	2,7	18,7	6,7	18,4	11,4
Irak	1,1	3,7	3,9	12,1	10,6

ABD, savaşı İran'ın kaybetmesini istediği için Irak'a savaş süresince askerî yardımın yanı sıra beş milyar dolara varan gıda desteği de sağlamıştır. Bu harcamaların önemli bir bölümünü Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere, bölgedeki diğer petrol zengini Arap ülkeleri karşılamıştır. O kadar ki, Irak kısa sürede ABD'nin dokuzuncu

büyük müşterisi olmuştur. Ayrıca ABD yönetimi aynı zamanda el altından İran'a da silah satmaktan geri durmamıştır.

Ayrıca savaş boyunca Halepçe dahil olmak üzere Irak, 195 kez kimyasal silah kullanmıştır. Saddam İran ve Kürtlere karşı kimyasal silah kullanırken ABD, Irak'ın kimyasal silah endüstrisi kurmasında destek olmuştur. Reagan yönetimi Saddam Hüseyin'in talebi üzerine Irak'ın biyolojik silah endüstrisi kurması konusuna destek vermiştir. (Pehlivanoglu, 2004: 189).

Savaştan sonraki zaman diliminde bölgenin ekonomisi için vazgeçilemez oluşu sebebiyle ABD bölgeden çekilmeye niyeti olmamıştır. Bölge ülkelerinin ortak bölgesel bir kurum geliştirecek kabiliyette olmayışı da ABD'nin bu politikasının geçerliliğini pekiştirmiştir (Kılınç, 2000: 26).

İran-İrak savaşı bölgedeki Suudi Arabistan ve Körfez Arap ülkeleri ile İran arasındaki çatışmayı açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. İran, Hafız Esat yönetimindeki Suriye ve Lübnan'daki Hizbullah ile bağlarını güçlendirmeye başlamış, Körfez Arap ülkeleri ise İran'ın bölgede artan gücünü engellemeye yönelik çaba içine girmişlerdir. Ancak, İran-İrak savaşından sonra meydana gelen ve Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan gelişmeler bölgedeki dengeleri büyük ölçüde değiştirecektir. İran dini lideri Humeyni'nin Saddam Hüseyin'in devrilmesi yönündeki isteği Irak halkı tarafından değil, İran'ı hasım devlet olarak gören ABD tarafından gerçekleştirilecek ve ABD, Irak'taki yönetimi değiştirerek, bölgedeki dengeler içinde İran'a önemli bir avantaj sağlamış olacaktır.³⁶

İran-İrak Savaşı, Irak halkının ekonomik ve sosyal çöküşünün başlangıcını temsil etmiştir. Savaşla birlikte ülkede yürütülen büyük projelerin çoğu durmuş ve Irak'ın bütçe ve rezervleri erimeye başlamıştır. Sonuç olarak savaşın yüksek maliyeti ülkenin genel ekonomik durumda önemli bir gerilemeye sebep olmuştur. İran ile yaşanan savaşın maliyeti Irak'ı iflasın eşiğine getirmiştir (Dağ, 2015: 4-5). Ülkenin kalkınma yılları sayılabilecek 1970'lerde Irak halkına sunulan sosyal hizmetlerde, kalite yönünden bir sıçrama yaşanmış ve tüm kademelerde ücretsiz eğitim verilmiş, eğitimin ilk aşaması zorunlu hale getirilerek okuma yazma kampanyası başlatılmıştı. 1980'lere geldiğinde Irak'ta okuma yazma bilmeyen kimse neredeyse kalmamıştı. Ayrıca birçok yeni üniversite ve bilimsel enstitü kurulmuştu. Yine bu dönemlerde çok sayıda hastane açılmış ve sağlık sigortasının tüm Iraklıları kapsayacak şekilde genişletilmesiyle Irak,

³⁶ <http://www.bilgesam.org/images/IRAK-5-1.pdf> (Erişim Tarihi: 22.04.2018).

sağlık alanında da büyük bir gelişim ve değişim yaşamıştı. Buna bağlı olarak başta bebek ölümleri olmak üzere sağlık sorunları büyük oranda gerilemiş, hastanelerdeki yatak ve görevli doktor oranları yükselmişti. Yoksul ailelere, engellilere ve yaşlılara sunulan sosyal hizmetlerde hızlı bir ilerleme ve gelişme kaydedilmişti. İran savaşı ile birlikte tüm bütçesini savaşa tahsis eden Irak, genel bir duraklama ve gerilime dönemi içine girmiştir. İran-İrak Savaşı sonrasında bir milyona yakın kadın dul ve iki milyona yakın çocuk yetim kalmıştır. Bunun ardından gelen 1990-2003 arasındaki ambargo yıllarında ise Irak'ın uğradığı insani kayıplar çok daha artacaktır (Dağ, 2015: 12).

Ayrıca Irak'ta yaşanan çevre tahribi, altyapı inşaatlarının durması geniş nüfus kitlelerinin göç etmesine sebep olacaktır (Pehlivanoğlu, 2004: 189).

İran yönetimine karşı sesler savaşın uzun sürmesiyle ve uluslararası alanda yaşanan yalnızlık ile orantılı şekilde yükselmeye başlamıştır. Humeyni'nin din adına sorgusuz bir şekilde yaptığı tutuklamalar ve idamlar sebebiyle bir Şii Diktatörlüğü kurulduğu iddia edilmiştir. Ancak Şah'ı devirmek için birleşenler yeni kurulacak siyasi yapının nasıl olacağına yönelik bir uzlaşma sağlayamamışlardır. Bu gelişmelere ek olarak sürekli artan işsizlik ve enflasyon İran'ı Irak'a benzer şekilde bir kaynama ve patlama noktasına sürüklemiştir (Giritli, 2011: 16).

İran-İrak Savaşı Türkiye'ye, bölgede ve uluslararası alanda özellikle soğuk savaştan sonra daha etkin bir rol oynamasına fırsat verecektir. Türkiye, Ortadoğu'da etkili olmak isteyen İsrail'e karşı, Araplarla ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini yeniden gözden geçirme imkânı bulacak aynı zamanda Batı ve ABD'nin bölgedeki stratejik konumda bulunan askeri üstlerini ve stratejik hedeflerini korumak dışında kendisine herhangi bir yardımı olmayacağını anlayacaktır. Çünkü ABD'nin bölgedeki temel amacı milli bir devletin kurulmasını engelleme üzerine kurulmuştur. Ayrıca gerek İsrail'in gerek se ABD'nin politikaları, Türkiye, İran ve Arap ülkelerini müşterek hareket etme noktasında birleştirecektir (Behlivan, 2006: 201-214).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SAVAŞ SIRASINDA DEVLETLERİN POLİTİKALARI

4.1. Arap Devletlerinin Politikaları

4.1.1. Suudi Arabistan'ın Politikası

İran-İrak savaşı bir yerde, İran'ın çevrelenmesinde yarar gören Körfez ülkeleri başta olmak üzere, Irak'ın Arap devletleri ile ilişkilerinin gelişmesine yol açmış ve bu çerçevede Irak'ın savaş kapasitesi, Irak'ı bir tehdit olarak gören bu devletler tarafından savaş boyunca sürekli bir şekilde desteklenmiştir. Irak'a yardım eden Arap devletleri, savaşla birlikte Humeyni rejiminin ülkeleri üzerindeki etkilerinden bu şekilde kurtulacakları düşüncesinden hareket etmişlerdir (Arı, 2007/a: 411).

İran devriminin tehdidinde en fazla maruz kalan ülkelerin başında Suudi Arabistan gelmektedir. Bu sebeple savaş boyunca Irak'a önemli ölçüde destek sağlamıştır. Suudi Arabistan'ın Kuveyt'le birlikte yaptığı yardımın toplam miktarının 50 milyar doları geçtiği tahmin edilmektedir. Ayrıca bu devletler günde 350 bin varil petrolü karşılıksız olarak Irak'a bırakmışlardır (Arı, 1999: 206).

Suudi Arabistan'ın Irak'a desteğinin altında yatan bir neden de petrol trafiğinin sürmesinde çıkarı olmasıydı (Sander, 2007: 562).

Suudi Arabistan, finansal desteğin yanı sıra Irak'a önemli miktarda lojistik destek de sağlamıştır. Bu yardım büyük bir gizlilik içinde yürütülmeye çalışılmış olmakla birlikte savaşın daha başında Suudi Arabistan, Kızıl Deniz'deki üç limanını Irak'a tahsis etmiştir. Bütün bunlar yine de ABD'nin bilgisi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca AWACS'lar yardımıyla elde edilen bilgiler anında Irak'a aktarılmıştır (Arı, 1999: 206).

Suudi Arabistan daha çok siyasal amaçların sınırlı tutulduğu kısa süreli bir savaştan yana idi. Çünkü böyle bir savaşın hem tırmanma ihtimali daha düşük olabilir hem de Körfez'deki güç dengesini bozması daha kolay önlenebilirdi (Arı, 1999: 206). Savaş ilerleyip de Irak'ın başı daralmaya başlayınca para bakımından hemen Irak'ın yanında yer almışlardır (Armaoğlu, 1994: 32). Durum böyle olunca Riyad, Bağdat ve Amman arasında toplantılar yapılmıştır. 1981 Ocağında itibaren Suud Limanlarından Irak'a silah sevkine başlanmıştır. Suudi Arabistan'ın öncülüğünde KİK kurulmuştur (Arı, 1999: 207).

Suudi Arabistan Irak'ı desteklemek amacıyla Suriye toprakları boyunca geçen Irak petrol boru hatlarının tekrar açılması için Suriye'ye 2 milyar dolar para teklif etmiş, fakat Suriye bu teklifi reddetmiştir. Bu durum Suudileri maliyeti 2 milyar doları bulan, 1986 yılında inşası biten yeni bir petrol boru hattı inşa etmeye mecbur etmiştir (Behlivan, 2006: 205).

Irak'ın durumu 1982 yılında kötüleşmeye başlayınca, Suudi Arabistan İran'a savaşı durdurması için 50 milyar dolar teklif etmiş, fakat İran 150 milyar dolar istemiştir (Ersin, 2003: 215).

Bununla beraber Körfez ülkeleri gibi Suudi Arabistan da ne Irak'ın ne de İran'ın savaştan güçlenmiş bir şekilde çıkararak bölgede egemen güç haline gelmesini istememişlerdir. Bu nedenle Suudi Arabistan'ın İran'la ilişkilerine bakıldığında düz bir çizgide seyretmediği ve zaman zaman İran'la ilişki kurmanın yollarını aradıkları dikkati çekmektedir (Arı, 1999: 207).

4.1.2. Kuveyt'in Politikası

Savaş sırasında Irak'a en güçlü desteği veren ülkelerin başında Kuveyt gelmekteydi. Kuveyt, savaş ilerleyip de Irak'ın başı daralmaya başlayınca para bakımından hemen Irak'ın yardımına koşmuştur (Armaoğlu, 1994: 32).

İran'ı geleneksel anlamda Irak karşısında bir denge unsuru olarak gören Kuveyt, özellikle İran devriminin beraberinde getirdiği ideolojik ve etnik nedenlerle bir tehdit unsuru olarak gördükleri İran karşısında Irak'a savaş boyunca önemli ölçüde destek sağlamıştır. Kuveyt, Suudi Arabistan'la birlikte finansal desteğin yanında Irak'a önemli miktarda lojistik destek de sağlamıştır (Arı, 2007/b: 552).

1980 Eylül'ünde İran-Irak savaşının çıkması ve bundan önce de İran'ın devrim ihracı çabaları Körfez ülkelerine, yani Körfez monarşilerini bir iş birliğine ve saflarını sıklaştırmaya itmiştir.

İran-Irak savaşının çıkmasından dört ay sonra başta Kuveyt olmak üzere Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Katar ve Umman arasında, Körfez İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Konsey üyeleri Irak'ı desteklemişlerdir. Körfez monarşileri Sünni, İran ise Şii'dir. Bu durum gözden uzak tutulmamalıdır (Armaoğlu, 1994: 33).

Kuveyt de diğer Körfez ülkeleri gibi ne İran'ın ne de Irak'ın savaştan güçlenerek çıkmasını istememiştir. Irak'a verilen destek İran Devriminden Humeyni'den duyulan

endişeden kaynaklanmaktaydı. Çünkü bu devletler Irak'a ve Baas rejimini pek güvenmiyorlardı. Bu nedenle Kuveyt'in İran'la ilişkilerine bakıldığında süreklilik arz ettiği ve Kuveyt'in zaman zaman İran'la ilişki kurmanın yollarını aradığı gözlenmektedir (Arı, 1999: 207).

4.1.3. Ürdün'ün Politikası

Irak'ı destekleyen ülkelerin başında Ürdün gelmektedir. Ürdün'ün Irak'ı desteklemesinin temel nedeni, Suriye ile ilişkilerinin iyi olmaması ve Humeyni'den duyulan endişeydi. Ürdün'ün Irak'a verdiği destek iki grupta özetlenebilir. Ürdün bir taraftan Kızıl Deniz'e açılan Akabe limanını deniz taşımacılığı için Irak'a tahsis ederek bu yolla Güney Yemen'den ve Etiyopya'dan gelen yardımların bu devlete ulaştırılmasını sağlarken, diğer taraftan hem Irak'a diplomatik destek vermekte hem de Arap ülkelerinden gönüllülerin Irak ordusuna katılmalarını teşvik etmekteydi. Ayrıca Ürdün, hava sahasının Irak tarafından kullanılmasına izin vermiştir (Arı, 2007/a: 413).

Ürdün'ün Irak'ı destekleyenler arasında yer alması Suriye ilişkilerini gerginleştirmiştir. Çünkü Suriye kesinlikle İran'ı desteklemiştir (Armaoğlu, 1994: 779). Ürdün'ün Irak'a verdiği desteği daha iyi anlayabilmek için bu devletin belli başlı limanları olan Basra, Umm Kasr ve Faw'ın İran sınırına yakın olmasından dolayı kullanılamaz halde olduklarını dikkate almak gerekir (Arı, 1999: 208).

Kendini de Monarşik devlet olan Ürdün bir anlamda Irak ile Arap Monarşileri arasındaki diplomatik boşluğu doldurarak köprü işlevi görmüştür. Gerçekten Arap devletleriyle Irak arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde Ürdün önemli bir fonksiyonu yerine getirmiştir (Arı, 1999: 208).

4.1.4. Mısır'ın Politikası

Irak'ı savaş sırasında destekleyen bir başka devlette Mısır olmuştur. Mısır, Irak'a yaklaşımında çok yönlü beklentiler içerisindeydi. Sedat'ın ölmesi Irak ve Arap dünyası ile kopmuş olan bağların tekrar kurulması için iyi bir fırsat olarak görülüyordu. Ayrıca Hüsnü Mübarek, Irak'a yapacağı yardımın diğer Arap devletleriyle ilişkilerinin düzelmesine yardım edeceğini düşünmekteydi (Arı, 2007/b: 553).

Mısır'ın Irak'a yardımı iki şekilde olmuştur. Mısır uzun süredir SSCB'den silah alan bir ülke olduğundan, Irak'ın kullanabileceği silahlara sahipti ve bu konuda önemli

ölçüde destek sağlıyordu. Mısır o dönemde Irak'a büyük miktarda silah ve patlayıcı madde sattı (Orhan, 2000: 192).

Mısır'ın ilk dört-beş yıl içerisinde Irak'a sattığı silahın değeri 1 milyar doların üstündeydi. Buna rağmen iki ülke arasındaki siyasal, askeri ve ticari ilişkiler 1983 Temmuzuna kadar istenilen düzeye ulaşmamıştır. Diğer taraftan Mısır, Irak'a insan gücü olarak da yardımda bulunmuştur. Bu bağlamda 15.000'den fazla Mısırlı, gönüllü olarak Irak ordusunda yer almıştır. Ayrıca Irak'ta çalışmakta olan 1,5 milyon dolayındaki Mısırlı da Irak'ın savaş gücüne önemli katkılar sağlamıştır. Buna karşılık Irak da Mısır'ın Arap Birliği'ne tekrar dönmesi için yardım sözü vermiştir.

Nitekim 1987'de Amman'da yapılan Arap Birliği zirvesinde bu gerçekleşmiş ve 13 Kasım 1987'de Mısır'la ilişkiler tekrar kurulmuştur (Arı, 2007/a: 414).

Bu savaştan Mısır kazançlı çıkmıştır. Mısır, Irak'ı desteklemek ile birlikte Arap dünyasındaki bölünmelere aktif olarak katılmamış, çatışmaların dışında kalan Mısır'ın tesiri ve prestiji artmıştır (Armaoğlu, 1994: 779).

4.1.5. Suriye'nin Politikası

Suriye, savaş sırasında İran'ı destekleyen ülkelerin başında gelmektedir. Bölge ve dünya ülkelerinin neredeyse tamamıyla istikrarsız ve inişli çıkışlı ilişkiler yaşayan İran'ın Suriye ile ilişkileri 1979 İslam devriminden sonra istikrarlı bir seyir izlemiştir. İki ülke liderlerine göre ilişkiler çok boyutlu ve sağlıklı bir gelişim göstermiştir. Savaş sırasında Suriye'nin tutumu İran-Suriye ilişkilerini önemli ölçüde geliştirmiştir. Saddam Hüseyin'in İran-Irak savaşını bir İran-Arap savaşına dönüştürmek istemesini, Suriye'nin bu savaşta İran'ı desteklemesi engellemiştir (Keskin, 2008: 32).

Suriye ve İran arasındaki yakınlaşmanın temelinde, Humeyni ve Hafız Esad'ın Saddam'a karşı duydukları nefretin etkisi oldukça büyük olmuştur. Ayrıca Suriye, Lübnan ile ilgili politikalarında Humeyni'den destek sözü almıştır. Bunun dışında Irak ve Suriye Baas Partileri arasındaki mücadele ve bu iki ülke arasındaki sorunlar Suriye'nin savaşta İran'ı desteklemesine neden olmuştur. Bu nedenlerden dolayı Tahran ve Şam arasındaki ideolojik farklılıklara rağmen birlikte hareket etmişlerdir (Arı, 1999: 209).

Suriye ile İran arasında 13 ve 16 Mart 1982 tarihlerinde biri on yıl süreli ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini, diğeri ise petrol satışını öngören iki anlaşma imzalanmıştır. Buna göre İran Suriye'ye günde 20.000 varil petrolü karşılıksız veriyor,

10.000 varili normal fiyattan ve 10.000 varili de OPEC'in belirlediği tavanın altında bir fiyattan vermiştir (Orhan, 2000: 191).

İran'ın anlaşmalarda Suriye'ye bu kadar cömert davranmasının sebebi, bu ülkeden silah almak zorunda olmasıdır. Bu çerçevede iki ülke arasında 1982'de silah satılmasını öngören gizli bir anlaşma yapılmış ve İran bu yolla Suriye'den istediği birçok silahı elde etmiştir (Arı, 1999: 209).

Ayrıca Suriye, 8 Nisan'da sınırlarını kapatmış, 10 Nisan'da Kerkük-Banyas boru hattından petrol akışını durdurmuş. 18 Nisan'da da diplomatik ilişkilerini kestiğini açıklamıştır. Aynı gün içinde açıklama yapan Suriye Başbakan Yardımcısı Velid Hamdun, Bağdat rejiminin yıkılması için Irak halkına yardım sözü vermiştir (Orhan, 2000: 191). Bölge devletlerinden Suriye'nin yanı sıra Libya, Cezayir ve F.K.Ö.'de İran'ın en büyük destekçileri olmuştur (Arı, 1999: 209).

4.2. Diğer Devletlerin Politikaları

4.2.1. Türkiye'nin Politikası

Türkiye savaşın başından itibaren aktif tarafsızlık politikası gütmüştür. Yani tarafsızlığını ileri sürüp her iki komşudan da uzak durmamış, aksine her ikisi ile de yakın münasebetler içinde olmuştur (Armaoğlu, 1994: 33).

İran İslam devriminden korkan Türkiye, İran'ın zayıf kalmasını, bölgesel ve yarışmacı bir rol oynamaya gücü olmasını arzulamış, fakat önemli siyasi ve ekonomik yararlar elde edebilmek için savaşan iki komşuya karşı savaşta tarafsız bir politika sürdürmüştür (Behlivan, 2006: 206). Türkiye İran Devriminden sonraki dönemde Tahran ile ilişkilerinde tarafsız, yapıcı ve barışçı bir politika izlemek istemiş ancak pek sonuç alamamıştır. Humeyni ile birlikte batı karşıtı İslami radikal grupların yükselişini önlemeye çalışmıştır. Türkiye'nin İran'dan gelen bu tehdit algılaması kapsamı PKK ve Kuzey Irak'taki Kürt grupların desteklenmesi sebebiyle farklı bir boyut kazanacaktır (Pehlivanoğlu, 2004: 86).

Siyasi alanda da ilişkiler dostça devam etmiş, savaş boyunca Türkiye kesin tarafsızlık gütmüş, özellikle Irak'ın yakınmasını gerektirecek hiçbir harekette bulunmamıştır. Savaş boyunca her türlü tüketim maddelerinin Irak'a gönderilmesi Irak için büyük bir avantaj olmuştur (Soysal, 2000: 242).

Türkiye, Irak petrolünün topraklarından geçmesi, İran ve Irak'ın Türkiye'ye yönelmesi sonucu sınırlarına ve limanlarına muhtelif ticari eşyanın girmesiyle ticari

faaliyetlerin artmasından yararlanmışır (Behlivan, 2006: 206). 1980'li yılların ilk yarısında Irak Türkiye'nin dış ticaretinde 1 milyar doları aşan yıllık ithalatı ile Almanya'dan sonra ikinci sırayı almıştır (Soysal, 2000: 242).

Türkiye bu dönemde ithal ettiği yıllık yaklaşık 20 milyon ton petrolün yarısından fazlasını Irak'tan sağlamış, ayrıca bu yumurtalık boru hattından yılda 300 milyon dolar geçiş ücreti almıştır (Soysal, 2000: 242). Bu dönem de Türkiye'nin İran'la da ticaret hacmi yükselmiş ve 1980 yılında 85 milyon dolar olan hacim 1983 yılında 1 milyar 800 milyon dolara çıkmıştır (Behlivan, 2006: 206). Türkiye'nin İran Devrimine ve özellikle İran-Irak Savaşı'na rağmen İran'la ilişkilerini devam ettirmesinin sebeplerinden biri de iki ülke arasındaki ticaret hacminin artmasıydı. Türkiye'de yapılan 1980 darbesiyle ele alınan politikalar özelleştirme ve liberal ağırlıklı politikalar olması sermaye birikimini gerektiriyordu ve bu doğrultuda İran'la yapılan ticaret gelir kaynaklarının artırılması anlamına gelmekteydi. 1980'den 1985'e kadarki dönemde ticaret, 1 milyar dolardan 2,5 milyar dolara çıkmıştır. Endüstri için sermaye biriktirmeye çalışılan dönemlerde ülkeler rejim ve yönetimlerine karşı herhangi bir tehdit oluşmadığı sürece dış savaşlara karışmamaya özen gösterirler. Bu bağlamda Türkiye'nin sermaye birikimi için var olan ihtiyaç İran'dan gelecek tehditlerden daha büyük bir durumdaydı (Olson, 2004: 12).

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'nin her iki tarafa eşit muamelesi savaş sırasında bu iki ülke ile olan ticaret hacmini milyarlarca dolara çıkarmıştır. Hâlbuki savaştan önce Türkiye'nin bu ülkelerle ticaret hacmi, petrolün dışında birkaç yüz milyonu geçmemekteydi (Armaoğlu, 1994: 33).

Her iki tarafında Türkiye'yi kendi taraflarına çekme çabalarını başarısızlığına rağmen Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikası her iki tarafıda hoşnut etmiştir. Bu yüzden İran ve Irak, savaşa rağmen sürdürdükleri diplomatik münasebetlerini 1987 Temmuz'unda kesince, her ikisi de menfaatlerinin korunmasını Türkiye'nin Tahran ve Bağdat büyükelçiliklerine tevdi etmişlerdir (Armaoğlu, 1994: 32).

Savaş sırasında, özellikle 1986'dan sonra, Irak'ın kuzeyinde Kürt isyanları artmıştır. Irak bu isyanı çok kanlı bir biçimde bastırınca 1988 Ağustos ve Eylül'ünde 70 bin kadar Iraklı Kürt Türkiye'ye sığınmış, Türkiye de bunları barındırmak için elinden geleni yapmıştır (Soysal, 2000: 242).

TBMM'nin 17.10.1985 tarihli 18 inci birleşimine³⁷ ilişkin Tutanak Dergisi (TBMM Tutanak Dergisi/a, 1985: 519-520) incelendiğinde, İzmir Milletvekili Şükrü ŞARDAĞ tarafından Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'na hitaben sözlü olarak cevaplandırmasını talep ettiği soruya ve verilen cevaba bakılması Türkiye tarafından yürütülen politikanın anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Milletvekili, “İran- Irak arasındaki kardeş savaşını sona erdirmeye daha etkin rol oynayabilmemiz, sınırımızda sürdürülen bu ateş çemberinden iki kardeş milleti kurtarma çabalarını hızlandırmamız mümkün müdür?” şeklinde bir soru yöneltmiştir. Dışişleri Bakanı soruyu cevaplandırmak üzere kürsüye gelerek şu şekilde cevap vermiştir:

“(…) Değerli milletvekilleri, Türkiye'nin dostu ve komşusu iki Müslüman ülke arasında 6'ncı yılına giren kardeş kavgasından büyük bir endişe ve üzüntü duyulmaktadır. Bilindiği gibi biz bu savaş karşısında titiz bir tarafsızlık politikası izlemekteyiz. Bu tarafsızlığımız, sadece ülkemizin yüksek menfaatlerini korumak bakımından değil, bölgesinde ve dünyada barışı şiar edinmiş olan Türkiye'nin, İslam ülkeleriyle ilişkileri bakımından da çok önemlidir. Bilindiği gibi, Türkiye, savaşın sona erdirilmesi için sarf edilen çok taraflı çabalara aktif şekilde katılmakta, ayrıca ikili girişimlerde de bulunmaktadır. İslam Barış Konferansı çerçevesinde kurulmuş olan barış komitesinin çalışmalarına olumlu katkılarda bulunuyoruz. Son olarak, komitenin 12-14 Eylül tarihlerinde Cidde'de yapılan 8 inci toplantısına benim başkanlığında bir heyet ile katıldık, öte yandan, tarafsızlığımızın icaplarını hassasiyetle yerine getirirken, iyi ilişkilerimizden yararlanmak suretiyle gerek İranlı gerek Iraklı dostlarımıza, bize güvenlerinden cesaret alarak her düzeyde çok samimî telkinlerde bulduk. Türkiye'nin bu iyi niyetli telkinlerinin zaman içinde etkisini göstereceğini umuyoruz. Ancak, savaşın sona erdirilmesi üzerinde yoğunlaşan çabalarımız bugüne kadar maalesef bir sonuç vermemiş olup, yakın bir gelecek için de pek iyimser olmadığımızı söyleyebilirim. Bununla beraber, hükümetimiz, genel barış ve güvenlik için büyük bir tehdit teşkil eden bu savaşın sona erdirilmesi için çabalarını bıkmadan sürdürmeye kararlıdır.”

Yine TBMM'nin 19.09.1985 tarihli 6'ncı birleşimine³⁸ ilişkin Tutanak Dergisi (TBMM Tutanak Dergisi/b, 1985: 74-76) incelendiğinde, Dışişleri Bakanı Vahit

³⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c019/tbmm17019018.pdf> (Erişim Tarihi: 11.04.2018).

³⁸ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c019/tbmm17019006.pdf> (Erişim Tarihi: 11.04.2018).

Halefoğlu 12-14 Eylül 1985 tarihleri arasında Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde toplanan İslam Barış Komitesi ile ilgili Genel Kurula verdiği bilgiler Şu Şekildedir:

“(...) Dost ve komŐu İnan ile Irak arasında 5 yılı aŐkın bir zamandan beri devam eden, bŐyŐk can kaybına ve maddi zarara yol ačan bu savaŐın sona erdirilmesi ve her iki tarafın rızasıyla adil ve kalıcı bir barışın sağlanması için TŐrkiye gerek ikili dŐzeyde gerek İslam Barış Komitesi çerçevesinde ciddî gayret gŐstermektedir. İnan'la Irak arasında barışın sağlanması çabalarına yardımcı olmak amacıyla İslam Konferansı bŐnyesinde kurulan ve 7 Őlke ile (...) katıldılar. Toplantıda, Komitenin bugŐne kadar yaptığı temas ve çalıŐmalar gŐzden geçirildi; İnan ve Irak'ın tutumları değerlendirildi. Barış Komitesinin bundan sonra yapacağı giriŐimler etraflı olarak mŐzakere edildi. (...) Deđerli milletvekilleri Barış Komitesinin bu toplantısında edinilen genel izlenim, komŐularımız ve dostlarımız İnan ile Irak arasında kalıcı bir barışa yol açaacak ortak zeminin maalesef henŐz mevcut olmadığıdır. Bu vesileyle toplantıda her iki Őlkenin de Barış Komitesi ile daha yakın bir iŐbirliđi içine girmeleri lŐzumu mŐŐterek bir temenni olarak İfade edilmiŐtir. Barış Komitesinin çabalarının baŐarıya ulaŐması tabiatıyla tarafların yapıcı bir yaklaŐımla konuya eğilmelerine ve Komite ile iŐbirliđinde bulunmaya arzulu olmalarına bağlıdır. Temennimiz, bŐyŐk ıstıraplara yol ačan ve bŐlge gŐvenliđi ve istikrarı açısından endiŐe verici geliŐmelere sebep olan bu savaŐın bir an Őnce sona erdirilmesidir. (...)”

TBMM'nin 12.06.1984 tarihli 77'nci birleŐimine³⁹ ilişkin Tutanak Dergisi (TBMM Tutanak Dergisi/c, 1984: 282-285) incelendiğinde, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun TŐrkiye'nin tarafsızlık politikasına ilişkin konuŐmasındaki satır baŐları Şu Şekildedir:

“(...) TŐrkiye'nin dost ve komŐularımız olan İnan- Irak arasındaki savaşta titizlikle sŐrdŐrdŐđŐ tarafsızlık politikasıdır. İki İslam Őlkesi arasındaki bu savaşı sona erdirmek için sarf ettiğimiz çabaları burada sıralamaya imkân yoktur. Diğer taraftan, tarafsızlığımızın yararlarını da izaha gerek gŐrmŐyorum. Bu tarafsızlığımız sadece memleketimizin aği menfaatlerini korumak için değerdir. BÖlgesinde ve dŐnyada barışı Şiar edinmiş olan TŐrkiye'nin tarihî ve kŐltŐrel bağları içinde olduğu İslam milletleriyle ilişkileri bakımından da çok Önemlidir. Esasen, coğrafî konumu itibariyle de

³⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c004/tbmm17004077.pdf> (Erişim Tarihi: 11.04.2018).

Türkiye'nin başka türlü davranması düşünülemez. Bütün bunlar gerek Milletimiz gerek dünya kamuoyu tarafından gayet iyi bilinmekte ve takdir edilmektedir.”

İran-İrak Savaşında Türkiye'nin her iki komşu ülkeyle mesafeli ve dengeli politikası dünya diplomasi tarihinde çok sık rastlanmayacak bir durumdur. Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği İran'ın Irak'ta bulunan menfaatlerini; Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği İran'ın Irak'taki menfaatlerini korumakla görevlendirilmiştir. Savaşan iki ülkenin aynı devletten kendi menfaatlerini karşı taraf nezdinde korunmasını istemesi pek sık karşılaşılabilecek bir örnek değildir. Bu bağlamda bu durum, iki tarafın da Türkiye'ye olan güvenini göstermiştir. Türkiye sadece bu savaşta değil genel anlamda Ortadoğu'daki gelişmelerde temkinli davranmış ve çözümün NATO çerçevesinde aranmasını savunmuştur (Pehlivanoğlu, 2004: 87).

1990 yılından sonra Türkiye'nin Ortadoğu'yu algılamasında meydana gelen gelişmeler Ortadoğu politikasının değişmesine sebep olmuştur. Ortadoğu politikası güvenlik eksenini çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır. 1950 yılında Sovyet tehdidinin engellenmesinde aktif rol üstlenmiş, 1970'den sonra Arap Devletleri ile İsrail arasında denge politikası gütmüştür (Aygül vd., 2013: 121).

1980'lerle beraber Başbakan ve Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Turgut Özal Ortadoğu bölgesinde aktif bir politika uygulanmasını istemiştir. Özellikle Körfez Krizi'nde ortaya çıkan fırsatları değerlendirmeye yönelik adımlar atmıştır. Bu yaklaşım tarzı istenen sonuca ulaşmada pek yararlı olmadığı gibi örneğin Kürt sorunu gibi bir meselenin beynelmilel bir mesele olmasına sebep olmuştur (Aygül vd., 2013: 121).

İran-İrak savaşı esnasında oluşan ve Körfez Krizi ile büyüyen Kuzey Irak bölgesindeki sorunlar Türkiye için Soğuk Savaş döneminden Soğuk Savaş sonrası döneme aktarılan en önemli sorun başlıklarından biri haline gelmiştir (Davutoğlu, 2008: 141.)

4.2.2. Amerika Birleşik Devletleri'nin Politikası

Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin Ortadoğu politikasını dayandığı temeller: petrol kaynakları üzerindeki denetim ve petrol ticaretinin kesintisiz bir şekilde işlemesi⁴⁰, radikal İslam'ın etkilerinin kontrol edilmesi, İran ve Irak'ın çevrelenmesi, bölgede kitle imha silahlarının engellenmesi ve İsrail'in güvenliğinin garanti altına

⁴⁰ ABD'nin gözünde Ortadoğu kesinlikle riske edilmeyecek ve devamlı kontrol altında tutulması gereken bir petrol kuyusu olarak görülmektedir (Aygül vd., 2013: 143).

alınmasıdır (Uzgel, 2001: 254). Bu hedefler ile İran ve Irak'ın güçsüz bırakılması ve bölgesel barışın sağlanması arasında önemli bir ilişki vardır. İran ve Irak'ın güçsüz olması bölgesel barışa hizmet edecek bir faktördür (Kılınç, 2000: 16). ABD KİK üyelerinin İran ve Irak tehditlerine karşı silahlandırarak oluşabilecek muhtemel risklerin önüne geçmeyi hedeflemiştir (Kılınç, 2000: 16). ABD geliştirdiği ikili çevreleme politikası ile zaman içinde (1993-2001) İran ve Irak'a baskı uygulayarak uluslararası sistemin bir parçası haline getirmek isteyecektir (Uzgel, 2001: 269-270). Ayrıca İran ve Irak'ı Soğuk Savaş döneminin aksine birbirine karşı kullanmaktan vazgeçtiği görülecektir (Aygül vd., 2013: 121).

ABD, savaşın başlarından itibaren tarafsız kalmayı ve İran ile Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını esas alan bir tutum içinde bulunmuştur (Ersin, 2003: 114). Amerika, İran-Irak savaşına, Afganistan'ı işgal etmiş olan Sovyet Rusya'nın bu savaştan yararlanarak Hürmüz Boğazı'na da egemen olması ihtimali göz önünde bulundurarak bu açıdan bakmaktaydı (Armaoğlu, 1994: 36).

ABD'nin savaş sırasındaki politikası, savaşın başlaması ve teknolojik destek dönemi, İran'a karşı askeri operasyonlar ve Irak'a askeri destek dönemi, Basra Körfezi'nde ABD'nin İran'ın askeri ve sivil hedeflerine saldırı konumunu alması şeklinde gelişmiştir (Erkmen, 2000: 203).

ABD, savaşın başında kesin bir tavır almaktan ziyade beklemeyi tercih ederken bir taraftan da Suudi Arabistan ve Umman başta olmak üzere bölgedeki çıkarlarını koruma gereği duyuyordu. Bu doğrultuda Amerikan yönetimi, Suudi Arabistan'a bölgedeki ABD uçak gemisinden F-14 ve F-15 uçakları göndermiştir. ABD'de bölgeye silah göndermeye devam ederken Suudi Arabistan'a AWACS'ları göndermiştir (Arı, 2007/b: 555).

Irak, ABD'yi yanına almak için ne gerekirse yapmak isteyen bir tutum içine girmiştir. Ancak ABD'nin doğrudan veya dolaylı olarak her iki ülkeye de silah sevkinin sürdürdüğü konusunda çeşitli iddialar o dönemde basında yer almıştır. Hem ABD hem de Sovyet Rusya savaşının başında tarafsız kalma konusunda görüş birliğine varmış olmalarına rağmen, farklı nedenlerle de olsa Irak'a karşı İran yanlısı bir tutum içinde görünmüşlerdir (Arı, 1999: 211).

ABD'nin İran'a yaklaşmasının nedeni Irak'ın çoğunluğu Arap olan Kürdistan bölgesini işgal edecek özelliğe kavuşturması durumunda bunun İran'daki diğer etnik gruplar tarafından taklit edilmesinden, dolayısıyla İran'ın parçalanmasından duyduğu

endişeydi. Çünkü bölünmüş bir İran şüphesiz ABD'den ziyade Sovyetlerin işine gelirdi (Arı, 1999: 212). Ayrıca Amerika'nın Kürt guruplar ile ittifak yapması ve bunları silahlandırması ayrıca İran'da rejim muhalifi olan Halkın Mücahitleri Örgütü'nü desteklemesi ABD'ye karşı ve ülke içindeki Kürtlere karşı İran rejiminin güvenlik kaygıları duymasına sebep olmuştur (Arvasi ve Özsalgır, 2003: 47).

Savaş Irak'taki ABD pozisyonunu güçlendirirken, diğer yandan ABD'nin Körfezdeki diğer Arap ülkeleriyle ilişkilerini de geliştiriyordu. ABD tipik bir şekilde Sovyet tehdidini kullanarak, körfezdeki askeri bağlantılar için duyduğu arzuyu ve bölgede kullanmayı amaçladığı güçlerindeki artışı meşrulaştırdı. ABD Savunma Bakanlığı Harold Brown'un açıkladığı gibi asıl amacın, üçüncü dünyadaki karışıklığı ABD'nin işine gelmeyeceği ve Ortadoğu'dan gelen petrol akışının korunması olduğudur (Arı, 1999: 212).

1980 Ekim'inde bir açıklama yapan ABD Dışişleri Bakanı Edmund Muskle, Irak'ın İran'ı işgal etmesi karşısında tarafsız kalmayacaklarını açıklarken, Başkan Carter'da güçlü bir İran'ın bölgedeki güç dengesi açısından gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. Bundan dolayı ABD, rehiner krizine rağmen bu dönemde İran'a dolaylı yoldan silah vermeyi sürdürmüştür (Shalom, 1990). ABD yöneticilerine göre, bu ülkelerde feodalizm tasfiye edilecek ve kapitalizm geliştirilecekse, burjuva milliyetçiler düzenlerini sürdürebilmek için haklı denetim altında tutmalı, kapitalizmin doğasına aykırı eşitlikçi beklenti ve özlemleri özendirmemeli, özel girişimciliğe ve beynelmilel sermayeyle organik ilişkilere dayalı, uluslararası kapitalizme ekonomik, politik ve askeri bakımlardan eklemlenmiş bir yapı kuralıydılar (Gerger, 2006: 49).

İran-Kontra veya İrangate skandalı, Ronald Reagan yönetimi sırasında Kasım 1986'da ortaya çıkan politik bir skandaldır. ABD'nin İran'a silah satması ve gelirlerin yasa dışı bir şekilde Nikaragua'da yönetimi devirmeye çalışan anti-komünist gurupları desteklemek için kullanılmasıdır. Skandalla ilişkili belgelerin Reagan yönetimi tarafından imha edildiği iddia edilmektedir. ABD ve İran arasında silah ve askeri malzeme satışı için resmi olmayan görüşmeleri 1986 Kasım'da Lübnan'da yayın yapan yerel bir dergi tarafından ortaya çıkarılmış, skandalın büyümesi üzerine Reagan bir açıklama yaparak bu olayın varlığını yalanlamıştır. Ancak bir hafta sonra yeni bir

açıklama yaparak İran'a silah satışı yapıldığını doğrulamış fakat bunun rehinelere kurtarılması amacıyla yönelik olarak yapılmadığını söylemiştir.⁴¹

ABD İran'ın 1982'de savaşın yönünü kendi lehine çevirmesi üzerine tutumunu değiştirmiştir. ABD kesin tavrını belli ederek tarafsız tutumunu terk etmiş ve Irak'ı açıktan desteklemeye başlamıştır. Savaştan İran'ın galip gelerek Irak'ta da kendi güdümünde bir Şii İslam Cumhuriyeti kurulmasını sağlaması, yalnız bölgenin jeopolitik yapısının önemli değişiklik olarak kalmayacak, dünya finans çevrelerini de etkileyecekti. Irak'ın mevcut petrol yatakları İran'ın rezervleri ile birlikte düşünüldüğünde Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük rezerve sahip olacaktı. Ayrıca İran'ın savaşta galip gelerek Irak'ı işgal etmesi durumunda başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere Irak'ın ABD ve Batılı devletlere olan savaşta dolayı borçlarını İran'ın ödemekten kaçınabileceği ve böyle bir durumun dünya finans sistemini alt üst edebileceği olanağı da söz konusuydu (Arı, 2007/a: 419).

ABD yönetimi 1982 Haziran'ında aldığı gizli kararlarla Irak'a yardım için ne gerekiyorsa yapılmasını kararlaştırmıştır. Böylece Irak'a silah ve teçhizat satışının önü açılmıştır. Amerikan yönetimi savaş sonuna kadar Irak'a 5 milyar dolarlık ekonomik yardımda bulunmuştur. ABD yönetimi sadece Irak'a silah satmakla kalmamış, özellikle 1982'den itibaren savaşın yönetiminde ve taktik anlayışına da önemli ölçüde destek sağlamıştır (Arı, 2007/a: 420-421).

ABD'li politikacılar 1986 yılına kadar ki süreçte İran'daki pozisyonlarını korumak için ülkeye gizlice silah ve istihbarat sağlamışlardır. İran-Irak savaşında tarafsız olduğunu ilan eden ABD'nin herhangi bir tarafa silah satması uygun olmayacaktı ancak ABD müttefikleri savaşan tarafların silah ve teçhizat stoklarını yenilemişlerdir. Bu kapsamda İsrail, çok miktardaki ABD yapımı silahı İran'a sevk etmiştir.⁴² ABD, 1985 başından itibaren bir kısmı İsrail aracılığıyla dolaylı bir biçimde bir kısmı doğrudan olmak üzere İran'a sattığı silahlar sayesinde 1986'da harekete geçen İran yönetimi Irak tarafından işgal edilen Faw yarımadasını tekrar geri almayı başarmıştır. Ayrıca ABD yönetimi her iki taraf da istihbarat yardımı yapmış, aslında istihbari bilgileri taraflara çarpıtarak vermiştir. ABD'nin asıl amacı taraflardan birinin

⁴¹ https://ipfs.io/ipfs/Qme2sLfe9ZMdiuWsEtajWMDzx6B7VbjzpSC2VWhtB6GoB1/wiki/%C4%B0ran-Kontra_skandal%C4%B1.html (Erişim Tarihi: 28.03.2018).

⁴² Z Magazine'de Şubat 1990'da yayınlanan "Amerika Birleşik Devletleri ve Körfez Savaşı" adlı makalenin dipnotlandırılmış versiyonundan alınan ve Stephan Shalom'un gözden geçirilmiş bir versiyonu "Imperial Alibis" adlı kitabında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için; <http://www.bgst.org/dunya-temel-metinler/abd-ve-iran-irak-savasi> (Erişim Tarihi: 22.04.2018).

savaşı kazanarak bölgenin denetimini ele geçirmesini engelleyerek kendi etkinliğini artıracak ve İsrail'in güvenliğine zarar vermeyecek bir yapının oluşmasını sağlamaktı. ABD'nin ikili oynadığının ortaya çıkması üzerine, durumu telafi etmeye çalışan Amerikan yönetimi bu olaydan sonra İran karşısında Irak'a daha fazla destek vermeye başlamıştır (Arı, 2007/a: 422). İran 1987'de Kuveyt gemilerine saldırılarını arttırdınca ABD, bu gemilere kendi bayrağının çekilmesine izin vermiş ve gemilere yapılan saldırıların kendisine yapılacağını ilan etmiştir. Körfezdeki deniz varlığını arttıran ABD, 1987 ve 1988'de İran gemilerine karşı doğrudan saldırıda da bulunmuştur (Cleveland, 2008: 463).

Aslında, ABD'nin savaşa yönelik politikası genel olarak, Batı'ya petrol akışının devamını sağlamak, bölgenin Sovyet nüfusuna girmesini engellemek, İran'ın bölge ülkelerine yönelik devrim ihracına ve bunun sonucunda ortaya çıkabilecek olası karışıklıklara engel olmak ve savaşı sonlandırmaya çalışmak şeklinde olmuştur.

Özet olarak ABD dâhil süper güçlerin hepsi savaşın taraflardan birinin mutlak galibiyeti sonuçlanmasını bölgedeki çıkarların nedeni ile istememekteydi. Çünkü bölgedeki güç dengesinin savaştan önceki durumuyla sürmesi bütün devletlerin çıkarına idi.

4.2.3. Sovyetler Birliği'nin Politikası

Sovyetler Birliği, İran-Irak arasında belli bir rol oynayarak Basra körfezinde etkili olmaya çalıştı. Önceleri silah ve araç gereç yardımı yaparken Afganistan sorunu nedeniyle İran'a yaklaştı. Bu ise, daha önceki tarihlerde belli bir düzeyde bulunan Sovyet-İrak ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi (Ersin, 2003: 114).

Sovyetler Birliği, İran İslam devriminin, İran'a komşu olan Sovyetler içerisindeki Müslüman cumhuriyetleri etkilenmesinden korktuğu için devrime karşı muhafazakâr korumacı bir tavır takınmıştır. İran-Irak savaşının patlak vermesi, soğuk savaş döneminin gerilediği bir döneme ve bu dönemin, komünist bloğu ülkeleri arasında meydana getirdiği değişim dönemine rastlanmıştır. Devrim, bölgedeki ülkeler açısından bir çalışma alanı idi. Bu, bölge ülkeleri arasında önemli ve etkin bir rol edinme konusunda İran'a önemli ufuklar açacak bir şeydi. Bu durum Sovyetlerin savaştan kaçınması anlamına geliyordu (Behlivan, 2006: 205).

Sovyetler Birliği'nin İnan-İrak savaşındaki politikasını iki açıdan değerlendirmek gerekir. Birincisi; Sovyetler-İnan münasebetleri, ikincisi, savaşın körfeze gelmesi ile Amerika'nın Körfez'de fiili bir kontrol kurması! (Armaoğlu, 1994: 34).

Sovyetler Birliği savaşın başında tam bir ikileme karşı karşıya kalmıştır. Moskova bir taraftan İnan'daki yeni rejimin Amerikan karşıtı olmasından yararlanarak bu devleti kazanmaya çalışırken, diğer taraftan bağımsız bir politika izleme eğiliminde olan ve bu doğrultuda Arap dünyasında ve özellikle Körfez bölgesinde egemen güç olmak isteyen Irak'ın tutumunu desteklemeyi kendi çıkarlarına aykırı görmekteydi. Sovyetler Birliği bu durumda savaşın başında tarafsız kalmayı tercih etmiştir. 25 Eylül 1980 de ABD ve Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanları bir araya gelmiş ve savaşta her iki devletin tarafsız kalması konusunda söz vermişlerdir (Arı, 1999: 210).

Sovyetler Birliği'nin anlaşmalara rağmen, Irak'a silah transferini durdurmuş ve 1980 sonlarına doğru da bu devletin geleneksel düşmanı olan Suriye ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır.

Moskova ile şam arasındaki bu anlaşma Irak tarafından Moskova'nın İnan tarafına kaydığının bir işareti olarak algılanmıştır. Diğer taraftan Sovyetler İnan'a askeri, ekonomik ve teknik yardım teklifinde bulunarak, Rehineler Krizi sırasında BM yaptırımlarına karşı çıkararak, ticareti artırarak, ABD'nin ekonomik ambargo uygulaması kararına karşı çıkararak kendisi açısından stratejik bakımdan oldukça önemli olan İnan'ı kazanmaya ve bu devletle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (Arı, 1999: 210).

1982 Temmuz'unda İnan'ın savaşta Irak karşısında üstünlüğü ele geçirmesi üzere Sovyetler Birliği Irak'a tekrar silah sevkiyatına başlamıştır. Sovyetler İnan'ın Irak'ı yenerek savaşta galip gelmesinin bölgedeki güç dengesini bozacağını düşünerek tutumunu değiştirmiştir (Arı, 2007/a: 417). Ayrıca İnan'ın Afganistan'da mücahitlere yardım etmesi ve özellikle 1983'de İnan'ın Tudeh adlı komünist partisini kapatması da Sovyet Rusya ile İnan arasındaki ilişkileri bozmuştur (Armaoğlu, 1994: 34).

1983 yılından itibaren savaşın Körfez'e intikal etmesi ve Amerika'nın da Körfez'deki faaliyetlerini giderek endişelendirmiştir. Bu sebeple Amerika-İnan ilişkilerinin gerginleşmeye başladığı dönemde, 1986 şubat'ında bir Sovyet heyeti Tahran'ı ziyaret etmiştir. Bir yandan Sovyetler Birliği İnan-İrak savaşında belirli bir rol oynamaya çalışırken, İnan'ın da Sovyet faktörünü kullanmak istediği açıkça görülmektedir (Armaoğlu, 1994: 34).

Sovyetler Birliği de ABD ve diğer ÷lkeler gibi savaşın tarafların herhangi birinin mutlak üstünlüğü ile sonuçlanmasına karşı idi. Çünkü bölgedeki güç dengesinin savaştan önceki durumuyla devam etmesi devletlerin ortak çıkarıydı.

4.2.4. Avrupa ÷lkelerinin Politikaları

Avrupa ÷lkeleri savaş karşısında tarafsız kalmayı esas almıştır (Ersin, 2003: 114). Bununla birlikte, hemen hemen bütün Avrupa Topluluğu üyeleri Irak'a daha sempatik bakmışlardır. Özellikle savaşa bulaşmamaya özen göstermişlerdir (Armaoğlu, 1994: 33).

Avrupa ÷lkelerinin bu tutumunda özellikle iki faktör rol oynamıştır. Birincisi, İran'daki İslami radikalizm, İslami taassup, bağnazlık hareketidir. Özellikle İran'ın ve Humeyni rejiminin daha ilk günden itibaren Körfez'e devrim ihracı çabaları, Avrupa ÷lkeleri (Özellikle Avrupa Topluluğu üyeleri için) karanlık ihtimalleri ortaya çıkarmıştır. Batı Avrupa için ilerici olarak gör÷len Saddam Hüseyin'in başarısı İran'a karşı arzu edilmekteydi. İkincisi, Avrupa ÷lkelerinin petrol ihtiyacının yarısına yakınına karşılayan Körfez bölgesiydi. Daha ilk günden batıya karşı düşmanca duygularla hareket eden İran'ın körfeze egemen olması, Batı'nın esas enerji kaynağının İran'ın kontrolü altına girmesi demek olurdu (Armaoğlu, 1994: 34). Irak'ın İran'a karşı kullandığı kimyasal silahların hammaddesi genellikle Batı Alman malıdır (Armaoğlu, 1994: 34). Ayrıca Fransa, Irak ordusuna bu ÷lkedeki çıkarlarını korumak için Mirage jetleri ile Exoset füzeleriyle super Etendard savaş uçakları satmıştır. ABD ve SSCB haricinde İngiltere ve Fransa savaşta Irak'ı desteklemişlerdir. Bu destek silah satışı, askeri danışmanlık ve istihbarat paylaşımını kapsamıştır. Görünürde Fransa, Almanya ve Rusya ana silah satıcısı gibi görünse de ABD ve özellikle İngiltere Irak'a çok miktarda silah ve askeri yardım sağlamıştır (Pehlivanoğlu, 2004: 189).

Osmanlı devletinden kalan coğrafyayı paylaşmak üzere I. Dünya savaşından sonra Fransa, İngiltere ile beraber Ortadoğu coğrafyasını 18 Ocak 1919'da Paris'te ve Nisan 1920 yılında San Remo konferansında kâğıt üzerinde bölüş÷lmüştü. Suriye ve Anadolu'nun Çukurova bölümü ile Antep, Urfa ve Maraş bölümleri Fransa'ya verilirken, Irak ise İngiltere'ye kâğıt üzerinde verilmişti. Fransa Birinci dünya savaşından beri Ortadoğu coğrafyası üzerinde etkili olmak ve imtiyaz elde etmek için mevcut olan yönetimlerle iyi ilişkiler geliştirmiş varlığını Ortadoğu'da devam ettirmiştir. General de Gaulle tarafından "Fransa'nın Arap Politikası" olarak tanımlanan

Fransa'nın Ortadoğu Politikasının temel dayanaklarını, Arap dünyası liderleri ile dostane ilişkiler, Fransız diplomasinin desteklediği etkinlikler ve iki kutuplu uluslararası sistemin süper güçleri arasındaki dengeden yararlanarak, ABD'nin hegemonik etkisini kırma yönündeki politikaları oluşturmaktaydı (Musaoğlu, 2008: 485). Ortadoğu politikasında Fransa'nın Arap ülkelerinden yana olmasının nedenleri başında petrol ihtiyacını bu coğrafyadan sağlarken; kendi ürettiği malları Ortadoğu ülkelerine satma politikasını ön planda tutmuştur. Fransa, Irak-İran savaşından önce 1970'li yıllarda Irak ile ticari ilişkileri iyi durumdaydı. Fransa, Ortadoğu'nun yeraltı kaynaklarından yararlanmak adına yıllarca denge politikasını benimsemiştir. Fransa, geleneksel Arap politikasında Ortadoğu'daki çatışmalarda statükonun korunması yönünde değişmeyen bir yaklaşıma sahip olmuştur. Genel olarak Irak ile ilişkilerini de bu çerçevede yürütmüştür. İran-İrak savaşında Irak'ın laik Baas yönetimini, İran'ın "İslamist yayılmacılığına" tercih ederek Irak'ı desteklemiştir (Musaoğlu, 2008: 493).

1970'li yıllarda Avrupa dışındaki ülkeler içerisinde İran, Batı Almanya ile ticaret hacmine göre ABD'den sonra ikinci sırada gelmekteydi. Bu durum 1979 İran devrimine kadar devam etmişti. Devrim sonrasındaki Humeyni rejimi diğer Batılı devletlerden farklı olarak Alman şirketlerine İran'da faaliyet gösterebilmesine için izin vermişti. 1980-1983 yıllarında ticaret hacmi 2,8 milyar Alman markından, 7,7 milyar Alman markına kadar artış göstermişti. 1988'de İran-İrak arasında ateşkes anlaşmasının sağlanmasında da Batı Almanya arabulucu olmuştur (İsmayilov, 2015: 2).

İtalya, İkinci Dünya Savaşı etkilerinden göreceli olarak uzak ancak Soğuk Savaş'ın derinleşen süreçlerinde çatışma bölgelerine, orta ölçekteki bir ülke olarak (kendi toprakları dışında) ilk defa birlik göndermiştir. ABD, İngiltere, Fransa ve Hollanda ile birlikte, birliklerini 1981'de İran-İrak Savaşı için planlanan ateşkesi gözlemek için Körfez'e; 1981'de Sina'ya (deniz gücü olarak); 1984'te Kızıl Deniz'e (mayınları temizlemek için) konuşlandırmıştır (Yavaş, 2017: 120). İtalya ise helikopter satışı ve askeri teçhizat satışını Irak'a yapmıştır.

İngiltere, Irak'a radar sistemleri, Hawk jeti, askeri mühimmat satışını gerçekleştirmiştir. Soğuk savaş döneminde iki kutuplu dünyada ABD'nin desteklediği Irak devleti ile Sovyet Rusya'nın desteklediği İran'a sürekli silah yardımı aleni yapılmaktaydı. İran-İrak Savaşı devam ettiği süre zarfında silah sanayisini elinde tutan batılı ülkeler, sürekli iki savaşı devlete silah satışını yapmış, karşılığında petrol ve yeraltı kaynaklarını elde etmiştir. Bu durum savaşın yıllarca sürmesine neden olmuştur.

Portekiz'den, Irak devleti aleni silah satın alımı yaptığı gibi, İran devleti de aracı ülkeler sayesinde silah satın alımını gerçekleştirmiştir.

SONUÇ

Ortadoğu coğrafyasının yakın geçmişinde ortaya çıkan en önemli gelişmelerden birisi, hiç şüphesiz İran-Irak Savaşı'dır. Bu gelişmenin daha iyi anlaşılması öncelikle savaşın başlamasına etki eden sebepler üzerinde bir analiz yapılmasını gerektirmektedir. Bu analizin taraf devletlere bakan yönünde, İran ve Irak'ın kendi tarihsel süreçleri içinde edindiği gerek devlet yönetimine gerekse toplumsal, sosyal ve dini hayata ilişkin reflekslerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Bu devletlerin bulunduğu coğrafyanın geçmişten günümüze yaşadığı kırılmalar da göz önüne alındığında birbirini tetikleyen ve iç içe geçmiş birçok gelişmenin varlığından söz edebiliriz. Bahse konu topraklar Ortadoğu olduğunda çok fazla aktörün sahada olduğu da bilinmelidir. Bölgenin jeostratejik konumu ve yeraltı zenginlikleri emperyalist çıkar guruplarının ilgisini her zaman cezbetmiştir. Ayrıca din ve inanış yönünden kutsal sayılan yerleri içinde barındıran Ortadoğu, bu özelliği dolayısıyla da din ve inanış eksenli bir mücadelenin merkezi de olmuştur. Toplumsal ve etnik yapı bağlamında çeşitlilik arz etmesi bölgede yaşanan gelişmelere etki eden diğer bir husustur. Görüldüğü üzere Ortadoğu merkezli yaşanan gelişmelere ilişkin yapılacak değerlendirmelerde konunun çok boyutlu ele alınması varılacak sonucun isabet derecesini artıracaktır.

Tarafların tüm imkânlarını galibiyet üzerine seferber ettiği ve sekiz yıl sürecek olan savaşın maalesef kazananı olmamıştır. Kaybedeni her zaman ki gibi Ortadoğu coğrafyası ve bu coğrafyanın mayası, birleştirici unsuru "birlik olma" fikridir. Toplumsal yaşantı açısından aralarında hemen hemen bir farkın olmadığı hatta birbirlerine ait ve benzer hususları içlerinde barındıran bu iki devlet, sekiz yıl boyunca boks maçına çıkmış gibi birbirlerini yumruklamışlardır. Yara alan taraf büyük bir hırsla yeniden saldırmış, diğer taraf yeni saldırılar için fırsat kollamıştır. Sonuç olarak 1 milyon insanın ölümüyle ve 150 milyar dolarlık kayıpla savaş sona erdirilmiştir.

1970'lerin başlarında ortaya çıkan gelişmeler bölgenin stratejik yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. İran Devrimi bu değişikliklerin başında gelmektedir. Devrimin ortaya çıkışında 1973 petrol krizi ve arkasından meydana gelen gelişmeler önemli rol oynamıştır. İran'da Şah'ın devrilmesi ve yerine Humeyni rejiminin gelmesi bölgedeki dengeleri ve ülkelerin politikalarını da değiştirmiştir. Humeyni'nin Şii rejimi, bölgede %90'ı Şii olan bir ülkede meydana gelmesi bölgedeki ülkeleri de tehdit etmiştir. Devrim komşu devlet Irak'ta da özellikle Şii nüfusun yoğun olduğu Necef,

Kerbela ve Bağdat'ta önemli hareketliliklere neden olmuştur. Bu bölgelerde yer yer ayaklanmalar olmuştur. Irak, nüfusun yaklaşık %60'ı Şii olan bir ülkedir. Böyle bir durumda Saddam rejimi için İran'daki değişikliğin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Humeyni rejimi Irak'taki Şiileri sürekli desteklemiş ve Saddam rejiminin yıkılarak yerine İran benzeri bir sistemin getirilmesini amaçlamıştır. Irak, İran rejiminin bu tehlikesine ve tehdidine karşın İran'daki devrimin etkilerini azaltmak, 1975 Cezayir antlaşması ile İran'a bırakılan toprakları geri almak için İran'ın Huzistan bölgesindeki Arapların özgürlüklerini kazanmalarına yardımcı olmak istemiştir.

İran-Irak savaşı öncesi bölgede Sovyetler Birliği ve ABD'nin politikaları da savaşın çıkmasında önemli faktörlerdendir. 1970'lerin ortalarında meydana gelen gelişmeler Sovyetlerin Körfez politikasına yeni boyutlar kazandırmıştır. Politikanın amacı, batının bölgedeki etkinliğini sınırlamak, Sovyetler Birliği'nin güvenliğini tehdit edecek bir süper gücün ortaya çıkmasına engel olarak bölgedeki dengelerin bozulmasına izin vermemek şeklinde olmuştur.

ABD'nin bölgeye yönelik savaş öncesi politikasında önceliğin ekonomik çıkarlar olduğu görülmektedir. Çünkü ABD ve Batılı ülkeler petrol ihtiyaçlarının %70'ini bölgeden karşılamaktaydılar. Ayrıca, İran Devrimi de ABD için, diğer bölge devletlerini etkilemesi bakımından önemli bir olgu olarak ortaya çıkmıştır.

İran-Irak savaşı bölgede güvenlik sorunlarını da ortaya çıkarmıştır. Savaş boyunca, İran'ın tehdidine maruz kalan ülkeler elbette Körfez ülkeleri olmuştur. Aynı zamanda İran'ın devrim ihracı politikasından endişe duyan Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Umman'dan oluşan altı Körfez ülkesi 1981'de Körfez İşbirliği Konseyini kurmuşlardır. Bu ülkelerden Suudi Arabistan ve Kuveyt savaş boyunca Irak'a finansal destekle birlikte önemli miktarda lojistik destek sağlamışlardır. Ürdün ve Mısır, Irak'ı destekleyen diğer ülkeler olmuşlardır. Bu ülkelerin endişesi Humeyni rejiminin bölgeye hâkimiyeti korkusu olmuştur. Ayrıca Ürdün'ün Suriye ile ilişkilerinin iyi olmaması, Mısır'ın da Arap devletleri ile ilişkilerini düzeltme isteği Irak'ı desteklemelerinde önemli etkenler olmuştur.

Savaş sırasında İran'ı destekleyen ülkelerin başında Suriye gelmiştir. Bunun sebebi, Hafız Esad'ın Saddam'a karşı duyduğu nefrettir. Ayrıca Lübnan sorununda Hafız Esad'ın Humeyni'den destek sözü alması da Suriye'nin İran'ı desteklemesi açısından önemlidir.

Türkiye savaş boyunca aktif tarafsızlık politikası izlemiştir. Ancak tarafsızlığını ileri sürerek her iki ülkeden de uzak durmamış aksine her ikisi ile de yakın ilişkiler içinde olmuştur. Savaş boyunca Türkiye'nin her iki ülke ile de ticaret hacmi oldukça artmıştır. Türkiye-İrak ekonomik ilişkileri Irak'taki gelişmelere bağlı olarak farklı ölçeklerde seyretmiştir. ABD, savaş sırasında ikili bir politika izlemiştir. Her iki ülke toprak bütünlüğünün korunmasını amaçlamış, hem de savaş boyunca Irak'ı ve zaman zamanda İran'ı desteklemiştir. Özellikle 1982'den itibaren Irak'ı açık bir şekilde desteklemiştir. Sovyetler Birliği, savaşın başında tam bir ikileme karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan İran'daki yeni rejimin Amerikan karşıtı olmasından yararlanmaya çalışırken, diğer taraftan bağımsız bir politika izleme eğiliminde olmuştur. Sovyetler Birliği de savaş boyunca her iki tarafa silah desteğinde bulunmuştur. Hem Sovyetler Birliği hem de ABD, savaşın taraflarından birinin mutlak galibiyeti ile sonuçlanmasına, bölgedeki güç dengesinin bozulması açısından karşı olmuştur. Avrupa ülkeleri ise savaş karşısında tarafsız kalmayı esas almışlar ise de hemen hemen bütün Avrupa ülkeleri Irak'a daha sempatik bakmışlardır.

İran-İrak savaşı yaklaşık 1 milyon insanın hayatına mal olmuştur. Savaşan taraflar ufak kazançlar için ekonomik kaynaklarını tüketmişlerdir. Savaş sonucunda kazanan olmamıştır. İran-İrak sınırı savaş öncesi gibi olmuş, sınır değişmemiştir. Savaşın etkileri yıllarca hissedilmiştir. Petrol tesislerinin savaşta tahrip edilmesi sonucu petrol fiyatları yükselmiştir. Savaş boyunca Irak'ın kendisini destekleyen devletlerden silah satın almak için borç almıştır. Bu borçları ödemede zorlanması, 1990 yılında Kuveyt'e saldırmasına neden olmuştur.

Son yüzyıldır Batılı devletlerin Irak'a müdahalesine neden olan en büyük faktör kuşkusuz Irak'ın petrol rezervleridir. Irak, kendi petrol ihracatını Basra körfezine alternatif olarak Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı üzerinden gerçekleştiriyordu. Türkiye ile Irak arasında petrol boru hattı nedeniyle devletlerarası ilişkiler iyi durumdaydı. Sınır ticareti o dönemlerde özellikle Güney Doğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaşayan vatandaşlarımız için çok iyi gelir kaynağı idi. Türkiye'nin güney doğusunda yaşayan halk için bu ticaret anlayışı, 1991 yılında gerçekleşen I. Körfez Savaşına kadar devam etti. I. Körfez Savaşı vatandaşlarımızı ekonomik olarak olumsuz yönde etkiledi. Savaş sadece ekonomik değil, siyasi anlamda ve terörle mücadelede bakımından da olumsuzluklara neden olmuştur.

Son iki yüzyıldır batılı devletlerin ve uluslararası çıkar gruplarının Ortadoğu bölgesindeki hâkimiyet kurma mücadelesinin temelinde Fırat-Dicle bölgesi ile Basra Körfezinin sahip olduğu deniz ve su yolu bağlantı noktası olması vardır.

İki ülkeye ekonomik, askeri, sosyal alanda gücünü kaybettiren İran-İrak savaşı İsrail politikalarının bölgede genişleme tehlikesi karşısında Arap Birliğinin parçalanması sonucunu doğuran Arap-İsrail mücadelesinin artmasına engel olmuş Arap ülkelerini bu konuda güçsüz bırakmıştır. Aynı zamanda savaş bu bölgede ABD öncülüğünde batının müdahale etmesine alan açmıştır. Körfez savaşı bunun en önemli somut sonucu olmuştur.

Savaş sonucunda İran'ın izole edilmesi, Irak'ın da zayıf düşürülerek stratejik gücünün bertaraf edilmesi Körfezde ve Ortadoğu'nun başka bölgelerinde Amerikan varlığını güçlenmesine yol açmıştır. Savaş aynı zamanda İsrail'in güvenliğinin en üst düzeyde sağlanması sonucunu doğurmuştur.

İran-İrak savaşı bölge, uluslararası ilişkiler, daha sonraki olaylara neden teşkil etme, onları etkileme bir anlamda bölgenin yeniden şekillenmesine neden olan bir savaş olarak da tarihteki yerini almıştır. Bu anlamda savaş sonrasında ekonomik zorluklar yaşayan Irak, bu alandaki ihtiyaçlarını Körfez ülkelerinden sağlamak istemiştir. Bu nedenle de Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal ve ilhak etmiş ve 1991 yılında Körfez Savaşının çıkmasına yol açmıştır.

Bu bağlamda bütünden parçaya gidilerek yapılacak değerlendirmede, büyük resimdeki aktörlerin başında, çıkar gurupları olarak ifade edilen Batı ve ABD, uluslararası petrol şirketleri ve İsrail'i saymak yanlış olmayacaktır. Batı ve ABD menfaat endeksli yürüttüğü politikalarda, ortaya çıkması muhtemel gelişmeleri veya planlı bir şekilde müdahale edilerek yakalanan fırsatları dünyanın bir ucu da olsa gündemine almıştır. Bu doğrultuda da her türlü adımı atarak emperyalist ve sömürü politikasını geliştirmiş ve az gelişmiş ülkeler üzerinde yürütmüştür. Bu guruplar İran-İrak Savaşı'nı da bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bir savaşın sürdürülebilmesi için en temel gereksinim silah endüstrisidir. Sekiz yıllık savaş ile iki devletin silah ve mühimmata harcadığı toplam bilinen miktar yaklaşık 65 milyar dolardır. Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu dönem şartları düşünüldüğünde bu büyüklükte bir miktarın silah satan ülkelerin hanesine gelir olarak kaydedildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Hiç şüphesiz savaşın uzaması da yine bu çıkar guruplarının yararına olacak bir gelişmedir. ABD hem Irak'a hem de İran'a direk veya dolaylı yollardan silah

satmış, bu silahların kullanılmasına yönelik danışmanlık vermiş ve tarafların kritik hedeflerine yönelik uydu fotoğraflarını paylaşmıştır. Batılı ülkelerde ABD'nin çift taraflı politikasına benzer şekilde hareket etmişlerdir. İki dost ve kardeş ülke diyebileceğimiz taraflar, bu politikalar karşısında maalesef bilinçli hareket etmeyerek hırslarının ve gerçekleşmesi mümkün görünmeyen hayallerinin tesiri altında kalmışlar ve taarruz ve harekât planlarını durmaksızın güncellemişlerdir. Irak yönetimi etnik milliyetçilik yörüngesinde bölgenin Arap liderliğini hedeflerken İran, Şii hilali idealini gerçekleştirmek amacıyla dini ve etnik unsurları kışkırtmaktan ve silahlandırmaktan geri durmayarak tüm coğrafyada bir huzursuzluk ve bölünmüşlük hissiyatına kapı aralamıştır. Görünürde asıl sebeplerden biri olarak algılanan İran'ın Şii devrim ihracı karşısında, Körfez ülkeleri birlikte hareket etmeyi savaşta sadece Irak'ı destekleyerek göstermişlerdir. Ancak Irak'a verilen bu desteğin savaşın sonlanmasına etkisi olmayacaktır.

Bu noktada Türkiye'nin 1980-1990 yılları arasında geçirdiği siyasi ve ekonomik süreç göz önünde bulundurulduğunda savaşın nihayete ermesi için gerek ikili ilişkiler düzeyinde gerekse uluslararası platformlardaki çabası ve Türkiye'nin tarihsel süreçte kazandığı "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesi temelinde aktif bir rol üstlenmesi çok önemlidir. Taraf devletlerin güvenini kazanan tek ülke diyebileceğimiz Türkiye'dir. Ancak savaşın ilerleyen yıllarında Türkiye özellikle Kuzey Irak'taki Kürt grupların İran tarafından bağımsızlık ümidiyle kışkırtılması ve silahlandırılması sebebiyle bir politika değişikliğine gitmek durumunda kalacaktır. 1980 yılından günümüze kadar gelen ayrılıkçı ve bölücü terör unsurlarının, gelişmesinde ve büyümesinde yaşanan savaşın etkisiyle oluşan otorite boşluğunun ve yönetim zafiyetinin etkisi büyüktür. Yine bu terör gruplarının silahlandırılması ve yönetilmesinde bahsedilen çıkar grupları perde arkasındaki yerlerini koruyacaklardır. Günümüzde halen devam eden bölgedeki istikrarsızlık ve tezgâhlanan kirli oyunlar, bu coğrafyanın birlik ve dayanışma içinde hareket etmesini engellemek üzerine kurgulanmıştır. Burada karşımıza çıkan "neden?" sorusunun cevabı tabii ki petrol ve petrole bağlı diğer kaynakların yönetiminin bu toprakların asli sahiplerine bırakılmasının istenmemesidir. Dünya petrol rezervlerinin büyük kısmına sahip olan, petrol ticaretinin merkezi konumundaki bu toprakların başıboş bırakılması mümkün olabilir mi? Petrolün bulunduğu bu topraklarda yaşanan gelişmelere dikkat kesilecek ülkelerin başında ABD gelmektedir. ABD ve diğer çıkar grupları savaşta petrol ticaretini engelleyici bir gelişmenin yaşanması halinde taraf

devletlere tabiri caizse aba altından sopa göstererek uyarılarda ve müdahalelerde bulunmuştur. Ekonominin can damarı olan petrol ticaretinin sekteye uğraması hiç şüphesiz dünya ekonomisini de etkileyecek bir gelişmedir. Ancak yaşanan savaş ile taraf devletlerin kendi ekonomilerine verdiği zarar daha büyük olacaktır. Yukarıda bahsedildiği üzere yüklü miktarlarda yapılan harcamalar, petrol ticaretinin aksamıyla borçlanarak karşılanacaktır. Bu borçların vadeleri geldiğinde ödenemeyeceği bilinmeliydi. Çünkü savaş iki ülkenin sadece insanlarını yok etmemiş, alt yapı, ulaşım, eğitim, sağlık gibi alanlarda da büyük yaralar açmıştır. Bu yaraların sarılması için yeni kaynak arayışlarına girecek olan taraf devletler yanlışı, yanlışıla düzeltmeye çalışmışlardır.

Irak, zenginleşen Körfez ülkelerini kendi ülkesinin içinden çıkılmaz bir hal alan durumuyla kıyas etmiş olacak ki Kuveyt'i ve tabii zenginliklerini gözüne kestirecek ve bunları elde etmek için saldıracaktır. Böylelikle savaştan yeni çıkan Irak, yeni bir savaş süreci daha yaşayacaktır. Ancak bu savaş gelecekte Irak lideri Saddam Hüseyin'in sonunu hazırlayacak gelişmelere gebe dir. İran ise savaştan sonra kendi içine kapanmıştır. İran'ın savaşı kazanamaması, Irak gibi ekonomik açıdan darboğaza girmesi ve Devrim'in gerektirdiği düzenlemeleri kendi halkı üzerinde despot bir şekilde uygulaması Dini Lider Humeyni'nin halk nazarında itibarını azaltacak ve İran halkının savaş sürecinde dini reflekslerle hareket etmesinde en büyük motivasyon kaynağı olan Humeyni'nin durumu sorgulanmaya başlanacaktır. İran'ın savaştan çıkardığı en büyük derslerden biri ise askeri güç olma yolunda nükleer enerjinin öneminin anlaşılmasıdır. Bu doğrultuda yeniden gündeme alınan nükleer çalışmalar İran'ı uluslararası toplumdan soyutlayacaktır. Ayrıca İran'daki toplumsal ve sosyal hayatta uygulanan ve dine dayandırılan yaptırımlar İran'ın Batı dünyasındaki imajına büyük oranda olumsuz etki yapmıştır.

Ortadoğu coğrafyasında bulunan devletler demokrasi ile yönetilen devletler değildir. Aslında bu toprakların bir şansızlığı da buradaki devletler gerek yönetim tarzları gerekse liderlerinin kişisel özellikleri bakımından hukukun evrensel ilkelerine ve demokratik prensiplere uzak olmuşlardır. Savaşların başlamasında ve gelişmesinde devlet adamlığı kimliği ön plana çıkan, çağın gereklerine uygun politikalar geliştirerek vizyon ve öngörü sahibi liderler maalesef yetişmemiştir. Darbeler ve ayaklanmalar ile sürekli yönetimlerin değiştirildiği süreçler bu topraklarda yaşayan insanlar için sıradanlaşmıştır. Örneğin Irak, 21 yılda 11 darbe görmüş bir devlettir. Bu

oranlandığında yaklaşık 2 yılda bir darbe yapılmış olması sonucunda devlet yönetiminin istikrar kazanması ve devletin sosyo-ekonomik açıdan gelişmesi mümkün olabilir mi? İran ise kendi tarihi sürecinde Irak'a benzer gelişmeler yaşamış olmakla birlikte bu gelişmelerin en önemlisi İran Şii Devrimi'dir. Devrim'in sadece İran için değil tüm Ortadoğu için önemli sonuçları olacaktır. ABD ve Batılı ülkelerin tepkisine neden olan İran Devrimine karşı Körfez ülkeleri birleşecek ve İran artık büyük bir tehdit olarak algılanmaya başlanacaktır. Bu tepkilerin temelinde İran'ın Devrimi yayma politikası vardır. Dini Lider Humeyni bunu açık bir şekilde dillendirerek İslam dünyasına ve Müslümanlara baskıcı hükümetlerin devrilmesi gerektiği ve başkaldırı çağrılarını yapmıştır. Böyle bir süreçte hedef tahtasındaki İran'ın, nüfusunun büyük bölümü Şii olan Irak'la savaşması, Körfez ülkeleri için bir fırsat olarak görülmüştür. Irak'ta ise Saddam Hüseyin'in Baas ideolojisi temelli baskın bir yönetimi olması Irak'ı, İran'a göre sempatik yapmaya yetmese de Irak, İran'a göre kötünün iyisi bir durumdadır. Irak Lideri sadece Tikritlilere güvenmiş, kendine ve yönetimine karşı oluşacak muhtemel tepkileri önceden bilmek için de ülkesini istihbarat ağıyla örmüştür. Baas'ın Arapları birleştirerek Ortadoğu'ya egemen olma ideali, İran'ın devrim ihracı idealiyle çakışması savaşın başlamasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü üzere savaşın başlamasına ve gelişmesine devlet ve lider ideolojilerinin etkisi kaçınılmazdır.

İran-Irak savaşı da dâhil olmak üzere 21. yy boyunca Ortadoğu'da yaşanan karışıklıklar ve savaşlarda kazanan her zaman küresel güçler, büyük devletler ve silah üreticileri olmuştur. Bugün geldiğimiz noktada yaşananlarda bunun en çarpıcı örnekleri olarak ortaya çıkmaktadır. Arap Baharı, Irak ve Suriye'deki karışıklar ve yaşanan insani trajediler, Katar Krizi bunlardan birkaçıdır.

Sonuç olarak İran-Irak Savaşı, çıkar guruplarının Ortadoğu'yu kendi menfaatleri doğrultusunda şekillendirmesinde bir araç olma vasfına sahip, yakın geçmişimizde bu coğrafyada sıralı bir şekilde yaşanan talihsiz gelişmelerinin tetikleyicisi olmuştur. Farklı niteliklere sahip etnik ve dini nüfusun geleceğine, umutlarına ve yaşam hakkına olumsuz bir şekilde etki eden, bu coğrafyanın parçalanmasında ve ayrışmasında izleri olan, kendine ait zenginliklerin başkaları tarafından kullanılmasına hizmet eden bir savaş olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Tarihin yeniden tekerrür etmemesi adına, bölge ülkelerinin sorumlu ve bilinçli politikalar ekseninde emperyalist çıkar guruplarına karşı birlik ve dayanışma içinde hareket etmesi, yaşanan acıların üzerine yenilerinin eklenmemesi umuduyla...

KAYNAKÇA

1- Tetkik Eserler

- AKBULUT, Örsan Ö, (2016); “Siyasal Yaşam” içinde Tangör Burak (Editör), İran Toplum, Devlet ve Siyaset, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Yayın No 397, Ankara, s. 319-344.
- AKÇAY, Ekrem Yaşar, (2013), “İran-İrak Savaşının Bölgeye Etkileri”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, s. 105-121, https://www.researchgate.net/publication/299389015_Iran-Irak_Savasinin_Bolgeye_Etkileri, (Erişim Tarihi: 10.04.2018).
- AKDEVELİOĞLU, Atay, (2005); İran-İrak Savaşı, Türk Dış Politikası Olgular, Belgeler, Yorumlar, Baskın Oran (ed.), Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AKGÜN, Birol ve SEMİZ Yaşar, (2005), “Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, s. 163-181, <http://dergipark.gov.tr/susead/issue/28433/302869> (Erişim Tarihi: 18.04.2018).
- ARI, Tayyar, (2007/a); Irak, İran, ABD ve Petrol, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ARI, Tayyar, (2007/b); Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ARI, Tayyar, (1999); 2000’li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ARIDICI, Nuray, BAŞARAN, Sertuğ ve KADİRİ, Meryem, (2003); “Ekonomi” içinde Güngörmüş Kona Gamze (Derleyen), Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, s. 181-238.
- ARIKAN, Pınar, (2016), “İran Musaddık ve Darbe”, *Ortadoğu Analiz (Eylül-Ekim 2016)*, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) Yayını, Ankara, Cilt 8, Sayı 76, s. 19-21, http://www.orsam.org.tr/files/OA/76/4_pinararikan.pdf (Erişim Tarihi: 13.04.2018).
- ARMAOĞLU, Fahir, (1994); 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, (Cilt I-II, 1914-1990), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ARVASI, Ömer ve ERKAN, Halil, (2003); “İrak Operasyonu” içinde Güngörmüş Kona Gamze (Derleyen), Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, s. 317-384.

- ARVASI, Ömer ve ÖZSALGIR, Berk, (2003); “Politika” içinde Güngörmüş Kona Gamze (Derleyen), Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, s. 13-71.
- ATAY, Mehmet, (2000), “Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine” *Avrasya Dosyası- Arap Dünyası Özel*, Cilt 6, Sayı 1, s.131-154. <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/131-154%20mehmet.PDF> (Erişim Tarihi: 15.04.2018).
- AYDIN, Mustafa, ÖZCAN, Nihat Ali ve KAPTANOĞLU, Neslihan, (2007), “Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) Temmuz 2007 Rapor*, Baskı 1, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271232024r5640.Riskler_ve_Firsatlar_Kavsağında_Irak_in_Geleceği_ve_Türkiye.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2018).
- AYGÜL, Arda, BİÇEL, Çağla ve ÖZDEMİR, Banu Şennur, (2003); “Güvenlik” içinde Güngörmüş Kona Gamze (Derleyen), Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, s. 73-178.
- BEHLİVAN, Samar, (2006), “İran-İrak Savaşı ve Ortadoğu”, *İkinci Ortadoğu Semineri Düünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı) Elâzığ 27-29 Mayıs 2004*, (Editör: Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Bildiriler I, Elâzığ, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No 12, s. 201-214.
- BOZARSLAN, Hamit, (2011); Ortadoğu’nun Siyasal Sosyolojisi Arap İsyanlarından Önce ve Sonra (Sociologie politique du Moyen-Orient), Çev. Melike Işık Durmaz), İletişim Yayınları, Baskı 4, İstanbul.
- CARPENTER, Ted Galen ve INNOCENT Malou, (2008). “The Iraq War and Iranian Power”, *Survival*, Vol. 49, No. 4, s. 67-82.
- CLEVELAND, William L., (2008); *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Hamit, (2014), “Ortadoğu’da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi” *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- ÇEVİK, Halis, (2005); *Kadim Toprakların Trajedisi Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, No 22, Baskı 1, Konya.

- ÇİTLİOĞLU, Ercan, (2015), “İran’ı Anlamak”, Başkent Üniversitesi, <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/iranianlamak.pdf> , (Erişim Tarihi: 07.04.2018).
- DAĞ, Ahmet Emin, (2015), “Irak Raporu ” *İnsani Yardım Vakfı (İHH) İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, Ağustos 2015, İstanbul, <https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/19/irak-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 21.04.2018).
- DAVUTOĞLU, Ahmet, (2008), Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, Baskı 26, İstanbul.
- DOĞAN, Soner, (2016), “Düşmandan Piyon Devlete: İran’ın Irak’a Nüfuzu”, *İNSAMER (İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi) Araştırma Raporları*, Araştırma 31 (07.12.2016), s. 1-7, http://insamer.com/tr/dusmandan-piyon-devlete-iranin-iraka-nufuzu_448.html (Erişim Tarihi: 16.03.2018).
- ERENDİL, Muzaffer, (1992); Çağdaş Orta Doğu Olayları, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara.
- ERKMEN, Serhat, (2000), “I. Körfez Savaşı Sonrası İran-İrak İlişkileri”, *Avrasya Dosyası-İrak Özel*, Asam Yayınları, Ankara.
- ERSİN, Nihat, (2003); Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası, Gündem Yayınları, İstanbul.
- GERGER, Haluk, (2006); ABD Ortadoğu Türkiye, Ceylan Yayınları.
- GİRİTLİ, İsmet, (2011), “Kaynayan Kazan: Ortadoğu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 48, Sayı (1-4), s. 7-32, <http://dergipark.gov.tr/iuhfm/issue/9077/113243> (Erişim Tarihi: 18.04.2018).
- GÜRBÜZ, Vedat, (2003), “Petrol, Petrol Politikaları ve Orta Doğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı”, *Avrasya Dosyası Enerji Özel*, Bahar 2003, Cilt 9, Sayı 1, ss. 133-168, <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/133-168%20vedat.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).
- İSMAYILOV, Elnur, (2015), “Almanya’nın İran Politikası”, *Bilgesam Analiz Ortadoğu*, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, No 1247, 9 Eylül 2015, <http://www.bilgesam.org/incele/2170/-almanya-nin-iran-politikasi/#.WuD83ohubIU> (Erişim Tarihi: 26.04.2018).
- KAGAN, Robert, (2008); Tarihin Geri Dönüşü ve Rüyaların Sonu, (Çev: Birol Akgün ve Nezir Akyeşilmen), Orion Kitabevi, Ankara.

- KAHRAMAN, Abdulkadir, (2008), “İrak’ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar”, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KARTAL, Filiz, (2016); “Toplumsal ve Demografik Yapı” içinde Tangör Burak (Editör), İran Toplum, Devlet ve Siyaset, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Yayın No 397, Ankara, s. 9-44.
- KESKİN, Arif, (2008), “İran-Suriye İlişkileri”, *Stratejik Analiz*, Cilt 9, Sayı 100 Asam Yayınları, Ankara.
- KILINÇ, Ramazan, (2000), “Soğuk Savaş Sonrasında Basra Körfezinde Güvenlik: Yapılanma, Algılamalar, Politikalar”, *Avrasya Dosyası- Arap Dünyası Özel*, Cilt 6, Sayı 1, s.6-27. <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/006-027%20ramazan.PDF> (Erişim Tarihi: 12.04.2018).
- KIRAN, Abdullah, (2012); “İran-Suudi Arabistan Çatışması” içinde Murat Aktaş (Editör), Arap Baharı Ortadoğu’da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli, Nobel Yayıncılık, Baskı 1, Eylül, Ankara, s.149-166.
- KOÇAOĞLU, Mehmet, (1995), Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- KURT, Burcu, (2007), “Dünden Bugüne Şattü’l-Arap Sorunu”, *Akademik Orta Doğu (Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi)*, İstanbul, Sayı 2, s. 137-155, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu2%20makale/burcu_kurt.pdf (Erişim Tarihi: 19.03.2018).
- LEWİS, Bernard, (1995); Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi (The Middle East, Bernard Lewis), (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Baskı 13, Yıl 2017, Ankara.
- MEMİŞ, Ekrem, (2006); Kaynayan Kazan Ortadoğu (Geçmişten Günümüze Ortadoğu Sorunları ve Çözüm Yolları), Çizgi Kitabevi, Baskı 2, Konya.
- MOKHTARPOUR, Alireza, (2012), “İran Devlet Modeli”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- MUSAOĞLU, Neziha, (2008), “Fransa’nın Ortadoğu Politikaları”, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Ortadoğu Enstitüsü, (Editörler: Kemal İnât, Muhittin Ataman), Nobel Akademik Yayıncılık, Yıl 2008, s. 483 - 498, http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/20_fransa_nin_ortadogu_politikalari.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2018).

- NİRAY, Nasır, (2006), “Petrolün Ortadoğu Siyasi Gelişmelerine Etkisi”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Elâzığ, Cilt IV, Sayı 2, s. 1-27.
- OLSON, Robert, (2004); Türkiye İnan İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik (Turkey-Iran Relations, 1979-2004 Revolution, Ideology, War, Coups and Geopolitics), (Çev. Kezban Acar), Babil Yayıncılık, Baskı 1, Yıl 2005, Ankara.
- ORHAN, Oytun, (2000), “Ortadoğu’nun Düşman Kardeşleri, Suriye ve Irak”, *Avrasya Dosyası-Irak Özel*, Asam Yayınları, Ankara.
- ÖZEY, Ramazan, (1996); Dünya Denklemine Ortadoğu Ülkeler İnsanlar Sorunlar, Öz Eğitim Yayınları, Konya.
- ÖZTÜRK, Mustafa, (2005), “1979 İnan Devriminin Bölge ve Dünya Dengeleri Üzerindeki Tesirleri”, *Ortadoğu Araştırma Dergisi*, Elâzığ, Cilt III, Sayı 1, s. 1-19.
- PEHLİVANOĞLU, A. Öner, (2004); Ortadoğu ve Türkiye, Kastaş Yayınevi, İstanbul.
- PİRİNÇCİ, Ferhat, (2016), “İrak’ta Saray İçi Darbe Saddam Hüseyin ve İktidara Gelişi”, *Ortadoğu Analiz (Eylül-Ekim 2016)*, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM) Yayını, Ankara, Cilt 8, Sayı 76, s. 44-47, http://www.orsam.org.tr/files/OA/76/12_ferhatpirincci.pdf (Erişim Tarihi: 16.03.2018).
- ROY, Oliver, (1992); Siyasal İslamın İflası (L’Echec de l’Islam politique Editions du Seuil), (Çev. Cüneyt Akalın), Yaşadığımız Dünya Dizisi 20, Metis Yayınları,
- SANDER, Oral, (2007); Siyasi Tarih (1918-1994), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- SARAÇ, Ali Fuat, (2000); İnan-İrak Savaşı’nın Askeri Analizi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara.
- SARIKAYA, Yalçın, (2016); “Etnik ve Dinsel-Mezhepsel Yapı” içinde Tangör Burak (Editör), İnan Toplum, Devlet ve Siyaset, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Yayın No 397, Ankara, s. 45-67.
- SARIKAYA, Yalçın, (2012), “Geçmişten Günümüze İnan: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür”, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), Dış Politika Araştırmaları Merkezi, Rapor No 2, http://www.tasav.org/media/k2/attachments/dpa_rapor_2_gecmisten_gunumuze_Iran_sarikaya_son.pdf (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

- SOMEL, Cem, (2016); “İktisat Politikası” içinde Tangör Burak (Editör), İnan Toplum, Devlet ve Siyaset, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Yayın No 397, Ankara, s. 345-513.
- SHALOM, Stephan R., (1990), “ABD ve İnan-İrak Savaşı”, *Z Magazine*.
- SOYSAL, İsmail, (2000), “Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri (1970-1990)”, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul, Tarih Araştırma Serisi 3, s. 233-254.
- ŞANLI, Kevser, (2008), “ABD’nin Müdahalesi Sonrası Değişen Irak Yayıncılık Sistemi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- TBMM Tutanak Dergisi/a, Dönem 17, Birleşim 18, Cilt 19, (17.10.1985), s. 519-520.
- TBMM Tutanak Dergisi/b, Dönem 17, Birleşim 6, Cilt 19, (19.09.1985), s. 74-76.
- TBMM Tutanak Dergisi/c, Dönem 17, Birleşim 77, Cilt 4, (12.06.1984), s. 282-285.
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, (2009), “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 29, Özel Sayı 2, Temmuz 2009, s. 1315- 1343, <https://yasincoban.files.wordpress.com/2014/07/72.pdf> (Erişim Tarihi:15.04.2018).
- YEGİN, Abdullah, (2013), “İnan Siyasetini Anlama Kılavuzu”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), SETA Yayınları XXV, I. Baskı, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130610163244_iran-siyaseti_web.pdf (Erişim Tarihi: 07.04.2018).
- USTA, Yasin, (2009), “Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak Politikası Bağlamında Türkiye ile İlişkileri (1990-2006)” Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- UZGEL, İlhan, (2001); 1990-2001 ABD ve NATO’yla İlişkiler, Baskın Oran (Ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Olaylar, Yorumlar, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YAVAŞ, Gökçen, (2017), “İkinci Dünya Savaşı Sonrası İtalya’nın Dış Politikası (1948-1990): Atlantikçilik ve Avrupalılık”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2017, s. 111-130, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/333686> (Erişim Tarihi: 26.04.2018).

YILDIRIM, Zafer, (2005), “Türk Basınında İran-İrak Savaşı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.

YILMAZ, Türel, (2004); Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşından 2000’e), Akçağ Yayınları, Ankara.

2-İnternet Kaynakları

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

<http://akademikperspektif.com/2012/08/15/arap-baharinda-hurmuz-bogazi-degisen-enerji-politikalari-ve-enerji-hatlari/> (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

<http://biligibogazlar.blogspot.com.tr/p/hurmuz-bogaz.html> (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:War_of_the_Cities_map.png (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

<https://fanack.com/iraq-iran-war-1980-1988/iraq-iran-war-was-a-war-of-attrition/> (Erişim Tarihi: 14.03.2018).

<https://m.timeturk.com/saddam-huseyin/biyografi-792983> (Erişim Tarihi: 16.03.2018).

<https://www.biyografi.net.tr/saddam-huseyin-kimdir/> (Erişim Tarihi: 16.03.2018).

<http://www.uiportal.net/irandan-hamleler.html>, (Erişim Tarihi: 16.03.2018).

<http://www.tarihsinifi.com/6926/iran-irak-sava%C5%9F%C4%B1-2.html> (Erişim Tarihi: 17.03.2018).

<https://www.google.com.tr/search?q=talveg&oq=talveg&aqs=chrome..69i57j0l5.1892j1j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (Erişim Tarihi: 17.03.2018).

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/sattul-arapta-uzlasi> (Erişim Tarihi: 18.03.2018).

<http://orsam.org.tr/orsam/gencorsam/10973?dil=tr#> (Erişim Tarihi: 23.03.2018).

https://www.turkcebilgi.com/harg_adas%C4%B1 (Erişim Tarihi: 24.03.2018).

<https://eksisozluk.com/mehran--1629590> (Erişim Tarihi: 27.03.2018).

<http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/scud-fuzesi-602> (Erişim Tarihi: 27.03.2018).

https://ipfs.io/ipfs/Qme2sLfe9ZMdiuWsEtajWMDzx6B7VbjzpSC2VWhtB6GoB1/wiki/%C4%B0ran-Kontra_skandal%C4%B1.html (Erişim Tarihi: 28.03.2018).

http://www.orsam.org.tr/files/OA/78/5_info1.pdf (Erişim Tarihi: 29.03.2018).

<http://www.mfa.gov.tr/iran-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 07.04.2018).

- http://file.setav.org/Files/Pdf/20130610163244_iran-siyaseti_web.pdf (Erişim Tarihi: 07.04.2018).
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c019/tbmm17019006.pdf> (Erişim Tarihi: 11.04.2018).
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c004/tbmm17004077.pdf> (Erişim Tarihi: 11.04.2018).
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c019/tbmm17019018.pdf> (Erişim Tarihi: 11.04.2018).
- <https://www.mepanews.com/sii-imam-citayi-yukseltti-humeyninin-ruhu-emretsin-bulutlar-yagmur-yagdirir-7119h.htm> (Erişim Tarihi: 12.04.2018).
- <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi/705-avrasya-dosyasi-arsivi.html> (Erişim Tarihi: 12.04.2018).
- <https://yasincoban.files.wordpress.com/2014/07/72.pdf> (Erişim Tarihi: 15.04.2018).
- http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271232024r5640.Riskler_ve_Firsatlar_Kavsaginda_Irak_in_Gelecegi_ve_Turkiye.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2018).
- <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/131-154%20mehmet.PDF> (Erişim Tarihi: 15.04.2018).
- <https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/19/irak-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 22.04.2018)
- <http://www.bilgesam.org/images/IRAK-5-1.pdf> (Erişim Tarihi: 22.04.2018).
- <http://www.bgst.org/dunya-temel-metinler/abd-ve-iran-irak-savasi> (Erişim Tarihi: 22.04.2018).
- <https://www.iranwatch.org/sites/default/files/us-congress-jec-researchreport-iransoilandgaswealth-0306.pdf> (Erişim Tarihi: 26.05.2018).
- <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB82/> (Erişim Tarihi: 26.05.2018).
- Ali Semin, İran Nükleer Programının Körfez Ülkelerine Etkisi,
<http://www.bilgesam.org/incele/1171/-iran-nukleer-programinin-korfez-ulkelerine-etkisi/#.WwiZ2kiFPIU> (Erişim Tarihi: 26.05.2018).

EKLER**Ek 1. Orjinallik Raporu**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Hüseyin ÇAKIRTAŞ
Öğrenci Numarası	07201193
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Tez Başlığı (Türkçe)	İran-İrak Savaşı (1980-1988)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarımdan oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, ...11.../...06.../...2018..... tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 18'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Danışmanın/Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Ahmet AKSİN
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZGEÇMİŞ

01 Haziran 1977'de Sivas'ın Suşehri ilçesi Çakırlı Köyü'nde doğdu. İlkokulu Çakırlı Köyü'nde orta ve lise eğitimini Suşehri'nde tamamladı.1995 Yılında girdiği Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 1999 yılında mezun oldu.

1999 Yılında açılan Kaymakam Adaylığı Sınavını kazanarak 29 Mayıs 2000'de Amasya Kaymakam Adayı olarak atandı. Eskişehir Sarıcakaya ve Kastamonu Daday ilçelerinde Kaymakam Vekilliği yapan ÇAKIRTAŞ, adaylık süresi içinde 4,5 ay süreyle Milli Güvenlik Akademisine devam etti. 87. Dönem Kaymakamlık kursunu bitirerek 2003 yılında Denizli ili Babadağ ilçesine atandı. Daha sonra atandığı Gümüşhane ili Kürtün ilçesi kaymakamlık görevini iki yıl yürüttükten sonra 25.10.2005 tarihinde Elazığ ili Keban ilçesinde kaymakamlık görevine başlamıştır. Dört yıllık kaymakamlık görevinin ardından 27.07.2009 tarihli atama kararnamesi ile Eskişehir ili Sivrihisar ilçesine atanmıştır. Beş yıllık görev süresi sonunda 03.09.2014 tarihli kararname ile İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'ne Şube Müdürü olarak atanmıştır. 28.06.2015 tarihli Encümen Kararı ile aynı Genel Müdürlükte Daire Başkanı olarak görevlendirilmiştir. 21.06.2017 tarihli kararname ile İçişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı görevine atanmıştır.

Evli olup iki çocuk babasıdır. İngilizce bilmektedir.